

UNIVERZITA KARLOVA
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

Jak se vytváří pospolitost?
„Lidé si pomáhají od nepaměti“

Pavla Novotná

Katedra teologické etiky

Vedoucí práce: PhDr. Bohumila Baštecká, Ph.D.

Studijní program: Teologie N6141

Studijní obor: Křesťanská krizová a pastorační práce - diakonika

Praha 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem *Jak se vytváří pospolitost?* napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

V Praze dne 17. 6. 2021

Anotace

Cílem této diplomové práce je zjistit, co představuje a jak se vytváří lidská pospolitost vyjadřovaná vzájemnou pomocí s oporou v Kropotkinově pojetí vzájemné pomoci. Práce čtenáře seznamuje s Kropotkinem a jeho teorií vzájemné pomoci uvedenou v díle *Pospolitost: vzájemná pomoc*. Kropotkinovy stěžejní myšlenky a teorii vzájemné pomoci vykládá v souvisejících kontextech a nabízí dvojí rozměr pospolitosti jakožto struktury a procesu, jejichž významům se podrobně věnuje. Tím rovněž dokládá antropologii disciplíny psychosociální krizové spolupráce, zejména její východisko, že si lidé pomáhají od nepaměti.

Klíčová slova

Pospolitost – společenství, vzájemná pomoc, Petr A. Kropotkin, vzájemnost

Summary

This diploma thesis aims to find out what the human solidarity means and how it is created in expression of mutual aid with support in Kropotkin's conception of mutual aid. The thesis acquaints a reader with Kropotkin and his theory of mutual aid presented in the book *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. It follows up Kropotkin's crucial thoughts and the theory of mutual aid in related contexts. Next it interprets the solidarity as a structure and as a process and describes them in details. The thesis also substantiates the discipline Psychosocial Crisis Co-operation, particularly its starting point that men have helped each other from time immemorial.

Keywords

Solidarity – community, mutual aid, Peter A. Kropotkin, mutuality

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé diplomové práce PhDr. Bohumile Baštecké, Ph.D., za odborné vedení, pomoc, trpělivost, podnětné rady a čas, který mi věnovala. Velmi si vážím cesty, která znamenala neustálé rozšiřování obzorů. Za věnovaný čas a slova ujištění a podpory děkuji i Mgr. Petře Klvačové, Ph.D.

Velký dík za trpělivost a podporu patří i mému manželovi a rodině.

Obsah

ÚVOD.....	8
PŘEDPOROZUMĚNÍ: NEZIŠTNÁ POMOC CIZINCI A P. A. KROPOTKIN	11
1 KROPOTKINOVO POJETÍ POSPOLITOSTI A SOUVISEJÍCÍ POJMY	14
1.1 PŘÍNOS PŘEKladU A. A. HOCHA.....	14
1.2 P. A. KROPOTKIN: VĚDEC A ANARCHISTA.....	17
1.3 DíLO POSPOLITOST: VZÁJEMNÁ POMOC A JEHO KONTEXT.....	20
1.3.1 <i>Biologický kontext díla</i>	21
1.3.2 <i>Filosofický kontext díla</i>	24
1.4 PROPOJENÍ RŮZNÝCH POJETÍ POSPOLITOSTI A SOUVISEJÍCÍCH POJMŮ.....	25
1.4.1 <i>Pospolitosť</i>	26
1.4.2 <i>Společenství, společnost</i>	30
1.4.3 <i>Komunita</i>	33
1.5 SHRNUtÍ.....	38
2 KROPOTKINOVA ETIKA: POMOC A SPOLUPRÁCE.....	39
2.1 SOUDRŽNOST A DRUŽNOST JAKO VÝCHODISKA VZÁJEMNÉ POMOCI.....	39
2.2 DOSLOVNÝ A PŘENESENÝ SMYSL VZÁJEMNÉ POMOCI.....	43
2.3 INSTINKT VZÁJEMNÉ POMOCI JAKO PŘÍRODNÍ ZÁKON	47
2.4 VZÁJEMNÁ POMOC V LIDSKÉ SPOLEČNOSTI – OD INSTINKTU K ETICE	52
2.5 SHRNUtÍ.....	58
3 POSPOLITOST: HORIZONTÁLNÍ STRUKTURA V MODERNÍM SVĚTĚ.....	60
3.1 POSPOLITOSTNÍ ZŘÍZENÍ JAKO SOCIÁLNÍ STRUKTURY LIDSTVA.....	61
3.2 POSPOLITOST A SPOLEČNOST: ZLOM MODERNÍ DOBY	67
3.3 SHRNUtÍ.....	70
4 JAK VZNIKÁ POSPOLITOST COBY VZÁJEMNÁ POMOC	73
4.1 TVORBA POSPOLITOSTI V RÁMCI SOUŘADNIC POMOCI.....	73
4.2 HIERARCHIE POMOCI: VERTIKÁLNÍ VERSUS HORIZONTÁLNÍ.....	77
DISKUZE A NÁVRAT K PŘEDPOROZUMĚNÍ	81
ZÁVĚR.....	88

POUŽITÁ LITERATURA	90
---------------------------------	-----------

ÚVOD

Otázku *Jak se vytváří pospolitost?* vyslovila v reakci na mé neuspořádané tázání a předporozumění, se kterými jsem přišla hledat a konzultovat téma, obsah a cíle diplomové práce, PhDr. Bohumila Baštecká, Ph.D. Jednou větou tak shrnula můj zájem o tuto odvěkou a obsáhlou lidskou otázku po vzájemnosti, která mezi lidmi existuje.

Téma zabývající se tvorbou pospolitosti neboli společenství či komunity je dnes aktuální v důsledku nástupu moderní doby, kdy ve společnosti došlo k určitému zlomu. Tento zlom byl způsoben přerodem tradičních společností na společnosti moderní, které jsou charakteristické odlišným typem vztahů mezi lidmi. Z tohoto důvodu se dnes vynořují otázky, jak vytvářet společenství a zachovat vzájemnost mezi lidmi, když žijeme v odlišně organizovaných strukturách.

Postupem času se rozkrývalo, jak velké je vědecké pole, na něž tato otázka tazatele přivádí. Při snaze na ni odpovědět lze čerpat z mnoha vědních oborů jako je sociologie, sociální a komunitní práce, filosofie, teologie, evoluční psychologie, kulturní a sociální antropologie aj. V době vyjasňování si, co vlastně pojem *pospolitost* znamená a proč ve mně vyvolává pozitivní konotace, mne zaujaly zejména poznatky sociologie a komunitní práce, obzvlášť jejich pohled na utváření různých forem společenství. U nich ale hledání odpovědí neskončilo.

Tematika mě dovedla na křižovatku k ruskému mysliteli Petru Aleksejoviči Kropotkinovi, jehož nadčasový náhled na pojetí pospolitosti zdůraznilo dva rozměry pojmu. Jednak jeho roviny coby nějakého místního společenství, ale také jako určité formy vztahu, vzájemnosti neboli solidarity, která vyplývá z procesu vzájemné pomoci. Právě s ohledem na rozsáhlost tématu a vědomí, že hledání odpovědí na výchozí otázku se v různých souvislostech věnují různé obory, je práce zakotvena primárně na perspektivě P. A. Kropotkina. Jeho myšlení představuje pro tuto diplomovou práci neocenitelný přínos a na shora položenou otázku odpovídá nevšedním způsobem.

Práci předkládám jako studentka Diakoniky¹ – křesťanské krizové a pastorační práce. Cílem práce je zjistit, co představuje a jak se vytváří lidská pospolitost

¹ Diakonika je magisterský studijní obor vyučovaný na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy od roku 2009, který propojuje teologii s komunitní spoluprací za krizových podmínek. Díky své mezioborovosti a transdisciplinaritě vytváří příležitosti k setkávání rozmanitých lidí a skupin. Snaží se pěstovat prostředí vzájemné péče a podporovat přesvědčení, že při řešení různých otázek se může

vyjadřovaná vzájemnou pomocí s oporou v Kropotkinově pojetí vzájemné pomoci. Praktickým cílem práce pak je doložit antropologii disciplíny psychosociální krizové spolupráce, zejména její východisko, že lidé si pomáhají od nepaměti. Cíle práce se vyvinuly z mého předporozumění.

Jedná se o teoreticky zaměřenou práci, která je členěna do čtyř kapitol, jimž předchází reflexe vlastního předporozumění. Metoda je vystavěna na analýze klíčového pramene – Kropotkinovy evoluční teorie uvedené v díle *Pospolitost: vzájemná pomoc* – a jeho teoretické reflexi. Práce má odpovědět na výzkumné otázky: Co představuje pospolitost a náležená k ní? Jak se vytváří pospolitost, která se projevuje vzájemnou pomocí s oporou v Kropotkinově pojetí vzájemné pomoci? Jak se vytváří pospolitost ve smyslu „společenství“ či ve smyslu „spolužití“ a prostředí „vzájemné péče“?

První kapitola se věnuje představení autora, kontextu jeho tvorby a zejména stěžejního díla *Pospolitost: vzájemná pomoc*. Dále vymezuje pojem pospolitost a s ním související pojmy a ukazuje podvojnost pospolitosti coby procesu a struktury.

Druhá kapitola se podrobněji zabývá procesem vzájemné pomoci z pohledu Kropotkina. Seznamuje s východisky vzájemné pomoci a zkoumá, co vzájemná pomoc představuje v kontextu dvojích souřadnic pomoci: „čin - faktor evoluce“ a „instinkt - etika“.

Třetí kapitola popisuje Kropotkinovo pojetí pospolitosti jako společenské struktury či systému, v rámci něhož se lidstvo sdružuje. Dále se zabývá zlomem, který nastal v důsledku přerodu společností tradičních na společnosti moderní.

Čtvrtá kapitola práce se snaží přinést odpovědi na otázku, jak může Kropotkinovo pojetí pospolitosti a vzájemné pomoci z praktického hlediska přispět k antropologii jednoho z pilířů Diakoniky – interdisciplinární a komunitně orientované disciplíny psychosociální krizové spolupráce². Uvažování a antropologie³ této disciplíny jsou

angažovat každý, ať už zastává jakoukoliv pozici v rámci odbornosti či prožitě zkušenosti. Mezioborové zaměření Diakoniky umožňuje změnu pohledu a uchopení řešené problematiky v širším kontextu, a tedy i její hlubší pochopení.

BAŠTECKÁ, Bohumila, Karel ŠIMR a Anna JURÁČKOVÁ. Předmluva: Diakonice je deset let! *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, s. ix.

² Psychosociální krizová spolupráce je mladou mezioborovou disciplínou, která se v naší zemi začala vytvářet od roku 1997. Její antropologický základ je postaven mj. na přesvědčeních, že *neštěstí potkávala lidi od nepaměti a oni je od nepaměti umějí zvládat*. Předpokládá, že do role toho, kdo pomáhá, se může dostat každý.

Standardy psychosociální krizové pomoci a spolupráce zaměřené na průběh a výsledek (2010), s. 7.

pro porozumění tématu podstatné. Spočívají v přesvědčení, že lidé si pomáhají od nepaměti a že základní jednotkou přežití pro člověka je společenství.

Tato diplomová práce přednostně sleduje Kropotkinovo myšlení. Její struktura je určitou analogií ke Kropotkinovu uvažování v díle *Pospolitost: vzájemná pomoc*, v němž Kropotkin předkládá svou evoluční teorii vzájemné pomoci.

Psychosociální krizová spolupráce představuje soubor činností, reakcí i služeb, které v době trvání události (neštěstí) či při zvládnání jejích důsledků navozují v lidech, rodinách, obcích a organizacích přesvědčení „nejsme na to (a v tom) sami“, „i my můžeme pomoci druhým“, „společně to zvládneme“ a „na příště se připravíme“.

BAŠTECKÁ, Bohumila et al. *Psychosociální krizová spolupráce*, s. 164.

³ Hlavní zástupkyně disciplíny, PhDr. Bohumila Baštecká, Ph.D., v rámci konzultace popsala, že disciplína byla založena na praxi. Z veškeré možné antropologie si autoři vybrali východisko pomoci a spolupráce v kontextu neštěstí jako odvěké lidské zkušenosti, protože svět chtěli nazírat právě touto optikou. V důsledku tak disciplína pohlíží na člověka z pozice odolnosti a angažovanosti pro druhé a s přesvědčením, že každý z nás může pomáhat druhým. Protože jde o terénní a proaktivní disciplínu, zaměřuje se na podporu svépomoci, vzájemné pomoci a spolupráce mezi lidmi.

PŘEDPOROZUMĚNÍ: Nezištná pomoc cizinci a P. A. Kropotkin

Téma vytváření pospolitosti a vzájemné pomoci vychází z prostředí, ve kterém jsem vyrostla. Pocházím z věřící rodiny a církevní společenství navštěvuji od dětského věku. V našem křesťanském společenství bylo a je zvykem, že si lidé vzájemně pomáhají, projevují zájem o starosti a problémy spoluvěřících a snaží se jim být oporou. Těžkosti života zde lidé nemusí zvládat jako jednotlivci, ale mohou si být jisti, že na ně nejsou sami a že je tady vždy někdo, s kým se o ně mohou podělit.

Postupem času, obzvlášť po zahájení studia na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy, jsem začala jasněji vnímat kolektivní identitu⁴ našeho křesťanského společenství s tím, že lidé uvnitř společenství (včetně jiných sborů stejné církve) jsme byli „my“ a lidé mimo něj byli „oni“, což zahrnovalo jak lidi z ostatních církví, tak lidi bez vyznání – tzv. „světáky“. Slýchala jsem, že se („my“) nemáme chovat jako „světáci“, což zahrnovalo („námi“) negativně hodnocené jednání lidí bez vyznání (např. neúctu k rodičům, narušené vztahy, nepomáhání potřebným, egoistické sklony), nebo že „ostatní to dělají špatně“. Přestože u nás byly na výstrahu zdůrazňovány chyby či selhání jiných lidí a společenství, nemohla jsem si nevšímat života venku a četných projevů vzájemné pomoci mezi lidmi. Začala jsem si uvědomovat, že vzájemná pomoc existuje též mezi lidmi, kteří nepatří do církevního společenství, a přesto umějí a chtějí jednat solidárně a nezištně. Toto mé uvědomění se umocnilo ve chvíli, kdy jsem kvůli vysokoškolskému studiu opustila stávající církevní společenství a vstoupila do rozmanitých společenství lidí, které jsem doposud nahlížela pouze ze vzdálené subjektivní perspektivy. Ze všech pro mě inspirativních zkušeností si asi nejvíce cením poznání, že i lidé bez vyznání či lidé jiných vyznání jsou schopni a ochotni v rámci pomoci druhým konat velké činy bez ohledu na to, jakou k tomu mají motivaci.

Dále téma vychází z mé zkušenosti ze života ve švýcarském městě Widnau v údolí Rheintalu, kam manžel odešel za prací. Pamatuji si, jak manžel po příchodu z práce vyprávěl, jak se tam k sobě lidé chovají. Tamní život a organizační kultura

⁴ Pojmeme identita rozumíme, kdo a kým nebo co a čím je osoba či společenství lidí. Vyjadřujeme jím mj. autenticitu, sebedefinování a odlišnost a uvědomění si odlišnosti od jiných, odvozujeme od něj a vysvětlujeme jím jisté konání lidí.

BAČOVÁ, Viera. Identita v sociální psychologii. In VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*, ss. 109-110.

firmy, kde pracoval, nás v mnohém překvapily. Například nehlídanými parkovišti, kde si lidé nezamykali ani elektrokola a vyhrazená místa pro parkování byla určena pouze pro lidi s handicapem, zásobování a firemní návštěvy, takže generální ředitel firmy parkoval vedle řadového zaměstnance. Tykání ve firmě bylo samozřejmostí pro každého místního občana či zaměstnance. Dále jsme byli uneseni celkovou péčí obyvatel o prostředí. Při cestování po okolí jsme ani jednou nezaznamenali dům či pozemek, který by byl v zanedbaném stavu. Vše bylo řádně udržováno. Většina domů mezi sebou neměla žádné ploty a zahrady byly odděleny pouze okrasnými prvky. Přitom se po nich proháněly robotické sekačky za několik desítek tisíc korun. Obyvatelé zdobili své okolí nejen pro svoji radost, ale i pro radost kolemjdoucích bez obavy, že by jim jejich venkovní vybavení a dekorace někdo vzal či zničil. V okolí byla rovněž políčka samosběru květin či plodin, kde si lidé mohli natrhat kytici či vybrat ovoce v sítkách, za které zaplatili příslušnou částku do kasičky. Vše bez jakékoliv kontroly. Byla zde patrná sounáležitost mezi obyvateli a jejich společná starost o mezilidské prostředí. A to přesto, že nemalé procento švýcarských občanů pochází z jiných zemí či kontinentů a společnost zde je multikulturní.

Několik týdnů od nastěhování do řadového domu v těsné blízkosti obchodního centra jsem byla svědkem a důvodem angažovanosti místních obyvatel, kteří byli ochotni obětovat úsilí a zjistit, komu patří auto s českou poznávací značkou. Stálo na velkém parkovišti a již druhým dnem překáželo sněžnému pluhu v úplném odklizení sněhu. Po upozornění od místních, že je potřeba auto přeparkovat, jsem auto zasypané sněhem postavila o kus dál na již odhrnutou plochu. Z opodál stojícího auta moje konání pozoroval starší muž, který ke mně přišel a spustil na mě švýcarským dialektem. Z mého nechápavého výrazu a velmi omezené slovní zásoby němčiny pochopil, že se nedomluvíme. Přesto se nevzdal a prstem začal malovat na zasněžené okno znaky franku a eura a ukazovat na zasněženou střechu a okna u našeho auta se slovy „Problem“ a „Polizei“. Po chvíli překvapení, že se někdo zajímá, že bych se v důsledku své lenosti mohla dostat do potíží, jsem muži uznale děkovala. Časem jsem si zvykla, že člověk v tomto desetitisícovém městě nezůstal neviditelný, že se zde všichni lidé zdraví a tykají si.

Dalším momentem, který ve mně utužil přesvědčení, že si lidé skutečně nezištně pomáhají, byl osud našich rajčat. Po odjezdu na dovolenou jsme si s manželem uvědomili, že jsme na okenním parapetu našeho bytu ve druhém patře nechali

nezavlažené sazenice rajčat a smířili se s tím, že úrodu letos mít nebudeme. Po návratu jsme s úžasem hleděli na parapet plný svěžích zelených sazenic. Druhý den manžel potkal souseda z vedlejšího domu, který mu vysvětlil, že si všiml, jak nám sazenice postupně vadnou a že nejsme doma. K denní rutině zalévání vlastní zahrádky si tak přibral starost o naše rajčata ve druhém patře, na které ze země stříkal vodu hadicí. Soused byl mimo jiné původem z Jugoslávie.

Tyto a další zážitky pro mne představovaly zkušenosti, na kterých jsem mohla v praxi pozorovat, čemu jsem se učila v rámci oboru Diakoniky – o spolužití rozmanitých lidí a skupin ve společném světě. Diakonika věří ve vzájemnost, kterou se zabývá paralelně se spolužitím a rozmanitostí. Vede člověka k uplatňování zásad solidarity a účasti. A co víc, klade důraz na začleňující prostředí, nejen na začlenění a účast jedince.⁵

Ovlivněna těmito zkušenostmi a formovaná studiem Diakoniky jsem si pokládala otázky, jak se to dělá? Jak se vytváří pospolitost, která se projevuje vzájemnou pomocí? Co představuje pospolitost a náleženosti k ní? Čím to, že si lidé vzájemně pomáhají? Jak to, že se někde vzájemné pomoci daří? Jak se pomáhání utváří a co přispívá k vnímavosti vůči situaci druhého a angažovanosti v jeho a obecní prospěch? K těmto otázkám mě dovedlo pozorování, jak ve švýcarské multikulturní společnosti plně rozmanitých společenství funguje péče o mezilidské prostředí jak v oblasti materiální, tak v oblasti vztahové.

Zkušenosti a studium mne v neposlední řadě utvrzovaly v přesvědčení, že vzájemná pomoc je pro člověka přirozená a pomáhat může každý. Lidé si pomáhají, i když si nerozumí. Pomáhají si i lidé bez znalosti Boha, lidé jiných vyznání i lidé různého sociokulturního původu.

⁵ *Diakonika v otázkách a odpovědích aneb Kdo jsme a co děláme: konečná verze k 27-8-2019* [online]. Praha: Evangelická teologická fakulta, 2021. [cit. 2021-02-19]. Dostupné z: https://web.etf.cuni.cz/ETFN-614-version1-diakonika_web_zakladni_konecna_verze_k_27_8_2019.pdf

1 KROPOTKINOVO POJETÍ POSPOLITOSTI A SOUVISEJÍCÍ POJMY

Jak jsem uvedla v úvodu, k pojmu *pospolitost* mě dovedla otázka *Jak se vytváří pospolitost?* položená PhDr. Bohumilou Bašteckou, Ph.D. Právě volba klíčového pojmu se zasloužila o setkání s dílem *Pospolitost: vzájemná pomoc* od Petra Aleksejoviče Kropotkina. Jeho kniha a myšlení vnesly výchozí otázku do jiné perspektivy. Na jedné straně nejspíš proto, že autor využil svých znalostí z různých oborů a uplatňoval mezioborový pohled na svět. Cenným přínosem však byl zejména autorův náhled na člověka, přičemž některá jeho východiska souzní s východisky psychosociální krizové spolupráce. Analýza a interpretace jeho díla je pro tuto práci tudíž ústřední. Druhotně práce čerpá též z dalších Kropotkinových děl, v nichž autor své klíčové myšlenky dále rozvíjel.

Cílem této kapitoly je nejdříve nahlédnout Kropotkinovo pojetí pospolitosti a vzájemné pomoci coby dvojího výstupu, který v českém překladu přinesl A. A. Hoch. V návaznosti na to dále představit P. A. Kropotkina a jeho dílo *Pospolitost: vzájemná pomoc* v souvislostech autorova života a událostí dané doby a ukázat přínos dvojího smyslu *mutual aid* pro pochopení procesů (vzájemná pomoc) a struktur (pospolitost). Závěr kapitoly se věnuje propojení různých pojetí pospolitosti a souvisejícím pojmům.

1.1 Přínos překladu A. A. Hocha

Než představím Kropotkina a jeho dílo, začnu trochu netradičně u překladatelské práce Aloise Adalberta Hocha. Hoch byl překladatel, publicista a redaktor.⁶ Pod pseudonymem *Junius* přeložil z angličtiny knihu *Pospolitost: vzájemná pomoc* (1922). V úvodu knihy rovněž napsal pojednání o Kropotkinově životě a díle.

⁶ A. A. Hoch (1888-1978) vystudoval pražskou a brněnskou techniku. V roce 1909 se stal členem Federace českých anarchistů. Po seznámení s anarchistickou literaturou začal publikovat a překládat. Protože pracoval ve státních službách jako ministerský knihovník, publikoval pod řadou pseudonymů. To způsobilo, že s ním řada jeho tvorby nebyla spojována. Hoch byl znalý několika jazyků. Překládal populárně-naučnou literaturu z francouzštiny, němčiny, ruštiny, angličtiny a italštiny. Protože se zajímal o technické i sociální otázky, napsal řadu knih z dějin techniky i českých a světových dějin (*Mládež a ideál, Třídní boje v dějinách, Pařížská komuna, Racionalizace výroby a dělnictvo, Průmysl v SSSR, Vynálezy, které změnily svět, Roboti na postupu* a další). I tam, kde se zaměřoval na technickou revoluci, stál v pozadí jeho zájem o revoluci sociální.

Alois Adalbert Hoch (1888-1978). *Historie českého anarchismu (1880 - 1939)* [online]. 2018 [cit. 2021-5-27]. Dostupné z: <https://ahistorie.451.cz/alois-adalbert-hoch-1888-1978/>

V anglickém originále zní název knihy *Mutual Aid: A Factor of Evolution* (1902), doslova přeloženo tedy „Vzájemná pomoc: činitel vývoje“. Zde následuje logická otázka, proč Hoch přeložil *mutual aid* (tedy „vzájemnou pomoc“) jako „pospolitost“? Tam, kde v anglickém originále Kropotkin použil termín *mutual aid*, Hoch při interpretaci do češtiny používal termín „pospolitost“ a spíš ojediněle (dle kontextu) „vzájemná pomoc“⁷.

Z překladu je zřejmé, že Hoch dílo *Pospolitost: vzájemná pomoc* nejen překládal, ale současně i vykládal. Jednak to bylo dáno tím, že byl sám anarchista a věnoval se překladům (zejména francouzské) anarchistické literatury. V tomto ohledu byl s myšlenkovým proudem anarchismu dobře seznámen. Lze říci, že překládal „porozuměním zevnitř“.⁸ V překladu je to patrné na volbě pojmů a jejich záměně v závislosti na myšlenkovém kontextu Kropotkinových úvah.

Jako jedno z vysvětlení Hochovy překladatelské hříčky se jeví možná souvislost s občinou, kterou Kropotkin v knize na nemálo místech popisuje. Občina v překladu znamená *obecná půda, půda v majetku obce, mir*.⁹ Dnes bychom ji vyličili jako určitou územní či správní jednotku, společenství či komunitu. V současné češtině jí odpovídá termín „obec“.

Občinu v ruském pojetí nelze plně pochopit bez objasnění ruského „miru“. Mir byla (...) *ruská obec se společnou držbou pozemkovou a s konáním veřejných povinností společnou rukou všech obyvatel*.¹⁰ Společná půda byla na určitý čas přidělována jednotlivým rodinám k užívání v rozloze odpovídající velikosti rodin. Pro členy miru bylo vlastní solidární vykonávání veřejných povinností, protože mir byl založen

⁷ Srov.: KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, s. 30; KROPOTKIN, Petr. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 49.

⁸ Výstup z konzultace s PhDr. Bohumilou Bašteckou, Ph.D., a Mgr. Janem Kranátem, Ph.D., ze dne 3. 6. 2021.

⁹ Občina, rus. *obščina*, byla tradiční forma sociální organizace typická pro rodové a středověké společnosti. Převažovala ve východní Evropě, ale existovala i mimo ni. Charakterizovat ji můžeme na základě jednoho převažujícího rysu, kterým je kolektivní vlastnictví půdy ve smyslu jejího společného užívání a práce na ní.

Průruční slovník a databáze lexikálního archivu [online]. Praha: Ústav pro jazyk český, © 2007-2008 [cit. 2021-6-9]. Dostupné z:

https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=ob%C4%8Dina&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&numchange=no¬_initial=1

¹⁰ *Průruční slovník a databáze lexikálního archivu* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český, © 2007-2008 [cit. 2021-6-9]. Dostupné z:

https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=mir&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&numchange=no¬_initial=1

na úplné rovnosti jeho členů jak v právech, tak v povinnostech (např. právo na užívání půdy, účast při honbách a lovu, vyměření podílu aj.).¹¹

Díky tomu, že půdu vlastnila občina, představoval mir protiklad k soukromému vlastnictví. V Rusku byl tento sociálně-ekonomický koncept venkovské komuny vyzdvihován a stavěn do kontrastu k britské filosofii liberální ekonomie, která učila principu soutěže a byla symbolem nehumánního individualismu. Občina každému jedinci bez výjimky umožňovala nalézt své místo a podílet se na spoluzítí místního společenství lidí.¹² O udržení miru se zasazovali slavjanofilové¹³ a političtí konzervativci. Mir považovali za základní jednotku státu a za ochránce dávných národních hodnot, protože v něm viděli dokonalý ideál lidského soužití. V Rusku tento způsob zřízení fungoval i po zrušení nevolnictví v roce 1861 až do konce carského režimu v roce 1917.¹⁴

V tomto smyslu mohla vize občiny ovlivnit překladatelovu volbu výrazu „pospolitost“, aby poukázal na myšlenku samostatnosti a soběstačnosti (lidé sami vypěstovali, sami vyrobili, sami spotřebovali) společenství jako autonomních a samosprávných jednotek a také na vzájemnou závislost lidí.

Na druhou stranu Hoch v překladu důsledně rozlišoval mezi občinou a pospolitostí. Tam, kde v anglickém originále Kropotkin použil termín „village community“, jej Hoch přeložil někde jako „občina“¹⁵, někde jako „vesnická obec“¹⁶. V tomto ohledu mám za to, že Hoch nechtěl termínem „pospolitost“ označit konkrétní formu sociálního uspořádání lidí (ve smyslu občiny). Možná chtěl v návaznosti na Kropotkina jen poukázat na pospolitost jako na zřízení vytvářené za účelem vzájemné pomoci již

¹¹ OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný: 17. díl*, ss. 402-403.

Ruskému miru a jeho fungování se v naučném slovníku velmi podrobně věnuje Otto. Srov.: OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný: 17. díl*, ss. 402-405.

¹² NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, s. 146.

¹³ Jeden ze společenských proudů v Rusku v 19. století, který odmítal západnické tendence a ruskou odlišnost od evropské kultury považoval za přednost.

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný: 23. díl*, s. 350.

¹⁴ Srov.: Mir: Russian community. *Encyclopædia Britannica, Inc.* [online]. ©2021 [cit. 2021-6-5]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/mir-Russian-community>

Srov.: OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný: 17. díl*, ss. 404-405.

¹⁵ Srov.: KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, s. 64; KROPOTKIN, Petr. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 114.

Srov.: KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, s. 111; KROPOTKIN, Petr. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 201.

¹⁶ Srov.: KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, s. 114; KROPOTKIN, Petr. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 205.

u prvních rodů, klanů, kmenů, později u občin i středověkých obcí a měst a jejich federací. Domnívám se, že spíše než o definici nějaké formy společenství šlo překladateli o vystižení jeho další roviny, tj. vztahové, která se projevovala vzájemnou pomocí. S tímto záměrem mohl zvolit termín *pospolitost*. Jedním z jeho významů je vzájemné dávání a přijímání úsluh mezi lidmi, což dobře vystihuje Kropotkinovu tezi o pospolitě a družné podstatě člověka.

Ať tak či onak, Hochův překladatelský počín přispěl na cestě k poznání, jak chápat Kropotkinovo myšlení v díle *Pospolitost: vzájemná pomoc*. Hoch poukázal na důležitost společenství neboli pospolitosti, kterou Kropotkin v díle vyzdvihoval. Nadto záměnou akcentoval, že pospolitost je nutné chápat v širších souvislostech – jednak jako strukturu, jednak jako proces. To je ono „kropotkinovské drama“, které není v anglickém originálu vyjádřeno explicitně, přestože se vine jako červená nit celým dílem. Při zkoumání sdružování lidí do společenství jsou Kropotkinem zdůrazňovány oba aspekty, struktury (jednotlivé formy pospolitostí) i procesy (pomáhající jednání) včetně jejich vzájemné provázanosti a vlivu. V tomto směru měl Hoch pro český překlad díla jedinečný přínos.

1.2 P. A. Kropotkin: vědec a anarchista

Duch obsáhlé a pronikavé intelligence, plný životní moudrosti (...) charakter nekompromisní, revolucionář, tělem duší do poslední chvíle oddaný velkému ideálu osvobození lidstva, srdce zlaté. Jedním slovem celý člověk, celý socialista: možno vzdáti chvály větší?¹⁷

Petr Aleksejovič Kropotkin byl ruský vědec, geograf, geolog, zoolog a revolucionář. Patří k největším myslitelům a teoretikům mezinárodního anarchistického hnutí.

Narodil se v Moskvě v roce 1842 do rodiny jednoho z nejstarších aristokratických rodů Ruska. Tradicí rodu byl určen k velké kariéře. Vystudoval elitní vojenskou akademii v Petrohradě. Již v mladém věku byl stejně jako vědou, zaujat politikou a sociálními otázkami. *Od mládí prozrazoval něžné srdce, živou inteligenci a ducha*

¹⁷ JUNIUS. Život a dílo Petra Kropotkina. In *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. I.

v *pravdě demokratického*.¹⁸ Podobně jako jiní z jeho generace pocítil zklamání z krutosti nevolnictví a imperialistického řádu Ruska. Nevolnictví rolníků bylo v ostatních zemích tehdejší Evropy dávno zrušeno. V carském Rusku s ním byly na konci 40. let 19. století spojeny palčivé problémy. Kropotkinovo svobodné smýšlení, touha po osvobození lidstva a náklonnost k vědě obrátily jeho životní dráhu. Stal se příslušníkem Amurského kozáckého vojska, u něhož o pár let později přijal odpovědnost za geografickou výzkumnou expedici. To mu umožnilo procestovat východní Sibiř, jeden z nejvíce nehostinných a vzdálených regionů ruské říše. V rámci svého pětiletého geografického a geologického výzkumu na Sibiři ujel kolem 50 000 mil.¹⁹ V tomto období měl rovněž možnost sledovat své další vědecké zájmy. Kropotkin byl fascinován Darwinovou teorií evoluce pomocí přirozeného výběru (někdy též označovaného jako přírodního výběru) publikovanou v roce 1859 v knize *O původu druhů*. Darwinova teorie zaujala nejenom vědce, ale celou tehdejší společnost, která se Darwinovu teorii neustále snažila pochopit a interpretovat. Kropotkin pro ni hledal důkazy. Jeho pozdější výzkumné závěry, které pramenily z poznatků ze života na Sibiři, významně přispěly do oblasti evolučních teorií. Staly se základem pro moderní biologické studie zabývající se kooperací. Vedle toho studoval poměry a život polokomunistických organizací²⁰ sibiřských kmenů, se kterými se zde setkal. Pozoroval, jak obyvatelé Sibiře žijí v rovnosti, dobrovolně spolupracují, vzájemně si pomáhají a pečují o společné vlastnictví. To vše bez jakékoliv donucovací autority státu, která měla v těchto končinách jen minimální vliv. Později ve svých *Pamětech revolucionáře* uvedl, že právě na Sibiři ztratil víru ve státní autoritu.²¹

Po skončení výzkumné expedice vystoupil z armády a nechal se zapsat ke studiu na univerzitě v Petrohradě. Rovněž se stal členem Ruské geografické společnosti a pokračoval ve své výzkumné činnosti. Jeho zaujetí soudobými společenskými otázkami jej přivedlo na dráhu revolučního socialismu, přičemž prosazoval myšlenku sociální změny. V roce 1872 využil svého vědeckého postavení a odjel na cesty

¹⁸ JUNIUS. Život a dílo Petra Kropotkina. In *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. I.

¹⁹ MCKAY, Iain. *Mutual Aid: An Introduction and Evaluation*, ss. 3-4.

²⁰ Označení „polokomunistické organizace“ použil A. A. Hoch v úvodním pojednání o Kropotkinově životě.

JUNIUS. Život a dílo Petra Kropotkina. In *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. II.

²¹ Srov.: IRELAND, Tom. Who was...: Peter Kropotkin? *Biologist*, ss. 26-29.

Srov.: SHONE, Steve J. *American Anarchism*, ss. 90-91.

do Belgie a poté do Švýcarska, kde se stal členem První internacionály²². Kropotkin byl zprvu členem frakce marxistické. Následně po setkání s příznivci Bakunina a po prostudování všech frakcí, časopisů a brožur se přiklonil k anarchistům. *Tu dozrávají první, poloneuvědomnělé anarchistické ideje z doby pobytu na Sibiři a Kropotkin se stává anarchistou uvědoměným.*²³ Kropotkin o sobě poznamenal: *(...) mé náhledy o socialismu již byly utvrzeny. Stal jsem se anarchistou.*²⁴

Od této doby se intenzivně věnuje anarchismu, jeho propagaci a teoretickému zdůvodnění. Po návratu zpět do Petrohradu vstupuje do kroužku „Čajkovců“, kde propaguje revoluční bakuninovské názory mezi dělnictvem, za což je v roce 1874 zatčen a uvězněn. O dva roky později odchází do exilu do Anglie a poté do Švýcarska a stává se předním hlasatelem anarchokomunismu²⁵. Zakládá anarchistický časopis *Le Révolté*, kde publikuje své politické názory. Za svou činnost je však z demokratického Švýcarska vyhoštěn. Uchyluje se proto do Francie, kde je o pár let později pod záminkou členství v zakázaném hnutí odsouzen k pěti letům vězení. V roce 1886 po opakovaných mezinárodních protestech vědeckého světa je sice propuštěn, avšak musí opustit Francii, a tak odjíždí do Anglie. Tam pomáhá založit anarchistické noviny *Freedom*, přispívá množstvím článků a revolučních pamfletů

²² První internacionála, pod původním názvem *Mezinárodní dělnické sdružení*, byla založena roku 1864. Cílem jejího vzniku bylo sdružit dělnické organizace do aktivního uskupení za účelem prosazování zájmů dělníků. Významným proudem tehdejšího dělnického hnutí se stal anarchismus, který se začal formovat v průběhu 19. století. Jelikož internacionála organizovala marxisty, ale i proudhonisty (tj. anarchisty), jejichž protichůdné radikálně socialistické názory se mnohdy střetávaly, neměla dlouhého trvání a roku 1871 byla rozpuštěna.

RAYMOND, Walter J. *Dictionary of politics: selected American and foreign political and legal terms*. 7th ed. Lawrenceville, Va.: Brunswick, 1992, s. 85. ISBN 1-55618-008-X.

²³ JUNIUS. Život a dílo Petra Kropotkina. In *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. III.

²⁴ KROPOTKIN, Peter. *Memoirs Of A Revolutionist*. Montreal: Black Rose Books, 1989, s. 267. ISBN 9780921689188.

²⁵ Anarchokomunismus je jedním z proudů anarchismu. Zastává přesvědčení, že svoboda jednotlivce není možná bez sociální spravedlnosti a dobrovolné solidarity. Současně svobodu každého jednotlivce limituje uznáním priority společných zájmů. Usiluje o svobodnou komunistickou společnost bez centrální vlády, zasazuje se o zrušení peněz a distribuci statků podle potřeb jednotlivců.

Zakladatelem anarchokomunismu byl M. A. Bakunin, který navazoval především na zakladatele anarchismu P. J. Proudhona. Proudhon zastával pozici anarchokolektivismu, který nechává volbu, jak distribuovat statky, zvláště na každé komunitě.

Bakunin požadoval revoluční odstranění státu a jeho byrokraticko-centralistické organizace společnosti. Namísto toho prosazoval vznik volné federace samosprávných občin a nejrůznějších družstevních podniků, tzv. komun. Jeho myšlení se později stalo základem Kropotkinových názorů.

Anarchokolektivismus je odlišný od anarchokomunismu, jenž se zasazuje o zrušení peněz a distribuci statků podle potřeb jednotlivců, zatímco anarchokolektivismus nechává volbu způsobu distribuce zvláště na každé komunitě.

VOTAVA, Vratislav. Anarchokomunismus. In *Velký sociologický slovník*, s. 74.

do anarchistického tisku, píše knihy a brožury a promlouvá na událostech socialistických a odborových organizací napříč Británií i jinde.

Přestože tvorba teoretického základu anarchismu a jeho propagace představovala hlavní náplň Kropotkinova života, vedle anarchismu se intenzivně věnoval i vědě. Byl proslulým přírodovědcem se zvláštním zájmem v geologii a nadšeným pozorovatelem. Byl výborně obeznámený se všemi vědami, jichž se týkal předmět jeho výzkumu. Přispěl řadou vědeckých článků do britského periodika *The Nineteenth Century*, novin *The Times*, do přírodovědecké revue *Nature*, jedenáctého vydání *Encyclopædia Britannica*, do Reclusova vědeckého díla *Géographie universelle* aj. Kropotkinovy zásluhy a jedinečný přínos vědě byly oceněny mj. v jeho nekrologu uveřejněném v *The Geographical Journal*. Byla v něm vyjádřena lítost, že Kropotkinovo zaujetí jeho politickými názory umenšilo službu, kterou by byl jinak prokázal geografii, protože jeho vědecký přínos měl tu nejvyšší hodnotu. Slovy McKaye, co bylo pro vědu ztrátou, to bylo přínosem pro anarchismus.²⁶

Do Ruska se Kropotkin vrátil až po ruské revoluci roku 1917. Zemřel v roce 1921. Jeho pohřeb, kterého se zúčastnilo kolem 20 000 lidí, využilo ruské anarchistické hnutí k poslednímu veřejnému protestu proti bolševické tyranii.

1.3 Dílo *Pospolitost: vzájemná pomoc* a jeho kontext

Kniha *Pospolitost: vzájemná pomoc* byla vydána v roce 1902. Jedná se o nejznámější Kropotkinovo dílo. Předtím než vyšlo knižně, bylo mezi lety 1890 a 1896 publikováno jako série šesti článků v periodiku *The Nineteenth Century*.²⁷ Články byly reakcí na dobu naplněnou přírodovědnou i filosoficko-teologickou diskuzí, kterou ve společnosti vyvolala Darwinova evoluční teorie. *Pospolitost: vzájemná pomoc* je studií, ve které se Kropotkin zabývá vývojem lidských pospolitostí a důležitostí vzájemné pomoci pro jejich vývoj. Paralelně s tím pátrá po původu vzájemné pomoci

²⁶ MCKAY, Iain. *Mutual Aid: An Introduction and Evaluation*, ss. 4-5.

²⁷ ADAMS, Matthew S. Rejecting the American Model: Peter Kropotkin's Radical Communalism. *History of Political Thought*, ss. 152-153.

Výčet Kropotkinových článků zahrnujících teorii vzájemné pomoci podává R. Kinna:

KINNA, Ruth. Kropotkin's Theory of Mutual Aid in Historical Context. *International Review of Social History*, s. 259.

v přírodě. V díle jsou patrné dva hlavní kontexty, biologický a filosofický (etický), ve kterých sledujeme Kropotkinovo uvažování.

1.3.1 Biologický kontext díla

Darwinova evoluční teorie byla v 19. století předmětem rozsáhlého bádání biologů. Často zdůrazňovaným tématem byl zápas všech zvířat proti všem i jednoho člověka proti druhému jakožto „přírodního zákona“. Vzájemný zápas příslušníků stejného druhu o prostředky k životu podle darwinistů nesl významný podíl na vývoji nových druhů a byl činitelem pokroku lidské společnosti.

Kropotkin se však s takovými myšlenkami nemohl ztotožnit. Když se v letech 1862 až 1867 věnoval výzkumné činnosti na Sibíři, dospěl v rámci svého bádání k odlišným závěrům. Jeho závěry byly položeny na vědeckém pozorování: *Nenašel jsem – ačkoliv jsem pátral bedlivě – ten hořký zápas o existenci mezi členy stejného živočišného druhu, který byl mnohými darwinisty (ač ne vždy samotným Darwinem) považován za hlavní rys zápasu o život a hlavní činitel vývoje (...) viděl jsem vzájemnou pomoc a vzájemnou podporu.*²⁸ Kropotkin proto začal tušit, že významný faktor vývoje zvířecí i lidské společnosti spočívá v procesu vzájemné pomoci a podpory jakožto činiteli pospolitosti. Pro vyjasnění uvedme, že potlačení vzájemného boje se týká stejné skupiny či příslušníků téhož druhu, ne jednotlivců odlišných druhů.

V reakci na soudobý darwinismus nadto vznikaly různé alternativní teorie, jejichž společným jmenovatelem byla skutečnost, že v nich boj o existenci nepředstavoval podstatný evoluční faktor. Takovou studií byla i teorie vzájemné pomoci (rus. *vzaimnaia pomošč*) vyvinutá zoologem K. F. Kesslerem. Podle Kesslera vyžaduje potřeba bezpečí a reprodukce, aby spolu jednotlivé organismy spíše spojily síly, než aby jeden s druhým soupeřily, a ty nejzpůsobivější se vymezují dle jejich schopnosti spolupracovat. Podle něj vzájemná pomoc přispěla k evoluci dvěma způsoby. Zaprvé navýšila zdroje a životnost druhů, a tím i pravděpodobnost vývoje nových forem, a za druhé zvýšila těmto novým formám šanci prosperity.²⁹

²⁸ KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, s. 4.

²⁹ V roce 1880 na sjezdu ruských přírodovědců přednesl děkan Petrohradské univerzity Karl F. Kessler příspěvek *O zákonu pospolitosti*. Pojednal v něm o své teorii, že vedle zákona o vzájemném boji v přírodě existuje i zákon o vzájemné pomoci neboli pospolitosti. Tato přednáška pomohla osvětlit a upevnit Kropotkinova vlastní zjištění. Kropotkin hned poté začal sbírat další poznatky, aby rozvedl myšlenku

Kropotkin se zaujetím rozpracoval Kesslerovu teorii, viděl v ní totiž další vývoj myšlenek vyjádřených samotným Darwinem. Darwinovo myšlení Kropotkin nezavrhoval, naopak. Ocenil jeho výzkum, navázal na něj a interpretoval jej. Kropotkin nesnižoval význam boje o přežití pro evoluci. V jeho chápání je však boj organismů o přežití většinou zaměřen proti neživým faktorům životního prostředí. Činitelé, jako jsou např. podnebí, voda, vlhkost, teplota, světlo, přitom často podporují vzájemnou pomoc organismů.³⁰ Kropotkin poukázal na to, že celistvá evoluční teorie musí obsahovat činy spolupráce za účelem přežití stejně jako standardní soupeření o přežití. V návaznosti na Kesslera tvrdil, že v přírodě vedle zákona o vzájemném boji panuje i zákon o vzájemné pomoci (*the law of mutual aid*)³¹. Ten je pro zachování a vývoj druhu mnohem důležitější, protože ti, kteří si pomáhají, jsou způsobilější, mají větší vyhlídky na přežití a také se nejvíce vyvíjejí tělesně a duševně: *Život ve společnostech umožňuje nejslabšímu hmyzu, nejslabším ptákům a nejslabším savcům, aby se ubránili nebo ochránili před nejstrašnějšími dravými ptáky a šelmami, aby se dožili dlouhého věku, aby druhy vychovávaly své potomstvo co nejsnáze, a udržely se přes to, že rodí jen málo mláďat, dovoluje družným zvířatům, aby se stěhovala do nových krajín ... trváme na tom, že družnost jest za všech podmínek nejvýhodnější pro boj o život.*³² Hlavní faktor evoluce tak Kropotkin nachází ve spolupráci organismů, ne v jejich soupeření, a na tomto základě prohlašuje, že všechny živé bytosti jsou determinovány smyslem pro solidaritu místo boje.³³

V tomto smyslu představuje Kropotkinova teorie vzájemné pomoci polemiku k Darwinově představě boje o přežití³⁴. Někteří autoři měli později tendenci omlouvat

o vzájemné pomoci jen zběžně naznačenou Kesslerem. Kessler nedlouho po přednášce v roce 1881 zemřel, a tak ji nestihl plně rozvinout.

Srov.: NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, ss. 146-147.

Srov.: KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 9.

Srov.: MARSH, Charles. Social Harmony Paradigms and Natural Selection: Darwin, Kropotkin, and the Metatheory of Mutual Aid. *Journal of Public Relations Research*, s. 431.

³⁰ NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, s. 147.

³¹ KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, s. 13.

³² KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 9, 56.

³³ VAN PUYMBROECK, Birgit. Between the Individual and the Collective: Ford Madox Ford, Peter Kropotkin and the Spirit of Collaboration. *Neophilologus: An International Journal of Modern and Mediaeval Language and Literature*, s. 234.

³⁴ Viz Darwinovy knihy *O Původu druhů* (1859), *O původu člověka* (1871): typickými metaforami, které Darwin používal, jsou „přírodní výběr“ (*natural selection*) a „boj o existenci“ (*struggle for existence*). Sám Darwin si byl dobře vědom metaforické dimenze pojmů.

otroctví, chudobu nebo vraždění a olupování civilního obyvatelstva za 1. světové války „bojem o existenci“, „bojem všech proti všem“ či „přežitím nejzpůsobilejšího“. Tomuto zneužívání evoluční teorie a Darwinovy terminologie se Kropotkin snažil zamezit.³⁵ Stavěl se vůči filosofům a politikům, kteří dezinterpretovali evoluční teorii a používali ji jako obhajobu příkoří s argumentem, že člověk je od přirozenosti soutěživý, sobecký a individualistický.³⁶ Této malthusiánské³⁷ vizi života oponoval svou vizí vzájemné pomoci, kterou chápal jako přírodní instinkt lidí i zvířat. Podle Kropotkina byla teorie vzájemné pomoci korekcí nesprávného chápání darwinismu.

Smyslem Kropotkinovy polemiky však nebylo pouze vyvrátit „pseudodarwinistickou filosofii“, ale především podat vědecký argument ve prospěch vlastní interpretace Darwinovy evoluční teorie. Spojením zoologických, antropologických, historických a sociologických dat Kropotkin dospěl ke studii mnohem širší, jejíž vliv byl pro další biologická bádání ale i jiné obory obrovský. Mnozí biologové považují Kropotkinovu práci za zásadní dílo pro další vědecké zkoumání spolupráce. Například antropolog Montagu ve své knize uvedl, že žádná studie v oblasti evolučních teorií není významnější než *Pospolitost: vzájemná pomoc*, protože jako první důkladně dokumentuje důležitost spolupráce jako evolučního činitele.³⁸

NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, s. 145.

³⁵ Kropotkinovy články o vzájemné pomoci později vydané v knize *Mutual Aid. A Factor of Evolution* byly napsány jako reakce na esej T. H. Huxleyho *The Struggle for Existence: A Programme* (1888), kde Huxley vyslovil předpoklad, že boj o existenci je nevyhnutelným rysem lidského života.

NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, s. 147.

Huxleyho tvrzení o nevyhnutelnosti vzájemného boje bylo ve svém jádru východiskem sociálního darwinismu, byť Huxley některá přesvědčení zastávaná sociálními darwinisty kritizoval. Sociální darwinismus se zjednodušeně řečeno snažil aplikovat určité zákonitosti Darwinovy přírodovědné teorie na život společnosti. Sociální darwinisté například zastávali názor, že altruismus a milosrdenství jsou proti přírodě, pokud čin neposlouží k lepšímu prosazení vlastních genů v budoucnu.

SEDLÁČEK, Jan. Darwinismus sociální. In *Velký sociologický slovník*, ss. 165-166.

³⁶ DUGGER, William M. Veblen and Kropotkin on Human Evolution. *Journal of Economic Issues*, s. 973.

³⁷ Termín „boj o existenci“ byl poprvé použit v díle *An Essay on the Principle of Population* (1798), jehož autorem je představitel klasické anglické politické ekonomie T. R. Malthus. Malthus vnímá lidský život jako neustávající „boj o existenci“, určený soupeřením a třídními rozdíly, a jako nikdy nekončící cyklus, ve kterém se střídají období populačního růstu a regulace, kdy dochází ke snížení počtu populace.

NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, s. 145.

³⁸ MCKAY, Iain. *Mutual Aid: An Introduction and Evaluation*, s. 3.

1.3.2 Filosofický kontext díla

Kropotkin se považoval za anarchistu a rozvoji a šíření anarchistických myšlenek věnoval velké úsilí. Dílo *Pospolitost: vzájemná pomoc* psal s tímto sebe porozuměním. Dle McKaye je Kropotkinův způsob zkoumání každodenního vzájemného pomáhání neodmyslitelně libertariánský³⁹. Pojetí vzájemné pomoci má pro Kropotkinův anarchokomunismus zásadní význam. Přesto se však nejedná o knihu o anarchismu. Především jde o práci populární vědy, jejíž důležitost shledali lidé z řad anarchistů i neanarchistů.

Z pozice filosofa Kropotkin v díle *Pospolitost: vzájemná pomoc* představil argumenty pro svou etiku. Kropotkinova etika polemizovala s teorií společenské smlouvy T. Hobbesa, podle níž je přirozenou povahou člověka stav války všech proti všem a lidem je schopna zajistit mír až společenská smlouva určité autority, která se mezi ně vloží.⁴⁰ Podle Kropotkina jde pouze o tu část lidské historie, kterou jsme se jako lidstvo rozhodli zdůraznit. Spisovatelé tehdejší doby podle něj přespříliš akcentovali tuto nechvalnou stránku lidské existence a opomíjeli nespočetné činy vzájemné pomoci, podpory a oddanosti, které jsou stejně důležitým faktorem v rozvoji lidstva.⁴¹

Kropotkin proto poukázal na „přirozenou“ sociálnost člověka a jeho smysl pro pospolitost, vzájemnou pomoc a solidaritu, které podle něj vyplývají přímo z vývoje člověka a obecně z principu evoluce. Vzájemná pomoc je podle Kropotkina dokladem pro předlidský původ mravních pudů.⁴² Mezi lidmi se díky jejich společenskému životu od pradávna rozvíjel instinkt vzájemné pomoci. Lidé pochopili, v jaké míře jim společenský život usnadňuje boj s nepřízní přírody. Z tohoto jejich pozorování vznikly tradice. V tradicích (příslavích, příbězích, písních, náboženstvích) se pak instinkt vzájemné pomoci předával z rodu na rod a upevňoval se v mravech.⁴³ Tento

³⁹ Srov.: MCKAY, Iain. *Mutual Aid: An Introduction and Evaluation*, s. 3.

Libertarianismus je skupinou politických ideologií, které považují osobní svobodu jedince za ústřední hodnotu a sdílí nedůvěru ke státním autoritám a moci. V díle P. A. Kropotkina představuje ústřední myšlenku právě idea svobody. Anarchokomunismus, jehož byl představitelem, se stal dominantní teorií libertariánského hnutí a tuto pozici si drží až do současnosti.

Libertarianism. *Libertarianism: Definition, Doctrines, History, & Facts* [online]. Encyclopædia Britannica, 2021 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/libertarianism-politics>

⁴⁰ VEČEŘA, Miloš. *Sociální stát: východiska a přístupy*, s. 29.

⁴¹ SHONE, Steve J. *American Anarchism*, s. 92.

⁴² KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 10.

⁴³ KROPOTKIN, Petr A. *Anarchistická etika*, s. 62.

vývoj Kropotkin sledoval na množství příkladů z živočišné říše, prvobytných a raně evropských společností, středověkých měst a cechů, dělnického hnutí a života obyčejného lidu a demonstroval na nich důležitost a výhodnost vzájemné pomoci.

Kropotkinovu filosofii lze zjednodušeně vyložit v těchto základních tezích:⁴⁴

1. člověk je tvor od přírody dobrý, družný, pospolitý, zkazila ho autorita,
2. hybnou silou společenského vývoje a udržovatelem společnosti je tvůrčí síla a iniciativa lidu, autorita je cizím prvkem,
3. anarchie je logickým vyústěním vývoje rozumu ovlivněného moderní vědou a technikou.

Rozsáhlému dokazování prvních dvou tezí Kropotkin věnoval knihu *Pospolitost: vzájemná pomoc*. Obhajoba třetího principu je rozvedena v jiné Kropotkinově anarchistické tvorbě a zde se jí nebudeme zabývat.

Kropotkin si uvědomoval, že pospolitost a vzájemná pomoc nejsou jedinými faktory ve vývoji společnosti. Jeho cílem nebylo pojednávat o dalších vývojových faktorech a jejich významu. Svá vědecká i osobní východiska reflektoval takto: *Této knize se snad vytkne, že líčí zvířata i lidi příliš příznivě, že se tu vyzvedají jejich společenské vlastnosti, kdežto o protispoločenských a sobeckých pudech se sotva děje zmínka. Ale nešlo to jinak. Tolik jsme v poslední době slyšeli o „tvrdém, nemilosrdném boji o život“ (...) a tahle tvrzení se stala takovým článkem víry, že bylo především třeba, aby se proti tomu postavila velká řada faktů, které ukazují zvířecí i lidský život z docela jiné stránky.*⁴⁵

1.4 Propojení různých pojetí pospolitosti a souvisejících pojmů

Na začátku byla položena otázka: *Co představuje pospolitost a náležení k ní?* Na základě Kropotkinova konceptu vzájemné pomoci a překladatelského přínosu Hocha se vynořilo pojetí:⁴⁶

a) pospolitosti jako místa, obce

⁴⁴ JUNIUS. Život a dílo Petra Kropotkina. In *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. VIII.

⁴⁵ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 13.

⁴⁶ Výstup z konzultace s vedoucí práce, PhDr. Bohumilou Bašteckou, Ph.D.

b) a **vzájemné pomoci jako činů,**

které vyjadřují **smysl pro společenství.**

Pospolitosť se tím vyobrazuje ve svých dvou rovinách. Prvotně jako určitá forma organizace – společenství, komunita. Druhotně jako určitá forma vztahu – vzájemnost, sounáležitost, vzájemná pomoc.

Výběr klíčového pojmu se z hlediska svého významu u Kropotkina ukazuje jako výstižný. Na druhou stranu ale také přináší úskalí, která spočívají v jeho provázanosti s dalšími pojmy jako komunita, společenství, společnost a souvisejícími myšlenkovými kontexty pojednávajícími o vzájemnosti, sounáležitosti a solidaritě, ve kterých je pojem používán. Prameny použité v následujícím textu vychází především z oboru sociologie, filosofie, teologie a sociální a komunitní práce.

V návaznosti na pojetí pospolitosti coby nějakého místa, obce a coby určitého vztahu, nyní vztáhneme pojem do obecných souvislostí. Účelem je zjistit, jak je pospolitost chápána v soudobé literatuře, představit základní pojmosloví, zorientovat se v jeho významech a porozumět souvisejícím myšlenkovým kontextům, které se tématem zabývají. Přece jen Kropotkinova kniha byla vydána téměř před 120 lety a překladatel pojem přeložil před necelými 100 lety.

1.4.1 Pospolitosť

Pojem *pospolitost* je dnes sám o sobě chápán rozličně⁴⁷ a také v literatuře bývá jeho význam definován rozmanitě s mnoha odkazy na související terminologii, ve které však můžeme hledat určité společné charakteristiky.

Gramaticky jde o zajímavé slovo, u něhož koncovka „-ost“ odkazuje na vlastnosti systému, který člověk nemůže vytvořit sám se sebou.⁴⁸ Tento pohled lze mj. vyvodit i z etymologického rozboru slova u Rejzka, podle kterého slovo *pospolitost*, *pospolitý* vzniklo v 16. st. od slova *pospolu*, složením slov „po“ a „spolu“. Rejzek uvádí, že dělat něco s někým společně vlastně znamená dělat to napůl. Zde pramení základní

⁴⁷ Při náhodných rozhovorech s věkově rozmanitými lidmi každý z nich pojem asociuje odlišně jako „vesnice“, „komunita“, „společenství“, „komunismus“, „socialismus“, „totalita“, jeden z nich slovo vůbec nezná.

⁴⁸ Výstup z konzultace s vedoucí práce, PhDr. Bohumilou Bašteckou, Ph.D., a Mgr. Janem Kranátem, Ph.D.

východisko slova *pospolitost* – jde o systém (strukturu) vycházející ze společné činnosti (tedy procesu) nejméně dvou spolupracujících lidí.

Význam pojmu definují nejvýstižněji – jak po stránce jazykové, tak po stránce obsahové – slovníky. Cizojazyčné slovníky⁴⁹ k pojmu *pospolitost*, jinak též *pospolnost*, přiřazují synonymní hesla. V latině⁵⁰ mu odpovídají slova *communitās* (společenství, společnost; smysl pro společenství / *pospolitost*, vlídnost, laskavost, družnost, obec)⁵¹ a *societās* (společenství, společnost, *pospolitost*, jednota, spolek, svazek, družba)⁵², ke kterým lze ještě doplnit slovo *communiō* (*pospolitost*, společenství)⁵³.

Některé zdroje definují *pospolitost* jako družnost⁵⁴ neboli smysl pro *pospolitost* (z lat. *communitas vitae* – společné soužití, *societa vitae* – *pospolitý život*)⁵⁵, které mají za následek proces vzájemného dávání a přijímání úsluh mezi lidmi. Družnost tedy vede k solidárnímu jednání projevujícím se vzájemnou pomocí, podporou a spoluprací. Proto je *pospolitost* či tradiční komunita některými autory spojována s očekáváním vzájemné pomoci. Mezi nejvýznamnější představitele tohoto pojetí patří už zmíněný Kropotkin.

Velký sociologický slovník⁵⁶ při vyhledání hesla *pospolitost* odkazuje na *komunitu, přátelství, situaci mezní, solidaritu, společenství tradiční, spolek* a na Tönniesovu dichotomii *Gemeinschaft* a *Gesellschaft*. Německý sociolog Ferdinand Tönnies, rozlišil dva typy společenské vazby, kde tradiční *pospolitost* (*Gemeinschaft*) postavil do protikladu k moderní společnosti (*Gesellschaft*). Z hlediska jeho teorie *pospolitost*

⁴⁹ Primárně čerpáno z latiny srovnáním několika latinských slovníků.

V angličtině lze pojem *pospolitost* přeložit jako *solidarity, communality, collectiveness*.

Anglicko-český, česko-anglický velký slovník: [--nejen pro překladatele], s. 1200.

Němčina používá výrazy *die Gemeinsamkeit* (*pospolitost, společenství*), *der Gemeinschaft* (*společenství, pospolitost, souručenství, bratrstvo, kolektiv*) a *die Geselligkeit* (*družnost, pospolitost*).

Synonymem pro *pospolitost* v němčině pak je *der Solidarität* (*solidarita, také soudržnost a rovněž vzájemnost*).

⁵⁰ HRABOVSKÝ, Jozef a Július ŠPAŇÁR. *Latinsko-slovenský slovník*, s. 960.

⁵¹ KÁBRT, Jan et al. *Latinsko-český slovník*, s. 89.

HRABOVSKÝ, Jozef a Július ŠPAŇÁR. *Latinsko-slovenský slovník*, s. 114.

SEDLÁČEK, Josef, Josef M. PRAŽÁK a František NOVOTNÝ. *Latinsko-český slovník*, s. 259.

⁵² Srov. KÁBRT, Jan et al. *Latinsko-český slovník*, ss. 399-400.

⁵³ KÁBRT, Jan et al. *Latinsko-český slovník*, s. 89.

HRABOVSKÝ, Jozef a Július ŠPAŇÁR. *Latinsko-slovenský slovník*, s. 113.

SEDLÁČEK, Josef, Josef M. PRAŽÁK a František NOVOTNÝ. *Latinsko-český slovník*, s. 259.

⁵⁴ *Příruční slovník jazyka českého: Díl I.*, s. 567.

⁵⁵ KÁBRT, Jan et al. *Latinsko-český slovník*, s. 89, 400.

⁵⁶ LINHART, Jiří, Alena VODÁKOVÁ a Miloslav PETRUSEK. *Velký sociologický slovník*, s. 809.

představuje druh sociální organizace, pro který jsou typické pevné sociální vazby. Tönniesovou teorií se práce bude zabývat podrobněji v další kapitole.

Dle Matouška má Tönniesovo rozlišení mezi pospolitostí a společností stále smysl. Pospolitost je charakteristikou podobná místní komunitě označující malé, tradiční a neformálně komunikující skupiny a společnost propojuje tyto jednotlivce formálními institucemi.⁵⁷ Jako typický příklad sdružení na rozhraní, které má rysy pospolitostní i společenské, můžeme zmínit spolek. Spolek se vyznačuje úzkými vztahy a vazbami mezi jedinci, ale současně je řízen pravidly a jeho činnost je uspořádána vědomě a má tedy rysy společenské.⁵⁸

Štěch, který se zabýval problematikou pospolitosti v moderních společnostech, analyzoval základní roviny pojmu. Upozornil, že pojem *pospolitost*, případně *společenství* se aplikuje na jevy odlišné svou strukturou, způsobem utváření a v konečném důsledku i způsobem přináležení k nim, proto je potřeba je patřičně reflektovat. Štěch pospolitosti pojímá na jedné straně jako sociální útvary a na straně druhé jako vztahy, které jsou pro tyto útvary konstitutivní. Dle něj existují tři způsoby pojetí pospolitostí, kdy je můžeme chápat jako:⁵⁹

1. malá společenství spojená bezprostředními vztahy,
2. velké společnosti založené na sdílených představách budící u svých členů silný pocit příslušnosti
3. a pospolité vztahy jako obecný lidský předpoklad, které jsou nepostradatelné nejenom pro sociální existenci člověka, ale vůbec pro jeho utváření jakožto osoby.

V prvním případě jde o malé skupiny lidí, kteří se alespoň zběžně znají a tvoří skupiny spíše trvalé než přechodné a prostorově omezené. Druhý typ pospolitostí u svých příslušníků vytváří pocit přináležení ke skupině definované nějakým znakem, nikoliv sítí bezprostředních vzájemných vazeb. Jako příklad lze uvést formu moderních národních států. Bauman tato dvě pojetí popisuje slovy: *Existují skupiny, v nichž se setkáváme tváří v tvář, ale vztahujeme se také ke skupinám velkým a rozptýleným.*

⁵⁷ MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*, s. 144, 210.

⁵⁸ MUCHA, Ivan. Spolek. In *Velký sociologický slovník*, s. 1208.

⁵⁹ ŠTĚCH, Ondřej. *Problematika ideálu pospolitosti v moderních společnostech*, ss. 81-83.

Typickými příklady této druhé kategorie vlastní skupiny jsou třída, gender a národ.⁶⁰ Třetí způsob chápání pospolitosti, jenž Štěch nachází ve filosofickém komunitarismu, je spíše existenciální reflexí lidské zakotvenosti ve společenství. Takto pojeté chápání pospolitosti se realizuje výhradně v obou výše zmíněných formách.⁶¹

Havránek rozlišuje trojí význam pojmu *pospolitost*:⁶²

1. spojení v jednom celku, kterým je určité společenství, komunita či jednota,
2. příslušnost do jediného celku ve smyslu sounáležitosti a vzájemnosti, které jsou předpokladem pro vědomí pospolitosti a vytváří smysl pro pospolitost,
3. společné užívání či vlastnictví něčeho, například majetku.

Autor dále doplňuje, že pospolitý děj probíhá ve společnosti, kolektivně, je tedy opakem děje individuálního.

Pojem *pospolitost* se dále hojně vyskytuje v Českém ekumenickém překladu či Českém studijním překladu Bible, konkrétně ve Starém zákoně.⁶³ Podle Chalupy hebrejské myšlení Starého zákona vnímá člověka vždy se zřetelem k jeho sociálním vazbám. V tomto chápání neexistuje jednotlivec jako izolované „já“, ale vždy je součástí vzájemných vztahů s ostatními lidmi ve společnosti, které vyžadují komunikaci a vedou ke společnému jednání.⁶⁴ Pojem *pospolitost* užívají také autoři biblických slovníků, např. Adolf Novotný, a to jak v reakci na Starý zákon, tak i na Nový zákon. Novotný na styku prvních křesťanů projevujícím se sborovým životem poukazuje na význam řeckého *koinónia*, které překládá jako *pospolitost*, *podílnictví*, *spoluúčast* či *obecenství*.⁶⁵

Dnes pojem a jeho užívání ustupuje do pozadí. Povědomí o pojmu a jeho významu přetrvává především v sociologii díky Tönniesově typologii pospolitosti a společnosti. Zejména v soudobé literatuře je *pospolitost* většinou chápána jako synonymum

⁶⁰ BAUMAN, Zygmunt. *Myslet sociologicky*, s. 45.

⁶¹ ŠTĚCH, Ondřej. *Problematika ideálu pospolitosti v moderních společnostech*, ss. 83-91.

⁶² HAVRÁNEK, Bohuslav et al. *Slovník spisovného jazyka českého*, s. 313.

⁶³ Hebrejščina ve verších, kde zmíněné překlady užívají slovo *pospolitost* (např. Nu 14,1; Nu 16,24; Ex 35,4; Ex 35,20; Nu 27,17; Jo 22,16) používá slovo עדת [edah], což znamená smysl, cit pro příslušenství; uvedené shromáždění, seskupení lidí (buď specifické sročení lidí, nebo obecně rodina či dav, zástup).

Modern Hebrew Bible. *Studijní on-line bible*. [online]. © 2011 [cit. 2021-5-29]. Dostupné z: <http://www.obohu.cz/bible/index.php?styl=MHB&kap=14&k=Nu#>

⁶⁴ CHALUPA, Petr. *Biblické pojetí člověka. Cesty katecheze: Revue pro katechetiku a náboženskou pedagogiku*, s. 7.

⁶⁵ NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*, s. 952.

pro společenství, někde i komunitu.⁶⁶ Například Keller považuje pospolitost za český výraz pro pojem komunita. Někteří autoři⁶⁷ proto komunitu kladou na roveň společenství a pospolitosti a tyto výrazy bez větších významových odlišností zaměňují.

1.4.2 Společenství, společnost

V latině ve spojení s heslem *společenství* nalezneme termíny *sodalitas* (přátelství, soudružství, sdružení, družstvo, bratrstvo)⁶⁸ a *communitās*⁶⁹. Podle etymologického slovníku je slovo společenství původem odvozeno od slova *spolek* – (...) *společný, společnost, (...) společenství, společenstvo, spolčit se* a vychází podobně jako *pospolitost* ze slov *s* a *půl*.⁷⁰ Termín *společenství* bývá používán jako synonymum pojmu *komunita*, což souvisí s latinským původem slova.

Pojem dává na výběr z mnoha definic. Příruční slovník jej vymezuje jako: *svazek, jednota dvou nebo více osob založená na pospolitosti; souhrn jedinců spojených společnými zájmy, společenská skupina* nebo také *společné užívání, vlastnictví něčeho, současná účast v něčem*.⁷¹

Téma společenství je stálým předmětem teologických, filosofických a sociologických úvah. V teologii je o společenství hovořeno nejčastěji ve spojitosti s církví, společenstvím křesťanů. V pojetí teorie konstitutivních prvků církve představuje společenství (z řec. *koinónia*) jednu ze čtyř realizačních funkcí církve⁷². Společenství je vyjádřením víry, že život a učení Ježíše Krista má vést ke sjednocení lidí, aby se každý člověk mohl realizovat ve vztahu k druhým.⁷³ Označuje tak vzájemný vztah člověka s Bohem a křesťanů či církví mezi sebou navzájem.

⁶⁶ TRÁVNÍČEK, František. *Slovník jazyka českého*, s. 1216.

⁶⁷ Srov. KELLER, Jan. Komunita. In *Velký sociologický slovník*, s. 512.

Srov. MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*, s. 85.

Srov. GOJOVÁ, Alice. *Teorie a modely komunitní práce*, s. 16.

⁶⁸ KÁBRT, Jan et al. *Latinsko-český slovník*, s. 400.

⁶⁹ SEDLÁČEK, Josef, Josef M. PRAŽÁK a František NOVOTNÝ. *Latinsko-český slovník*, s. 259.

⁷⁰ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*, s. 653.

⁷¹ *Příruční slovník jazyka českého: Díl V.*, s. 585.

⁷² Konstitutivní prvky církve označují, o co má církev usilovat, aby mohla být vůbec považována za církev. Mezi další tři patří bohoslužebné jednání (z řec. *liturgia*) vyjadřující vztah Boha k člověku a člověka k Bohu (z řec. *martyria*), tedy jednání křesťanů dosvědčující, že věří v Boha, a služba potřebným (z řec. *diakonia*) dovádějící víru do důsledků a odpovídající na utrpení a nespravedlnost ve světě.

MARTINEK, Michael. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 63.

⁷³ tamtéž, s. 63

Mezi první autory filosofie, kteří zdůraznili společenský rozměr člověka, patří Aristoteles, jenž označil člověka za *zoon politikon*, tedy bytost politickou⁷⁴. Aristoteles považuje člověka za základ, ze kterého společenství povstává a utváří se, což vychází z jeho orientace na *polis*, tj. obec. Pojetí člověka jako politické bytosti zahrnuje dva důležité aspekty. Prvním je přirozenost člověka, díky které člověk tíhne k životu v obci, tedy ke společenství s dalšími lidmi. Člověk je svou podstatou určen k tomu, aby žil ve společenství s ostatními a jeho blaženost je vázána na obec. Druhým je určitá kvalita společného žití – usilování o společné dobro. Společenství obce tedy sice v první řadě vzniká za účelem žití a zachování života, ale jeho další trvání je udržováno pro život dobrý. Předpokladem pro dobrý život a dosažení blaženosti je interakce člověka s druhými lidmi, konání dobra a uplatňování ctností. Svou přirozeností se tak člověk účastní na vzniku, existenci, ale také na fungování obce.⁷⁵

Sociologie, která navázala na filosofii, se rovněž zabývá otázkou společenství, jeho významem a také řeší otázku přirozenosti člověka tíhnout ke společenství. Na společenství nabízí několik pohledů. V širším smyslu sociologie chápe společenství jako soubor složitých sociálních vztahů, jejichž povaha a zaměření je zkoumána ve svých specifických rámcích (např. náboženském, ekonomickém, vědeckém apod.).⁷⁶ Mimoto někdy společenství chápe ve smyslu společného vlastnictví či užívání, nejčastěji majetku. V užším smyslu společenství charakterizuje jako sociální útvary spočívající na úzké osobní provázanosti, která se vyznačuje každou trvalou, těsnou a přirozenou sounáležitostí lidí v uskutečňování společného cíle či hodnoty.⁷⁷

Vedle toho se sociologie snaží objasnit rozdíl mezi společenstvím a společností, klasifikuje jednotlivé typy společností a pojednává o nich (např. společnosti prvobytně pospolné, občanské, průmyslové, postindustriální, postmoderní aj.). Brugger uvádí, že do období romantismu nebyl v užívání pojmů společenství a společnost podstatný rozdíl ani v tom směru, v jakém se mezi nimi rozlišuje od uveřejnění Tönniesovy dichotomie.⁷⁸ V obecném i vědeckém užívání dodnes dochází k jejich záměnám⁷⁹,

⁷⁴ Havlíček používá překlad *bytost politická*, nicméně u jiných autorů se můžeme setkat i s překladem *bytost společenská*.

⁷⁵ *Politikon* je adjektivum, které současně vyjadřuje vztah k obci.

HAVLÍČEK, Aleš. Člověk jako bytost přírodní a umělá. In NEJESCHLEBA, Tomáš et al. *Pojetí člověka v dějinách a současnosti filosofie: I. Od antiky po renesanci*, ss. 29-32.

⁷⁶ BOUDON, Raymond et al. *Sociologický slovník*, s. 197.

⁷⁷ BRUGGER, Walter. *Filosofický slovník*, s. 404.

⁷⁸ tamtéž, s. 403

což může být způsobeno nejednoznačným vymezením pojmu *společnost*. Jelikož je sociologie definována jako věda o společnosti (z lat. *socius* – družný, druh, nebo *societās* – společnost a řec. *logos* – slovo, věda), vzniká zde potřeba pojem *společnost* jednoznačně definovat. Podle Petruska však při analýze sociologické literatury zjišťujeme, že to není možné, a s ohledem na četné užívání pojmu patří *společnost* k nejspornějším a nejméně jednoznačně definovaným pojmům. Zároveň vždy bývá součástí určité teorie lidského soužití.⁸⁰

Pojem *společnost* má původ v lat. *societās* – družství, společenství, spolek.⁸¹ U Petruska společnost v nejširším slova smyslu představuje synonymum pro lidstvo jako celek a největší společenskou skupinu, do níž může člověk patřit. V nejužším smyslu pak jde o souhrn osob žijících ve vzájemně propojených skupinách na společném, vymezeném a ohraničeném území řízeném politickou mocí, které sdílí základní hodnoty, řídí se stejnými základními normami a jednají na základě ustálených kulturních vzorů.⁸²

Podobně jako Petruska v širším pojetí vymezuje i Jandourek společnost jako nejobecnější systém lidského soužití.⁸³ Brugger nabízí několik pojetí nahlížení společnosti:⁸⁴

1. jako **nadřazeného pojmu** zahrnujícího společenství,
2. jako **umělého účelového útvaru** odlišného od společenství, které je založeno na přirozené sounáležitosti,
3. jako **celku všech útvarů a vztahů**, které vychází z přirozeně daných společenských dispozic člověka – tedy ve významu lidství jako jednoty zahrnující všechny jednotky jako je stát, obec, povolání, rodina, příbuzenstvo, kmen či lid v celé své bohatosti.

⁷⁹ Např. Matoušek ve Slovníku sociální práce o společenství hovoří jako o společnosti.

MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*, s. 210.

⁸⁰ *Společnost* byla pojmem užívaným i v premoderních a preindustriálních údobích, ale samo téma společnosti ve smyslu teoretické či vědecké reflexe je tématem novodobým.

PETRUSEK, Miloslav. Společnost. In *Velký sociologický slovník*, s. 1194.

⁸¹ KRÍŽEK, Václav a Jan ŘÍHA. *Křížkův slovník latinsko-český*, s. 749.

⁸² PETRUSEK, Miloslav. Společnost. In *Velký sociologický slovník*, s. 1194.

Také Jandourek uvádí, že o znacích, které mají pojem *společnost* definovat, se v dějinách sociálních věd vede spor.

JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*, ss. 235-236.

⁸³ JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*, ss. 235-236.

⁸⁴ BRUGGER, Walter. *Filosofický slovník*, s. 404.

Co se týče vymezení společnosti v nejšířším smyslu, kdy se kryje s pojmem lidstva, odpovídá sice běžnému jazykovému úzu, podle Petruska však nemá žádnou označovací a výkladovou hodnotu. Aby mohla být kategorie společnosti vypovídající, především musí být těsně závislá na zvolených kritériích. S tím pak nutně souvisí hierarchizace různých forem sociální organizace, kdy si sociologie klade za cíl podat výčet a klasifikovat společnosti na základě jejich specifických či obecných rysů. Proto sociologie pojem společnost často doplňuje určitým specifikujícím adjektivem (např. globální společnost, industriální společnost aj.).⁸⁵ Oproti tomu v nejužším pojetí se společnost zase blíží pojmu moderního národního státu, jak ji chápe například Keller.⁸⁶ V tomto smyslu je však diskutabilní jeho platnost pro vzdálenější historická údobí předcházející vzniku národních států.

Pro účely této práce budou pojmy *společenství* a *společnost* rozlišovány, kdy společnost bude chápána jako společenství nadřazený celek s vědomím, že v jednotlivých obdobích prochází společnost vývojem a změnami, a současně tak působí na menší společenství, jež ji utvářejí. Jako výchozí pojmemu Matouškovu definici společnosti jako souhrnu individuí, která jednají s ohledem na jednání druhých v určitém historickém, prostorovém, kulturním a sociálním kontextu.⁸⁷

1.4.3 Komunita

Komunita (z lat. *communitās*, tj. společenství, pospolitost) představuje jednu ze základních kategorií sociologického myšlení. Její chápání je však často mnohoznačné a problematické.⁸⁸ Předně naráží na problém definice, kterých Hilary shromáždil téměř sto,⁸⁹ což souvisí s rozmanitostí situací, k jejichž analýze sociologům pojem slouží. Také Popple popisuje definice komunity jako nepřesné a protichůdné. Nesou s sebou jak deskriptivní, tak hodnotící významy, komunita tudíž představuje jednak myšlenkový konstrukt, tak popis lokality. Dle Gojové se navíc výrazy „komunitní“ či „komunita“ staly v dnešní době módními.⁹⁰ Slýcháme o komunitním plánování, komunitních projektech a mnohých dalších aktivitách komunitního typu, které patří mezi základní

⁸⁵ PETRUSEK, Miloslav. Společnost. In *Velký sociologický slovník*, s. 1194.

⁸⁶ KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*, s. 10.

⁸⁷ MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*, s. 144, 210.

KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*, s. 11.

⁸⁸ KELLER, Jan. Komunita. In *Velký sociologický slovník*, ss. 512-514.

⁸⁹ BOUDON, Raymond et al. *Sociologický slovník*, s. 197.

⁹⁰ GOJOVÁ, Alice. *Teorie a modely komunitní práce*, s. 5.

metody profesionalizované sociální a komunitní práce. Pojetí komunity v sociální práci však je poněkud odlišné než v sociologii, jelikož nepočítá s předem existujícím smyslem pro společenství, pocity sounáležitosti a projevy solidarity,⁹¹ a pro účely této práce podružné.

Vymezení komunity, která kladou důraz na vzájemné vazby mezi členy, se podobají chápání tradiční komunity. Dle Kellera žilo lidstvo ve formě tradiční komunity značnou část dosavadních dějin. Tradiční komunity byly jasně geograficky ohraničené sociální útvary, v nichž byl nastaven jasný systém pozic a rolí.⁹²

Dle Warrena plnila tradiční komunita těchto pět sociálních funkcí:⁹³

- a) produkce, distribuce, spotřeba,
- b) socializace,
- c) sociální kontrola,
- d) sociální participace,
- e) vzájemná podpora.

Člověk v ní mohl prožít celý život, aniž by strádal při naplňování svých každodenních potřeb. Jako typický příklad tradiční komunity můžeme uvést vesnici.

Hartl uvádí tyto hlavní znaky tradiční komunity:⁹⁴

1. jasné prostorové ohraničení pro snadné odlišení od ostatních komunit,
2. propojení příslušníků příbuzenskými vztahy (př. rozvětvené rodiny),
3. uspokojování potřeb svých členů vlastními zdroji,
4. mocensky autonomní celky,
5. podobnost hodnotové orientace členů či sdílení hodnot.

Podle Kellera byly zmíněné znaky tradiční komunity důsledkem vývoje moderní společnosti zproblematizovány. Tradiční komunita podle něj postupně pozbývá mocenskou autonomii, sociální univerzálnost a hospodářskou soběstačnost

⁹¹ PŘÍHODOVÁ, Alice. Koncept komunity v komunitní sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca: Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci*, s. 47.

⁹² KELLER, Jan. Komunita. In *Velký sociologický slovník*, ss. 512-514.

⁹³ GOJOVÁ, Alice. *Teorie a modely komunitní práce*, s. 9.

⁹⁴ HARTL, Pavel. *Komunita občanská a komunita terapeutická*, s. 24.

a v některých případech i lokální základ, a tudíž i schopnost být prostředím, ve kterém člověk může nezávisle na širším sociálním prostředí prožít celý svůj život.⁹⁵

Tradiční komunita je dle Gojové pojímána jako místo vřelosti, soudržnosti a intimity.⁹⁶ Pro svou soběstačnost a důraz na vzájemné vztahy mezi členy s sebou představuje komunita od Tönniesovy éry nese jeden význam, se kterým se pojí přesvědčení o zvláštní komunitní atmosféře odlišné od vnějšího nekomunitního prostředí. Lze jej uvést na Kellerově definici komunity, který ji chápe jako: *sociální útvar charakterizovaný jednak zvláštním typem sociálních vazeb uvnitř, mezi členy, jednak specifickým postavením navenek, v rámci širšího sociálního prostředí*⁹⁷. „Zvláštním typem sociálních vazeb“ a „specifickým postavením navenek“ je myšlen rozměr komunity, v níž nejde pouze o určitý společný obydlý prostor, ale o vlastní kulturní tradice komunity, jimiž je utvářen způsob života členů. Lidé tvořící dané společenství sdílí společné hodnoty a zájmy, spojuje je pocit blízkosti a solidarity a uvažují o sobě jako o části skupiny s identitou „my“. Podle tohoto pojetí lze o komunitě hovořit jako o velké primární skupině.⁹⁸

Pocit solidarity a sounáležitosti mezi lidmi ve společenství bývá označován jako smysl pro společenství a pro některé sociology představuje jeden z hlavních znaků komunity.⁹⁹ McMillan a Chavis komunitu definují jako pocit sounáležitosti, který panuje mezi jejími členy, zájem jednoho jedince o druhého i o celou skupinu a společně sdílenou víru, že potřeby členů komunity budou naplněny skrze pospolitost.¹⁰⁰

Bauman upozorňuje na skutečnost, že právě pocit sounáležitosti je hlavním znakem komunity, který postrádají definice vymezující komunitu na geografickém základě.¹⁰¹ V sociologii bývá komunita často definována jako souhrn osob žijících na určitém geograficky vymezeném prostoru (teritoriu) ve vzájemných interakcích (např. obec, čtvrť, susedství).¹⁰² Lidé žijící v prostorové blízkosti se osobně znají, mohou si

⁹⁵ KELLER, Jan. Komunita. In *Velký sociologický slovník*, ss. 512-514.

⁹⁶ GOJOVÁ, Alice. *Teorie a modely komunitní práce*, s. 8.

⁹⁷ KELLER, Jan. Komunita. In *Velký sociologický slovník*, ss. 512-514.

⁹⁸ GOJOVÁ, Alice. *Teorie a modely komunitní práce*, ss. 7-8.

⁹⁹ tamtéž, s. 8

¹⁰⁰ tamtéž, s. 8

¹⁰¹ BAUMAN, Zygmunt. *Myslet sociologicky*, s. 44.

Srov. MATTESSICH, Paul W., Barbara R. MONSEY a Corinna ROY. *Community Building: What Makes It Work: A Review of Factors Influencing Successful Community Building*. Wilder Publishing Center, 1997, s. 57. ISBN 978-0940069121.

¹⁰² HARTL, Pavel. *Komunita občanská a komunita terapeutická*, s. 24.

vzájemně pomáhat, spolupracovat a současně podléhat sociální kontrole druhých, ale také ji spoluvykonávat. Lidé zde jsou k sobě volně poutáni např. samotným sousedstvím, příbuzenstvím či přátelstvím. V širším smyslu jde o souhrn lidí spoluužívajících prostor větší než dům a menší než čtvrť.¹⁰³ Od primární skupiny¹⁰⁴ se sousedství liší vyšší formálností vztahů, ale přes značné změny plynoucí ze zvyšující se anonymizace velkoměstského života si stále udržuje svůj význam.¹⁰⁵

Bauman oproti tomu spatřuje smysl pro společenství v duchovní jednotě lidí. Namítá, že sdílení určitých společných charakteristik jako je společně obývaný prostor, ještě nezaručuje, že lidé budou jednat solidárně a vzájemně si pomáhat.

Pouhé sdílení lokality pro některé autory představuje dle Gojové dostatečný a rozhodující znak komunity, který však nevylučuje (...) *existenci komunity založené na neteritoriálních charakteristikách*¹⁰⁶.

U jiných autorů se proto setkáme s vymezením komunity na základě více aspektů. Například Hartl rozlišuje tyto typy komunit:¹⁰⁷

1. **sídelní (ekologická) komunita**, kde spojující pouto členů představuje společné obývání sociálně vymezeného fyzického prostoru,
2. **morální (psychická) komunita**, kde pouto stojí na duchovních vazbách jako původ, víra či hodnoty, v níž má členství převážně latentní podobu (společná činnost je pouze potenciální), nebo podobu aktivní (členové se pravidelně a intenzivně stýkají a jejich vzájemné vazby jsou velmi těsné),
3. **terapeutická komunita a výcviková komunita**, které mají své specifické účely.

U Popple najdeme tři kategorie, jak lze komunitu vymezovat:¹⁰⁸

Srov.: KELLER, Jan. Komunita. In *Velký sociologický slovník*, ss. 512-514.

Srov.: ŠTASTNÁ, Jaroslava. *Když se řekne komunitní práce*, s. 1.

¹⁰³ JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*, s. 233.

¹⁰⁴ Primární skupinou se rozumí malý počet osob, které spolu bezprostředně tváří v tvář interagují a komunikují v dlouhém časovém intervalu. Jsou pro ni typické důvěrné vzájemné vazby, které jsou základem soudržnosti. Mezi primární skupiny řadíme rodinu a skupiny, v nichž si děti hrají a učí se sociálními rolím. Colley, který pojem zavedl do sociologie, za primární skupinu narozdíl od Jandourka považuje i sousedství.

PETRUSEK, Miloslav. Skupina primární. In *Velký sociologický slovník*, s. 992.

¹⁰⁵ JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*, s. 233.

¹⁰⁶ GOJOVÁ, Alice. *Teorie a modely komunitní práce*, s. 12.

¹⁰⁷ HARTL, Pavel. *Komunita občanská a komunita terapeutická*, s. 37.

1. komunita definovaná **lokalitou / teritoriem**,
2. komunita **zájmů**,
3. komunita složená z lidí, jež spojují **společné podmínky** či **problém**.

Keller nepovažuje místní ohraničení komunity v dnešní masové společnosti za tak významné jako dříve. Podle něj vznikají komunity podobně smýšlejících osob, v nichž je kladen důraz na stejného komunitního ducha, a lokální blízkost přestává být podmínkou. Patří sem např. komunity umělecké, profesní, akademické, náboženské či zájmové, v rámci nichž udržují spříznění jednotlivci vzájemné kontakty bez ohledu na prostorovou vzdálenost.¹⁰⁹ Bauman k tomu uvádí, že (...) *nemusíme být ve fyzické přítomnosti lidí, s nimiž se identifikujeme, aby se probudily takové city a abychom se podíleli na činnostech a zastávali přesvědčení, která nás s nimi spojují.*¹¹⁰

Také autorky Coulshed a Orme se při vymezení komunity více zaměřují na sdílené zájmy než na lokalitu. Autorky nahlíží na komunitu z perspektivy sociálních sítí, které jsou vždy jejím klíčovým znakem. Rozlišují:¹¹¹

1. **komunitu jako lokalitu**, pro niž jsou podmínkou sdílené vztahy a pocit loajality k místu a jeho obyvatelům, přičemž člověk je účasten formálních i neformálních vztahů, na základě kterých jsou vytvářeny lokální sociální sítě,
2. **komunitu zájmů**, jejíž podstatou jsou sociální sítě založené na sdílení zájmu, čímž přesahuje hranice geografického místa (např. sdílená práce či volnočasové aktivity).

V neposlední řadě definují autoři Bidle a Bidle komunitu na základě její schopnosti vytvářet a sdílet společné hodnoty: *Komunita je jakékoliv vnímání společného „dobra“, které může být mezi občany vytvořeno. Komunita je něco, čeho se dá dosáhnout úsilím občanů, ne něco daného např. geografickými podmínkami. Komunita není statická, mění se výsledkem zkušeností nebo cíleným úsilím. Může se dokonce měnit na základě problémů, kterým lidé čelí.*¹¹²

¹⁰⁸ GOJOVÁ, Alice. *Teorie a modely komunitní práce*, s. 12.

¹⁰⁹ KELLER, Jan. Komunita. In *Velký sociologický slovník*, ss. 512-514.

¹¹⁰ BAUMAN, Zygmunt. *Myslet sociologicky*, s. 45.

¹¹¹ COULSHED, Veronica a Joan ORME. *Social work practice: an introduction*, ss. 271-272.

¹¹² GOJOVÁ, Alice. *Teorie a modely komunitní práce*, s. 13.

Komunitu je tedy příhodné chápat jako něco tvárného a proměnlivého, kdy představuje nejen určitou sociální strukturu, ale je také procesem – je vytvářena (ne nacházena) a interpretována.¹¹³

1.5 Shrnutí

V této kapitole byl představen P. A. Kropotkin a jeho dílo *Pospolitost: vzájemná pomoc* s rozlišením dvou kontextů, biologického a filosofického (etického), v jejichž rámci jsme vyložili jeho základní myšlenky. Dále bylo nahlédnuto Kropotkinovo pojetí pospolitosti a vzájemné pomoci coby dvojího výstupu *mutual aid*, který českým překladem zvýraznil A. A. Hoch. Ukazuje se jím rozdíl mezi institucí pospolitosti jako místa, obce a subjektivním přínosem jedince k této instituci charakteristickým určitým typem vztahu. Označíme-li něco jako pospolitost, popisujeme tím na jedné straně určitou sociální jednotku s její specifickou strukturou. Na druhé straně pak sociální vazby, které ji ustavují. Tento přínos dvojího smyslu *mutual aid* pro pochopení procesů (vzájemné pomoci) a struktur (pospolitosti) je klíčový. Procesy, které utváří spoluzití lidí a současně jsou spoluzitím utvářeny, a struktury, v nichž a jimiž jsou vztahy mezi lidmi organizovány, neustále prostupují všechny oblasti lidské činnosti a vývoje.

Závěr kapitoly byl věnován propojení různých pojetí pospolitosti a souvisejících pojmů z pohledu sociologie, filosofie, teologie či sociální a komunitní práce a odpovědím na otázku *Co představuje pospolitost a náležená k ní?* Když Kropotkinovo pojetí pospolitosti vztáhneme k těmto definicím a související terminologii, jak je dnes známe od sociologů, teoretiků sociální a komunitní práce aj., tak zjišťujeme, že jejich chápání koresponduje s tím, co říkal Kropotkin už před lety. Pátráme-li v literatuře po pospolitosti, kamkoliv sáhneme, nacházíme odkazy na místní společenství a vztah vzájemnosti.

Kropotkin na tematiku pospolitosti nabízí zajímavé úhly pohledu. Následující kapitoly se budou věnovat pojetí pospolitosti jakožto procesu a struktury primárně s využitím Kropotkinovy perspektivy.

¹¹³ Srov.: PŘÍHODOVÁ, Alice. Koncept komunity v komunitní sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca: Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci*, s. 49.

2 KROPOTKINOVA ETIKA: POMOC A SPOLUPRÁCE

V této kapitole bude podrobněji rozvedeno Kropotkinovo pojetí vzájemné pomoci. Nejprve objasníme význam soudržnosti a družnosti jako východisek vzájemné pomoci. Poté budou vyloženy souvislosti termínu „vzájemná pomoc“. K tomuto záměru využijeme Nicolosiho filologickou studii, která zkoumá význam rétorické argumentace v Kropotkinově díle *Pospolitosť: vzájemná pomoc*. Dále budou uvedeny základní kategorie vzájemné pomoci u zvířat a její vývoj v prvotních lidských společnostech.

Cílem této kapitoly je na výše uvedených krocích ukázat dvojí souřadnice pomoci¹¹⁴. První souřadnice – „čin - faktor evoluce“ – vychází z procesu vzájemné pomoci. Ukazuje, že na začátku je čin, určité pomáhající jednání, z něhož se stává uvědomělá strategie přežití (projevující se spoluprací) a v důsledku i činitel evolučního pokroku. Přináší možnost uvědomovat si vzájemnou pomoc jako jednotlivé činy i jako evoluční pokrok. Druhá souřadnice – „instinkt - etika“ – má ukázat podvojnost vzájemné pomoci, respektive pospolitosti jako instinktu a zároveň určitého vztahu, který se musí ve společenství lidí pěstovat např. prostřednictvím zvyků a rituálů. V tomto pojetí pomoc a spolupráci vnímáme jako proces, který se v rámci souřadnic odněkud někam vyvíjí.

2.1 Soudržnost a družnost jako východiska vzájemné pomoci

Chceme-li odpovědět na otázku *Jak se vytváří pospolitost, která se projevuje vzájemnou pomocí?* z pohledu Kropotkina, potřebujeme nejdříve porozumět východiskům vzájemné pomoci. V jeho pojetí jde o východiska soudržnosti a družnosti.

Nejprve je potřeba zmínit, že soudržnost a družnost a jejich souvislosti se solidárním jednáním jsou ovlivněny Darwinovou evoluční teorií. Dle Darwinovy evoluční teorie se cit k prosociálnímu chování, který Darwin nazval „sociálním instinktem“, rozvinul již u zvířat. Šlo o významný instinkt k přežití, který byl vyvíjen a posilován přírodním výběrem a dědil se skrze zvyky. Stručně řečeno fungoval na principu podnětu stejným způsobem, jakým nás pocit hladu nutí jíst. Účelem tohoto

¹¹⁴ Označení „dvojí souřadnice pomoci“ i názvy jejich jednotek „čin - faktor evoluce“ a „instinkt - etika“ použila jako propojující vodítka této kapitoly PhDr. Bohumila Baštecká, Ph.D. Tyto souřadnice vycházejí z Kropotkinova pojetí vzájemné pomoci a jsou platné pouze v kontextu a pro účely této práce.

podnětu bylo, aby zvířata měla ze sdružování prospěch. Darwin tvrdil, že přírodní výběr tímto způsobem zvýhodňuje společnosti, v nichž jsou jednotlivci vždy připraveni pomoci jeden druhému. Komunity s nejvíce soucitnými či solidárními členy pak prosperují nejvíce a zanechávají největší počet potomků.¹¹⁵

Rovněž Kropotkinovo pátrání po původu instinktu vzájemné pomoci v přírodě započalo v živočišné říši, kde si v životě zvířat všiml vzájemné pomoci, podpory a obrany. Vzájemné pomáhání u zvířat viděl v takovém rozsahu, že v něm vytušil podstatného činitele pro zachování života, udržení rodu a také pro další vývoj. Pomoc pozoroval například na jezerech, kam se shromažďovaly početné druhy a miliony jednotlivců, v koloniích hlodavců, při stěhování ptáků a vysoké zvěře. Společenské druhy zvířat podle něj mnohem více převažovaly nad samotářskými.¹¹⁶ Druhy žijící osaměle nebo v malých rodinách byly poměrně vzácné a početně slabší. U ptactva Kropotkin poznamenal: *Snáze by bylo popsat druhy, které žijí osamoceně než vyjmenovat všechny, které se sdružují (...) [družností] se tak vyznamenává celý živočišný svět.*¹¹⁷ Došel tak k závěru, že většina živočichů je od přirozenosti družná a že sdružování je prvopočátkem vývoje živočišstva.

Význam družnosti v běžném jazyce lze popsat jako „přátelskost“, „kamarádství“. Obecně bývá družnost, též sociabilita či společenskost, definována jako sklon k sociální dostupnosti a vzájemné interakci s druhými. Představuje přirozenou schopnost či dovednost zvířat i lidí sdružovat se a vstupovat do vztahů. Je tedy jejich přirozenou podstatou. V tomto významu lze o družnosti hovořit také jako o „sdruživosti“, tj. snaze po sdružování, smyslu po sdružování.¹¹⁸ Obšírně se družností zabývá sociologie.¹¹⁹ V Kropotkinově pojetí je družnost *potřeba živočicha sdružovat se se sobě podobnými, láska ke společnosti pro ni samu.*¹²⁰ První část Kropotkinova pojetí – potřeba živočicha se sdružovat – odkazuje ke sdružování jakožto obecnému požadavku živočichů. Druhá

¹¹⁵ MARSH, Charles. Social Harmony Paradigms and Natural Selection. *Journal of Public Relations Research*, ss. 431-433.

¹¹⁶ Kropotkin poukazuje na stáda jelenů, antilop, zeber, daňků, buvolů, kamzíků, koní, oslů, velbloudů, ovcí, což jsou zvířata družná. Také upozorňuje na společnost slonů, nosorožců, opic v Asii a Africe a stáda sobů, losů, pižmoňů a polárních lišek na severu. Na mořských březích na hejna tuleňů a mrožů a družné velryby ve vodách. Počet „masožravců“ je podle něj oproti tomu zanedbatelný, přičemž i u některých z nich najdeme společenské zvyky.

KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, ss. 8-9, 44-45.

¹¹⁷ tamtéž, s. 43, 54

¹¹⁸ *Příruční slovník jazyka českého: Díl V.*, s. 89.

¹¹⁹ Významu sociability jakožto ústředního tématu sociologie se věnoval G. Simmel.

TEDESCHI, Enrica. Animals, Humans and Sociability. *Italian Sociological Review*, s. 153.

¹²⁰ KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, s. 34.

část – láska ke společnosti – je družnost ve smyslu přátelskosti, radosti ze společného života ve společenství.

Význam sdružování a sociálního instinktu zvířat pro rozvoj druhu byl podle Kropotkina mnohými biology v 19. století podceňován. Když Kropotkin zkoumal živočišnou společnost v kontextu evoluční teorie, viděl, že se tvorové sdružovali stále uvědoměleji. Pozoroval, že čím více se jednotlivci sdružují, tím větší je jejich vzájemná podpora, a tím také větší vyhlídka na přežití a duševní vývoj celé skupiny nebo druhu. Sdružování v tomto smyslu už nebylo jen instinktivní a pozbývalo převážně hmotného rázu. Sdružování se stalo uvědomělou strategií a největší výhodou v boji o přežití. Ty druhy, které od něj vědomě či nevědomě upustily, byly odsouzeny k zániku. Kdežto ta zvířata, která věděla, jak se nejlépe spojit, měla největší šanci na přežití a další vývoj.¹²¹

Sdružování tedy mohlo být zprvu neuvědomělé, instinktivní. Později se však díky výhodám, které skýtalo, rozvinulo a živočichové jej praktikovali uvědoměle.¹²² Sdružování ku vzájemné pomoci lze rozdělit na:

- nahodilé (např. ochrana před nepřáteli, boj s nepříznivými vlivy prostředí),
- pravidelné (např. stěhování, lov, vzájemná ochrana, stavba obydlí),

či v podobném smyslu na:

- instinktivní,
- uvědomělé.

Někdy má sdružování více podob. Nejdříve v rodině, pak ve skupině, případně ve sdružení jindy roztroušených skupin, které se spojí v čas potřeby (např. migrace ptáků). Projevuje se i ve formách vyšších, které zaručují větší svobodu jednotlivci, aniž by ho zbavovaly výhod společenského života.¹²³ Sdružování se tedy stává největší výhodou v boji o existenci a hlavním faktorem evoluce. To nás vede k myšlence, že spolupracovat je výhodné.

V této perspektivě soudržnost a družnost představuje stěžejní východisko Kropotkinova pojetí vzájemné pomoci. Tvorba pospolitosti, vzájemné pomoci

¹²¹ DUGGER, William M. Veblen and Kropotkin on Human Evolution. *Journal of economic issues*, s. 975.

¹²² Srov.: KROPOTKIN, Petr. *Ethics: Origin and Development*, s. 33.

¹²³ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 54.

a spolupráce je podmíněna potřebou blízkosti a sdružení.¹²⁴ Proto Kropotkin družnost považoval za stejně důležitý zákon přírody jako vzájemný boj. K tomu je potřeba uvést, že Kropotkin nesnižoval význam „boje o život“ v jeho širším významu. Dle McKaye je jednou z nejpodivnějších výtek vůči Kropotkinově teorii tvrzení, že opominul boj mezi jednotlivci téhož druhu. Kropotkin však nepodceňoval význam zápasu mezi jednotlivci téhož druhu ani význam mezidruhového zápasu. Poznamenal, že zápas mezi jedinci téhož druhu byl již prozkoumán dostatečně. Proto bylo podle něj nezbytné nejprve ukázat vliv vzájemné pomoci na evoluci živočišných a lidských společností. Individualizovaný boj i vzájemné pomáhání v rámci skupiny či druhu byly podle něj důležitými faktory biologické evoluce. Byl si vědom svárů a vlastních zájmů (egoismu) objevujících se u zvířat stejného druhu. Některé druhy zvířat, obzvláště u odlišných živočišných tříd, podle Kropotkina ve svém přirozeném prostředí hodně bojovaly.¹²⁵ Tento zápas však velmi často zahrnoval společně vedený boj například stejné smečky usilující o přežití. Ve snaze o přežití a rozvoj nebyly úspěšné soutěživé druhy, které útočily na své vlastní členy, porážely je a zabíjely.¹²⁶ Jinak řečeno, sklon ke spolupráci dle Kropotkina spočíval v „sobecké“ touze po přežití. Vlivem těchto konfliktů a egoismu tak druhy přišly na to, že je výhodnější se vzájemně podporovat. U zvířat stejného druhu či téže společnosti tak podle Kropotkina nacházíme stejně, ne-li více vzájemné pomoci, podpory a obrany.¹²⁷ V důsledku tak měl boj o přežití vliv na rozvoj vzájemné pomoci.

Podobně tomu je u lidstva. Již v nejdávnějších dobách žili lidé ve společnostech. Ze závěrů mnohých historických výzkumů vyplývá, že se zřídka kdy našel jen osamocený nástroj. Čteme-li tedy o životě prvních společností, nalézáme u nich společný rys. Totiž družnost projevovanou od nejranějších počátků lidstva.¹²⁸ Darwin člověka popsal jako slabého a ne moc rychlého jedince. Na druhou stranu byly tyto lidské slabiny vyváženy rozumovými a společenskými vlastnostmi, které vedly lidi k tomu, aby pomáhali svým

¹²⁴ GIDDINGS, Franklin H. *Základy sociologie: rozbor jevů, týkajících se asociace a společenské organizace*, s. 93.

¹²⁵ MCKAY, Iain. *Mutual Aid: An Introduction and Evaluation*, s. 20, 33.

¹²⁶ SLATTER, John. P. A. Kropotkin on Legality and Ethics. *Studies in East European Thought*, s. 258.

¹²⁷ Vzájemnou pomoc Kropotkin zkoumá u jednotlivých skupin, popřípadě u zvířat jednoho živočišného druhu. Nevěnuje se tedy studiu symbiózy či mutualismu. Mutualismus v biologii je definován jako vztah mezi dvěma či více jedinci odlišných druhů, který je pro všechny zúčastněné prospěšný. Obdobně interakce v rámci druhů označujeme jako kooperaci (spolupráci).

MCKAY, Iain. *Mutual Aid: An Introduction and Evaluation*, s. 20, 33.

¹²⁸ Srov.: GIDDINGS, Franklin H. *Základy sociologie: rozbor jevů, týkajících se asociace a společenské organizace*, s. 93.

bližním, kteří zase na oplátku pomáhali jim.¹²⁹ Vzájemná pomoc dávala nejlepší vyhlídky těm, kdo se vzájemně podporovali. Této zásadě podléhal i člověk. Jak spolupráce při vzájemném pomáhání, tak soutěž jednotlivců o prosazení vlastních zájmů utvářely lidskou přirozenost v průběhu evoluce v její biologické a kulturní rovině. V tomto pojetí platí, že člověk je ze své podstaty sobecký. Rovněž ale platí, že je ze své podstaty altruistický.¹³⁰

2.2 Doslovný a přenesený smysl vzájemné pomoci

Cílem této podkapitoly je upozornit, že vzájemnou pomoc je potřeba chápat v doslovném a přeneseném významu. Kropotkinova metafora vzájemné pomoci totiž navazuje na Darwinovo myšlení. Na tomto místě je užitečné znovu si připomenout dvojí souřadnice pomoci:

- „čin - faktor evoluce“,
- „instinkt - etika“,

jakožto dvojí význam vzájemné pomoci, který v dalším textu přiblížíme.

Kropotkinovo pojetí vzájemné pomoci pomáhá osvětlit Nicolosiho výzkum rétorické argumentace díla *Pospolitost: vzájemná pomoc*. Kropotkinovo pojetí vzájemné pomoci není podle Nicolosiho toliko snahou o vyvrácení myšlenek sociálního darwinismu a vytvoření protipólu ke kulturně podmíněnému „boji všech proti všem“ v 19. století. Předně má být vědeckým argumentem ve prospěch určité interpretace Darwinovy evoluční teorie.¹³¹

Nicolosi uvádí, že Darwin ve své evoluční teorii používá metaforu „přírodní výběr“ (angl. *natural selection*), ale i několik dalších metafor. Pro Kropotkinovu interpretaci darwinismu spatřuje ústřední roli v metafoře „boj o existenci“ (angl. *struggle for existence*). Darwin metaforu použil k definici složitých vztahů jak mezi organismy navzájem (napříč stejnými i odlišnými druhy), tak mezi organismy a vnějšími podmínkami: *Měl bych předem podotknout, že užívám termínu boj o život v širokém*

¹²⁹ DARWIN, Charles. *O původu člověka*, s. 52.

¹³⁰ DUGGER, William M. Veblen and Kropotkin on Human Evolution. *Journal of economic issues*, s. 975.

¹³¹ NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, s. 142.

a přeneseném smyslu, a zahrnují do tohoto pojmu závislost jednoho tvora na druhém, a (což je důležitější) nejen život jedince, nýbrž i úspěch v zanechání potomstva.¹³² Darwin vědomě použil termín v jeho doslovném smyslu (soupeření jednoho organismu s druhým) i ve vedlejším smyslu (vzájemné závislosti jedné živé bytosti na druhé). Tato polysémantická metafora tak badatele vedla ke dvojí interpretaci evoluční teorie. Na jedné straně ke zkoumání „války v přírodě“, na druhé straně ke zkoumání opačného jevu – spolupráci jednoho živého organismu s druhým.¹³³

Druhou cestou a způsobem výkladu evoluční teorie se vydal i Kropotkin, což bylo do jisté míry dáno tradicí, v níž vyrostl. Pojetí vzájemné pomoci je zakotveno v ruské kulturní tradici 19. století. Ta byla kritická k částem evoluční teorie, které vycházely z Malthusova učení o růstu populace.¹³⁴ Kropotkin si však byl plně vědom obou významů „boje o život“¹³⁵. *Představa zápasu o živobytí, jako činitele vývojového, uvedená do vědy Darwinem a Spencerem, umožnila nám, abychom obsáhli velerosáhlý obor jevů prostou formulí [boj o život], která se brzy stala základem našich filosofických, biologických a sociologických spekulací.*¹³⁶ Rozhodujícím aspektem, který Kropotkina utvrdil o správnosti „ruské“ interpretace Darwinovy teorie, byl Kropotkinův pětiletý výzkum na Sibiři. Jeho vlastní poznatky z pozorování podpořené ruským vědeckým myšlením jej vedly k tezi, že boj o život nutně neznamenal pouhé soupeření jedinců stejného druhu o individuální výhodu, ale zahrnoval jejich spolupráci proti podmínkám prostředí.¹³⁷

¹³² Darwin uvádí, že například u šelem v době hladu lze právem hovořit o boji jedné šelmy s druhou o potravu a přežití, zatímco u rostliny na poušti mluvíme o zápasu o život se suchem.

DARWIN, Charles. *O původu druhů*, s. 47.

¹³³ Srov.: NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, s. 145.

Srov.: KINNA, Ruth. Kropotkin's Theory of Mutual Aid in Historical Context. *International Review of Social History*, s. 275.

¹³⁴ Mezi ruskými vědci se Malthusova politická ekonomie nesetkala s kladným přijetím. Především to bylo způsobeno skutečností, že Malthusova teorie byla prakticky neslučitelná se zeměpisnou realitou Ruska. Pro ruské učence bylo těžké připustit, že v tak řídké osídlené zemi, jakou je Rusko oproti Velké Británii, by mohl vypuknout nelítostný boj o omezené zdroje potravy a prostoru. Dalším důvodem byla skutečnost, že Malthus propagoval britskou filosofii nehumánního individualismu, která byla v rozporu s vnímáním společnosti a národním osudem v Rusku.

EDDY, Beth. Struggle or Mutual Aid: Jane Addams, Petr Kropotkin, and the Progressive Encounter with Social Darwinism. *The Pluralist*, s. 27.

¹³⁵ Srov.: KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, s. 14.

¹³⁶ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 19.

¹³⁷ KINNA, Ruth. Kropotkin's Theory of Mutual Aid in Historical Context. *International Review of Social History*, s. 273.

V tomto směru Kropotkin vyšel z dalších Darwinových závěrů. Poukázal na pasáže Darwinovy knihy *O původu člověka*, kde Darwin popisoval družnost, kterou viděl jak u zvířat, tak u lidí. Darwin pozoroval změnu v chování u nesčetných zvířecích společností, kdy byl boj u druhů o zdroje k přežití nahrazen spoluprací: [Darwin] *Ukázal (...) jak tu byl zápas nahrazen součinností, a jak se touto náhradou rozvinuly mravní a rozumové schopnosti, které zabezpečují druhům nejlepší podmínky přežití (...) v těchto případech nejsou nejschopnějšími fyzicky nejsilnější, ani nejchytřejší, ale ti, kdož se naučili tak vzájemně si pomáhati, silní i slabí stejně, na prospěch celku.*¹³⁸ Z Darwinova pozorování vyplynulo, že lidé i zvířata žijící v blízkých uskupeních nejlépe unikli různým nebezpečím. Na druhou stranu jedinců, kteří se starali pouze o své nejbližší společníky a žili samotářským způsobem života, zaniklo větší množství.¹³⁹

Kropotkin tato Darwinova tvrzení pojal jako jasné důkazy pro klíčovost vzájemné závislosti organismů, jejich družnosti a spolupráce. Tyto kategorie souhrnně označil jako „vzájemnou pomoc“. Co Darwin nazval „sociálním instinktem“, „soucitem“ či „spoluprací“, to Kropotkin předefinoval na „vzájemnou pomoc“.

Kropotkin v díle *Pospolitost: vzájemná pomoc* ani v řadě svých dalších děl neobjasňuje pojem „vzájemná pomoc“ jedinou přímočarou definicí. Spíše o něm podává rozsáhlejší výklad. Vzájemná pomoc je dle Kropotkina (...) *puď, který se pozvolna vyvinul u zvířat i lidí nesmírně dlouhým vývojem a který naučil zvířata i lidi, jakou sílu mohou čerpati z pospolitosti [vzájemné pomoci] a vzájemné podpory, i jakou radost ze života při tom najdou.*¹⁴⁰ Když pátráme po konkrétnějším popisu, narazíme na určitý souhrn toho, z čeho podle něj vzájemná pomoc sestává: (...) [ze] *vzájemné podpory, pospolitosti [vzájemné pomoci] a vzájemné obrany u zvířat téhož druhu, či aspoň téže*

¹³⁸ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 20.

¹³⁹ NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, s. 149.

¹⁴⁰ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 11.

V anglickém jazyce zní definice vzájemné pomoci: (...) *an instinct that has been slowly developed among animals and men in the course of an extremely long evolution, and which has taught animals and men alike the force they can borrow from the practice of mutual aid and support, and the joys they can find in social life.*

KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, s. 6.

Porovnáním znění knihy v anglickém originálu a v českém překladu A. A. Hocha lze zde i na mnohých jiných místech vnímat charakteristickou záměnu pojmu „vzájemná pomoc“ za pojem „pospolitost“. Obdobná záměna platí i pro pojem „puď“, kterým Hoch nahradil slovo „instinkt“.

společnosti.¹⁴¹ Vzápětí též „vzájemnou pomoc“ označuje jako *družnost* [která] *jest právě tak přírodním zákonem, jako vzájemný zápas*.¹⁴²

K pojetí vzájemné pomoci Kropotkin dále vysvětluje: *Jest to pocit daleko širší, než láska a osobní sympatie*.¹⁴³ To uvádí s ohledem na další myslitele, kteří se domnívali, že podstatou družnosti a vzájemné pomoci mezi organismy je láska a sympatie. Mezi ně patřil i Kessler, který rodičovské city a péči o potomstvo chápal jako zdroj tendence ke vzájemné náklonnosti u zvířat. Kropotkin ale s tímto tvrzením nesouhlasil. Měl za to, že redukovat vzájemné pomáhání na projevy lásky či sympatie by znamenalo dělat ho méně všeobecným a méně důležitým.

Při zkoumání uvedených definic docházíme k závěru, že vzájemná pomoc představuje širokou kategorii. Tímto pojetím vzájemné pomoci Kropotkin po vzoru Darwina umožnil vznik další metafory. Nicolosi uvádí, že Kropotkinova metafora vzájemné pomoci nese více významů, stejně jako Darwinova metafora boje o život. Vzájemná pomoc znamená jak „vzájemnou ochranu“, tak „družnost“ se všemi nepřímo vyjádřenými konotacemi.¹⁴⁴ Vzájemná pomoc proto musí být chápána:

1. v přímém, doslovném slova smyslu, který odkazuje na akty vzájemného pomáhání (procesy),
2. v nepřímém, metaforickém slova smyslu, který odkazuje na spolupráci a družnost a vede k vytváření různých forem sdružení, společenství (struktur).

V předchozí kapitole jsme rozlišili dvojí kontext díla *Pospolitost: vzájemná pomoc* – biologický a filosofický / etický. Rozlišení kontextů můžeme uplatnit i ve snaze o pochopení samotného pojmu „vzájemná pomoc“. Takto pojatý výklad Kropotkinova konceptu vzájemné pomoci předložila Kinna. Podle Kinny Kropotkin vyložil dva významy vzájemné pomoci – biologický a etický.

¹⁴¹ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 22.

V anglickém jazyce: (...) *mutual support, mutual aid, and mutual defence amidst animals belonging to the same species or, at least, to the same society. Sociability is as much a law of nature as mutual struggle.*

KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, s. 12.

¹⁴² KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 22.

¹⁴³ tamtéž, s. 11

¹⁴⁴ NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, s. 148.

V biologickém pojetí znamená vzájemná pomoc instinktivní vědomí spolupráce.¹⁴⁵ Instinkt, z lat. *instinctus*, je vrozené, druhově specifické adaptivní chování. Jako instinkt označujeme obvykle zvyky, které působí v živočiších nebo v člověku a které se dědí. Například u kuřat z umělého chovu vycištěných bez matky se ihned po vylíhnutí z vejce objevuje instinkt hrabání v zemi. Jde o vrozený vzorec chování.¹⁴⁶ Též instinkt vzájemné pomoci je výsledkem dlouhého vývoje v rámci evoluce. Projevování vzájemné pomoci je tak živočichům vlastní. Patří k jejich přirozenosti. Instinkt může být v některých svých složkách dále modifikován učeními či individuálními zkušenostmi. Biologickým smyslem instinktu je, aby se organismus účelově adaptoval na stálé životní podmínky.¹⁴⁷

V etickém pojetí je vzájemná pomoc vytvořena na základě návyků (angl. *habits*), které vyplývají z biologické praxe.¹⁴⁸ Kropotkin byl přesvědčen o přirozeném původu mravnosti. Odmítal jakýkoliv její nadpřirozený původ. Jeho cílem bylo ukázat, že sociální instinkty jsou základem mravních citů a v tomto smyslu i potvrdit hypotézu o kontinuitě těchto citů mezi zvířaty a lidmi. Jako instinkt tedy vzájemná pomoc není sama o sobě morálkou, ale je hnací pružinou pro její rozvoj v lidské společnosti.¹⁴⁹

S tímto porozuměním nyní přejdeme ke konkrétním projevům vzájemné pomoci ve zvířecí i lidské společnosti, jak je uvedl Kropotkin.

2.3 Instinkt vzájemné pomoci jako přírodní zákon

Kropotkin napříč celým dílem *Pospolitost: vzájemná pomoc* uvádí nespočet solidárních činů zvířat i lidí. Jednotlivé projevy vzájemné pomoci u zvířat ani lidí nijak nekategorizuje. U zvířat se zpravidla věnuje popisu vzájemné pomoci v jejich

¹⁴⁵ KINNA, Ruth. Kropotkin's Theory of Mutual Aid in Historical Context. *International Review of Social History*, s. 277.

¹⁴⁶ KROPOTKIN, Petr A. *Anarchistická etika*, s. 55.

¹⁴⁷ Koncept instinktu byl zaveden v psychologii v 19. století. Instinkt významově odpovídá pojmu „pud“, který však byl užíván spíše ve starší psychologické literatuře. S ohledem na potíže při definování psychologové pojem instinktu opustili a upřednostňují pojem „vrozené chování“, „vrozený vzorec chování“.

NAKONEČNÝ, Milan. Instinkt. In *Velký sociologický slovník*, ss. 433-434.

¹⁴⁸ KINNA, Ruth. Kropotkin's Theory of Mutual Aid in Historical Context. *International Review of Social History*, s. 277.

¹⁴⁹ SHONE, Steve J. *American Anarchism*, ss. 92-93.

rozličných podobách nebo výkladu o životě jednotlivých zvířecích druhů. U lidí pak pojednává o rozvoji vzájemné pomoci v souvislosti se vznikem společenských struktur.

V následujícím textu více rozvedeme ukázky vzájemné pomoci ze života zvířat, o nichž Kropotkin v díle pojednával. Věnoval jim přibližně čtvrtinu práce. Jejich přínos pro tuto diplomovou práci spočívá v tom, že na nich lze ukázat a zdůvodnit, odkud se vzala Kropotkinova argumentace o původu vzájemné pomoci v přírodě a na čem je vystavěna.

Kropotkinovy příklady vzájemné pomoci představují data, která jsou klíčová pro porozumění jeho pojetí vzájemné pomoci. Sběr dat byl proveden Kropotkinovou vlastní výzkumnou činností, zejména metodou pozorování. Dále spočíval v jeho studiu a reinterpetaci množství výzkumů jiných přírodovědců, antropologů, archeologů, sociologů, historiků, filosofů aj., kteří se zabývali zkoumáním živočišné a lidské říše.¹⁵⁰

Kropotkin v díle uvádí závěry těchto autorů, polemizuje s nimi a porovnává je se svými poznatky. Početné scénáře a živé líčení prosociálního chování zvířat (i lidí) jsou podstatným prvkem, který Kropotkinovi pomohl vystavět jeho vědeckou teorii. Příklady vzájemné pomoci ve zvířecí a lidské společnosti a jejich popis tak patří k hlavním způsobům Kropotkinovy argumentace.¹⁵¹

Jednotlivé typy vzájemné pomoci a podpory, jež Kropotkin shledává ve zvířecí říši, zde jsou pro přehlednost uspořádány do sedmi kategorií. Tato kategorizace vyplývá ze zamýšleného cíle, na nějž je vzájemná pomoc orientována.

1. Boj proti nepříznivým podmínkám prostředí či nepřátelům

Bylo by možné uvést mnohé příklady společenského života sobů, losů, srnců, antilop, kozorohů a dalších. Kropotkin uvádí, jak pečlivě střeží svá stáda kamzíci, aby je nenapadly šelmy, a jak jsou nepokojní, dokud poslední z nich nepřejde obtížnou cestou přes skalní útesy.¹⁵² Dále popisuje scény ze Sibiře, kde zvířata společně bojovala proti různým nepřátelům či nepříznivému podnebí: (...) *ranní mrazy a někdy i mocné sněhové vánice v červenci a srpnu, které rázem ničí myriády hmyzu i druhá ptačí mláďata na stepích (...) silné padání sněhu časně v říjnu, který někdy přikryje oblasti větší než Francie a Německo a tak je dělá neobyvatelné býložravcům, kteří pak po tisících*

¹⁵⁰ SLATTER, John. P. A. Kropotkin on Legality and Ethics. *Studies in East European Thought*, s. 264.

¹⁵¹ Srov.: NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, s. 153.

¹⁵² KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 24.

*hynou – takové jsou poměry, v nichž jsem viděl zápasiti zvířectvo v severní Asii.*¹⁵³ A přesto dojde-li ke změně podmínek, které způsobí živočichům nedostatek, není nutným důsledkem soutěž mezi jednotlivci. Lepší podmínky se vytvářejí, je-li soutěž vyloučena vzájemnou pomocí a podporou. Místo boje například zvířata jako skupina migrují či přespí zimní období s nedostatkem potravinových zdrojů, nebo se jako bobří rozdělí na dvě menší skupiny. Boj je tak nahrazován spoluprací.¹⁵⁴

2. Stěhování

O stěhování zvířat bylo zoology napsáno mnoho studií. Kropotkin viděl četné ukázky vzájemné podpory ku příkladu při stěhování býložravců: (...) *při stěhování vysoké zvěře, jehož jsem byl svědkem na Amuru, kdy se shromáždily ohromné spousty těchto inteligentních zvířat z celé rozsáhlé oblasti, utíkajících před sněhem, aby přešla Amurem v nejnižším místě (...) viděl jsem pospolitost a vzájemnou podporu.*¹⁵⁵ Za další ohromný projev vzájemné pomoci považuje migraci ptáků, kdy nejsilnější pták letí vpředu hejna a všichni ptáci si v tomto obtížném úkolu pomáhají. A rozdělí-li při stěhování jejich houfy bouře, společná překážka svede dohromady nejrozmanitější druhy ptáků.¹⁵⁶

3. Sběr potravy a lov

Jeden z hlavních a stále opakujících se aktů vzájemné pomoci. Například u brouků bylo viděno, jak si vzájemně pomáhají hrobařiči, kteří žijí zpravidla osamoceně. Když některý objeví mrtvou myš či ptáka, kterého by sám sotva odvěkl, zavolá si na pomoc čtyři, šest či deset druhů, aby úkol dokončili společným úsilím.¹⁵⁷ U ptáků můžeme zmínit lov pelikánů, kteří jsou sice neohrabaní, zato inteligentní, takže loví ve velkých houfech v polokruzích. Ty postupně zužují a chytají všechny ryby, které zde uvíznou.¹⁵⁸ Kropotkin též velmi oceňoval vzájemnou pomoc termitů, mravenců a včel jakožto kolektivistických skupin, u nichž je solidarita podmíněna fyziologickým uzpůsobením jednotlivců. Zaměříme-li se na mraveniště, vidíme, že je zde vše založeno na principu dobrovolné vzájemné pomoci – sběr potravy, výchova potomstva, stavba mraveniště.

¹⁵³ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 7.

¹⁵⁴ Srov.: DUGGER, William M. Veblen and Kropotkin on Human Evolution. *Journal of economic issues*, s. 974.

¹⁵⁵ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 24.

¹⁵⁶ tamtéž, s. 44

¹⁵⁷ tamtéž, s. 25

¹⁵⁸ MARSH, Charles. Social Harmony Paradigms and Natural Selection. *Journal of Public Relations Research*, s. 433.

Každý mravenec se například dělí o potravu již pohlcenou a částečně strávenou s jiným členem mraveniště, který o to požádá.¹⁵⁹

4. Vzájemná ochrana

Dále je překvapující množství příkladů vzájemné pomoci v podpoře jednotlivce za účelem zajištění bezpečí. Kropotkin uvádí příhodu moluckého kraba, který se ocitl v nouzi obrácený na zádech: *Přišli mu na pomoc druzi, asi hodinu jsem pozoroval, jak to asi zaonačí, aby vězni pomohli (...) Po mnohém úsilí odlezl jeden zachránce pro dva jiné kraby, kteří by pokračovali v práci s čerstvými silami (...) Stáli jsme u akvária dobré dvě hodiny a než jsme odešli, ještě jsme se obrátili: zachraňovalo se dále!*¹⁶⁰ Některé opice se zase na ochranu před nepříznivými podmínkami za zimy tulí k sobě a chrání jedna druhou, když prší. Třese-li se nějaká zimou, přikryjí jí druhé záda ocasy. Jindy v případě ochrany před nepřátele Kropotkin pozoroval, jak se ideálně vyzbrojený dravec při lovu nebyl schopen dostat přes tisíce vzájemně si pomáhajících slabších ptáků, kteří jej společnou silou při každém pokusu o uchvácení kořisti odehnali.¹⁶¹

5. Stavba obydlí a hnízdění

Dle míry, do jaké jsou některé druhy zvířat společenské či naopak individualistické, se liší jejich stavba obydlí a způsob hnízdění. Stavby mravenců svou velikostí zdánlivě překonávají jejich možnosti. Jejich mraveniště jsou ukázkou nezbytnosti vzájemné pomoci, kterou se mravenci řídí ve všem počínání života. Na druhé straně veverky jsou založeny individualisticky se sklonem k rodinnému životu. Každá si vystaví vlastní hnízdo a shromáždí zde své vlastní zásoby. Přece však jsou u nich i sociální vztahy, v rámci nichž se obyvatelé jednotlivých hnízd sbližují. Až na několik hodin, co louskají potravu, tráví den v četných skupinkách hrou. Pokud dochází v oblasti zdroje potravy, odstěhují se v celé tlupě.¹⁶²

6. Výchova a péče o potomstvo

Důležitost vzájemné pomoci v péči o potomstvo Kropotkin pozoroval například při hnízdění ptáků. Sílu a bezpečí z ní čerpali i sebeslabší a bezbranní jedinci. Na nesčetných jezerech v ruských a sibiřských stepích viděl v míru a pokoji sídlit desetitisíce vodních ptáků nejrůznějších druhů, všechny vzájemně chráníce jeden druhého. Kropotkin též uvedl příklad soužití králíků: *Králíci žijí ve společnosti a jejich*

¹⁵⁹ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 26, 27, 47.

¹⁶⁰ tamtéž, s. 26

¹⁶¹ tamtéž, s. 42, 52

¹⁶² tamtéž, ss. 27-28

rodinný život představuje starou patriarchální rodinu. Mladí poslouchají bezpodmínečně otce, ba i děda.¹⁶³

7. Společná radost ze života

Družný život nevychází pouze z potřeby bezpečnosti nebo kvůli lovu, ale také pro potěšení, které skýtá společnost. Jsou-li dány podmínky, zvířata se spolčují, aby se radovala ze společnosti a ukračovala si chvíli hrou a závody. Většina opic žije ve velkých tlupách a sdružují se i s jinými druhy. Pokud jsou osamocené, bývají nešťastné. Družnost je obvyklou vlastností i u mnohých dravých ptáků. Například sup družný, jeden z nejsilnějších dravců, byl nazván podle své lásky ke společnosti.¹⁶⁴ Kropotkin dále se zájmem popisuje soužití stepních psounů, kteří se sdružují v celé obce: *Celé rodiny vylézají z děr a baví se hrou. Mladí lezou jeden na druhého, dovádějí jeden s druhým (...) staří zatím hlídají. Jeden chodí na návštěvu k druhému a vytápané cestičky od jedné kupky ke druhé svědčí, že návštěvy jsou časté.*¹⁶⁵ Tento stručný výčet příkladů můžeme uzavřít shrnutím Kropotkina: *Víme dnes, že všechna zvířata, od mravenců přes ptáky až k nejvyšším savcům si ráda hraje, spolu zápolí, honí se, chytají se, škádlí. Zatímco mnohé ty hry jsou školou mladých, kde se cvičí pro život, jsou zase druhé spolu se zpěvem a tancem prostě projevem nadbytku sil, „radosti ze života“ a touhy po styku s druhy téhož či jiného rodu, krátce projevuje se jimi vlastní družnost, kterou se tak vyznamenává celý živočišný svět.*¹⁶⁶

Závěrem lze uzavřít, že kořeny vzájemné pomoci podle Kropotkina vychází z živočišného světa. Kropotkin shromáždil mnoho důkazů z pozorování, aby demonstroval, že vzájemná pomoc a spolupráce jsou nejvíce efektivní odezvou na jakoukoliv hrozbu. Instinkt vzájemné pomoci prostupuje celý zvířecí svět, protože přírodní výběr působí v prospěch jeho udržení a dalšího rozvoje. Současně ničí ty druhy, u kterých je instinkt vzájemné pomoci z nějakých důvodů oslaben.¹⁶⁷ Spolupráce umožňuje nejslabším druhům, aby chránily své skupiny před nepřáteli a zajistili si dlouhověkost a odchov potomků s vynaložením minimálního úsilí.¹⁶⁸

¹⁶³ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 49.

¹⁶⁴ tamtéž, s. 32, 52

¹⁶⁵ tamtéž, s. 48

¹⁶⁶ tamtéž, s. 54

¹⁶⁷ KROPOTKIN, Petr. *Ethics: Origin and Development*, s. 33.

¹⁶⁸ DUGGER, William M. Veblen and Kropotkin on Human Evolution. *Journal of economic issues*, s. 975.

2.4 Vzájemná pomoc v lidské společnosti – od instinktu k etice

V předešlých podkapitolách jsme ukázali na původ vzájemné pomoci ve zvířecí říši, nastínili jsme, jak se zde vzájemná pomoc rozvíjela, a také jsme uvedli projevy vzájemné pomoci v jejích různých podobách. Kategorie vzájemné pomoci uvedené u zvířat bychom mohli obdobně aplikovat i v lidských společnostech. Tyto základní kategorie vzájemné pomoci jsou totiž u lidstva srovnatelné.

S odkazem na velký podíl, který měla vzájemná pomoc a podpora na vývoj živočichů, pokračuje Kropotkin zkoumáním podílu téhož činitele na vývoj lidstva. Podle Kropotkina člověk instinkt vzájemné pomoci převzal v důsledku evolučního vývoje. První člověk, který byl z pohledu evoluční teorie ještě více podobný zvířatům, si byl vědom důležitosti tohoto instinktu pro přežití. U lidí se poté instinkt vzájemné pomoci dále vyvíjel. Kropotkin proto objasňuje dvě roviny vzájemné pomoci, instinktivní a etickou.

V roce 1914, tj. 12 let od prvního vydání knihy *Pospolitost: vzájemná pomoc*, se Kropotkin vyjádřil k soudobé úrovni přírodovědných výzkumů. Zhodnotil, že od roku 1902 dospěli biologové k posunu vpřed, protože konečně začali uznávat význam vzájemné pomoci jakožto důležitého vývojového činitele u živočichů. Současně si však posteskl, že k takovému progresu nedospěli, pokud jde o lidskou společnost. Přitom na vývoj lidské společnosti měla vzájemná pomoc ještě význačnější podíl.¹⁶⁹ Význam vzájemné pomoci pro historii lidstva a jeho rozvoj tak na začátku 20. století zůstával stále nedocenený. V roce 1922 ve svém dalším díle *Etika*¹⁷⁰ Kropotkin znovu potvrdil roli přírodního výběru v ustavení vzájemné pomoci. Upozorňoval zde na vzájemnou pomoc jako na nejlepší zbraň v boji o život vedeném ustavičně proti klimatu, záplavám, bouřím, mrazům, hladomoru, nemocem aj., které vyžadují nové adaptace lidstva a živočichů na stále měnící se životní podmínky.

Kropotkin koncept vzájemné pomoci vystavěl na analogii mezi lidským a zvířecím světem.¹⁷¹ Podobně jako u zvířat vzájemnou pomoc v lidské společnosti sledoval v jejích rozmanitých projevech, a to na různých vývojových stupních.

¹⁶⁹ Srov.: KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 4.

¹⁷⁰ Dílo *Ethics: Origin and Development* je nedokončená kniha publikovaná posmrtně. Byla napsána rusky a přeložena do angličtiny. V knize Kropotkin navazuje na argument z díla *Pospolitost: vzájemná pomoc*, že družnost je klíčová pro lidské přežití.

KROPOTKIN, Petr. *Ethics: Origin and Development*, s. 16.

¹⁷¹ NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, s. 151.

Postupoval stupněm divošským¹⁷², barbarským, obdobím středověkých, svobodných měst až k moderní době.

Cit pospolitosti a vzájemné podpory vznikal už v živočišném světě. První lidské společnosti jej tedy díky družnému životu dobře znaly.¹⁷³ Kropotkin zevrubně popisuje život lidstva na divošském stupni vývoje, pro který byl charakteristický blízký styk a silná závislost jednoho člověka na druhém. Uvádí množství příkladů solidárního jednání ze života těchto lidí. Můžeme zmínit například Sany, původní obyvatelé jižní Afriky, kteří žili pospolu v malých kmenech. Společně lovili a kořist si rozdělovali bez hádek. Nikdy neopouštěli své raněné a měli mezi sebou velmi vřelé vztahy. Podobné vztahy byly charakteristické i pro Khoikhoie, původní obyvatelé jihozápadní Afriky. *Všichni, kdož je poznali, vysoce chválí jejich družnost, a jejich ochotu pomáhati si navzájem. Dostane-li Hottentot [pozn. Khoikhoi] něco, hned se o to rozdělí se všemi přítomnými (...) nedá mu to, aby jedl sám a třeba že jest hladov, zavolá každého mimojdoucího, aby s ním pojedl.*¹⁷⁴

Ve výzkumech zabývajících se životem prvobytně-pospolných společností (tj. prvních společností se vztahy vznikajícími či odvozenými z příbuzenství) čteme o vysoce vyvinuté kmenové solidaritě a dobrém smýšlení jejich členů, kterým dělalo radost, když mohli jeden druhému posloužit. Na základě těchto výzkumů tak mohli oponenti Hobbese a později v 19. století Huxleyho odmítnout argument, že lidský život spočíval ustavičně ve válce všech proti všem. Každodenní život tradičních společností byl dalek od výroku, že mír a prosperitu člověku dokáže zajistit pouze nějaká autorita. Naopak na příkladu prvobytných společností vidíme, že lidé žili již od svých začátků pospolitě, vzájemně si pomáhali a spolupracovali ve všech oblastech, kde bylo potřeba.

¹⁷² Označení všech zmíněných vývojových stupňů jsou původní výrazy použité v díle *Pospolitost: vzájemná pomoc* přeložené do češtiny A. A. Hochem. Kropotkin zřejmě vycházel z termínů uvedených do antropologické literatury L. H. Morganem. Antropolog Morgan (1818-1881) je autorem evolucionistické teorie o vývoji společnosti na stupních od divoštství přes barbarství k civilizaci.

JUSTOŇ, Zdeněk. Divoštství. In *Velký sociologický slovník*, s. 216.

Přestože se v odborné literatuře Morganovo členění již přestalo používat, v této práci budou názvy vývojových stupňů ponechány v jejich původním znění. K rozdílu dojde v oblasti názvů etnických skupin, které budou používány v jejich dnešní podobě (např. Hotentoti jsou dnes nazýváni jako Khoikhoiové).

¹⁷³ GIDDINGS, Franklin H. *Základy sociologie: rozbor jevů, týkajících se asociace a společenské organizace*, s. 282.

Srov.: KROPOTKIN, Petr A. *Anarchistická etika*, ss. 56-57.

¹⁷⁴ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 85.

Na počátečním stupni vývoje vzájemná pomoc ve společenství zahrnovala především společný útok a vzájemnou obranu, ale vycházela i z dalších potřeb jednotlivců.¹⁷⁵

Instinkt vzájemné pomoci se v průběhu vývoje lidské společnosti dále vyvíjel. Člověk jej dále kultivoval skrze rozumový vývoj, poznání, shromažďování životních zkušeností a jejich předávání díky lidské schopnosti řeči a později tvorby umění a literatury. Instinkt vzájemné pomoci se předával z rodu na rod tradicemi (v příslovích, příbězích, písních, náboženství) a upevňoval se v mravech.¹⁷⁶ Kropotkin tvrdil, že družnost, vzájemná pomoc a potřeba vzájemné podpory jsou od nepamětných dob vlastní podstatou našich všedních životů a zvyků.¹⁷⁷

Zde se od biologického instinktivního pojetí vzájemné pomoci dostáváme k jejímu etickému pojetí. Kropotkin se domníval, že by etika měla čerpat z úvah založených na pozorování zvířecího světa. Sdružování a vzájemnou pomoc, které vyvstaly z instinktivního chování a byly doloženy výzkumy ze živočišného světa a posléze lidského světa, pojal jako základ společenské mravnosti.¹⁷⁸ Mravnost podle Kropotkina tvoří struktura citů, které se v lidstvu rozvíjejí. Vysvětlení mravnosti hledá ve třech základních aspektech lidské přirozenosti. *Můžeme přitom rozlišit tři základní elementy, tři strukturální části mravnosti: nejprve instinkt pospolitosti* [vzájemné pomoci],

¹⁷⁵ MCKAY, Iain. *Mutual Aid: An Introduction and Evaluation*, s. 17.

¹⁷⁶ KROPOTKIN, Petr A. *Anarchistická etika*, s. 55, 62.

Mravy jsou ustálené vzory chování dané skupiny či společnosti. Pojem se často používá jako synonymum pojmu zvyk. Oproti zvyku či obyčejí již mravy obsahují určité hodnotící kritérium (dobré či špatné mravy). Podle teorie W. G. Sumnera (1906) se mravy vytváří ze zvyků a obyčejů. Podléhají sociální kontrole a jsou závazné, mají tedy význam pro udržení společenského řádu.

VODÁKOVÁ, Alena. Mravy. In *Velký sociologický slovník*, s. 653.

¹⁷⁷ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, ss. 111-112.

¹⁷⁸ EDDY, Beth. *Struggle or Mutual Aid: Jane Addams, Petr Kropotkin, and the Progressive Encounter with Social Darwinism. The Pluralist*, s. 27.

V této práci se primárně zaměřujeme na lidskou společnost. Proto o mravním pojetí vzájemné pomoci hovoříme až v souvislosti s lidstvem. Kropotkin však upozorňuje na rozvoj mravních citů již ve zvířecí společnosti. Společenský život podle něj dovedl kolektivistická zvířata k nutnosti rozvoje příslušných instinktů. Jsou tím míněny určité dědičné návyky mravního charakteru, bez nichž by byl společenský život nemožný. Proto lze například ve společenství ptáků a savců pozorovat první znaky mravního pojetí života. Typickým příkladem, kterým Darwin a Kropotkin poukazují na mravní city zvířat, jsou případy jejich soucitného jednání. Kupříkladu vrány krmící raněnou vránu ležící v dutině stromu, nebo krysy nosící potravu páru osleplých krys. Velmi často se u zvířat setkáváme rovněž se sebeobětí v zájmu společenství. Boj s nepřítelem například podstupují silnější samci, aby chránili samice a mláďata, přičemž často sami zahynou. Takovéto jednání je pak silnější než pud sebezáchovy. Studium přírody tak slouží jako východisko při posuzování vzniku a vývoje mravních citů a pojmů. Pro Kropotkina tato fakta představují důkaz o předlidském původu mravních pudů. Proto podle něj můžeme oprávněně říct, že cit pospolitosti a vzájemné podpory vznikl už v živočišném světě a že prvobytně-pospolné společnosti tento rys už dobře znaly.

Otázkou převzetí mravních pravidel od zvířat prvobytně-pospolnými společnostmi se Kropotkin zabýval v článku *The Morality of Nature*, tj. Mravnost v přírodě, publikovaným v *The Nineteenth Century* v květnu 1905.

KROPOTKIN, Petr A. *Anarchistická etika*, ss. 56-57.

z něhož se vyvíjejí další zvyky a mravy, pak **pojem spravedlnosti** a na jejich základě se vyvíjí třetí element mravnosti, cit, který ne zcela správně nazýváme sebezapření čili sebeobět, altruismus, velkodušnost, cit, který je potvrzován rozumem a který v podstatě tvoří to, co bychom měli nazvat **mravní cit**. Mravnost se tedy skládá z těchto tří elementů, které se zcela přirozeně rozvíjejí v každé lidské společnosti.¹⁷⁹

Instinkt vzájemné pomoci jakožto prvotní princip mravnosti můžeme popsat jako dědičný zvyk pospolitosti, který zahrnuje procesy vzájemného pomáhání u lidí i zvířat. Od něj se následně odvíjely všechny „vyšší mravní city“, mezi které Kropotkin zahrnuje např. přejícnost, přátelství, vzájemnou podporu, osobní zdrženlivost v agresivitě a vášních, sebeobět či soucit.¹⁸⁰ Příklady prvotního principu mravnosti u zvířat jsme vyložili v předchozí podkapitole. U lidí můžeme pro příklad zmínit čin francouzského vězně, který utekl z vězení. Když se druhý den po útěku schovával v příkopě, v blízké vsi vypukl požár. Vězeň viděl, jak z jednoho hořícího stavení utíká žena a zoufale křičí o pomoc. Uvnitř hořícího domu totiž zůstalo její dítě. Vězeň vyskočil z příkopu, vběhl do ohně, vynesl dítě a dal je matce. Přitom se popálil a vzplály mu šaty. Mezitím se seběhli ostatní. O něco později vězně zatkl četník a odvedl jej zpět do vězení. Poté mu ještě uložili další trest za to, že utekl v trestaneckých šatech, které mu nepatřily.¹⁸¹

Druhý princip mravnosti – pojem spravedlnosti – logicky vyplynul z požadavků družného života. Aby byl společenský život vůbec možný a lidé mohli žít pospolu, musely být z instinktu vzájemné pomoci rozvinuty určité mravy a zvyky, jejichž dodržování bylo vyžadováno pod hrozbou sankcí. V prvobytných společnostech můžeme sledovat celou řadu zvyků a mravů, které spoutávají osobní svévůli a ustanovují princip spravedlnosti a rovnosti. Na jejich základě se pak vyvinuly první zákoníky. V důsledku tohoto principu byla zajištěna rovnost členů daného společenství. Typickým způsobem zajištění rovnosti byl prvotní komunismus. Rovnostářství (symetrické vztahy) v tradičních společnostech lovců a sběračů mělo zásadní vliv. Charakteristickým znakem těchto společností byla absence centrální autority a fakt, že jedinci aktivně zamezovali hromadnému bohatství, prosazování moci či nárokování vyššího sociálního statusu. Důsledkem antisociálního chování byla ztráta úcty ostatních, což většinou stačilo, aby se takovému chování předešlo. Lidé mezi sebou informace

¹⁷⁹ KROPOTKIN, Petr A. *Anarchistická etika*, s. 61.

¹⁸⁰ tamtéž, s. 54

¹⁸¹ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 253.

o chování druhých sdíleli. Vyprávěli si o chování solidárním (štedrost, čestnost, ochota pomoci) či naopak antisociálním (krádeže, lakomství, neochota spolupracovat). Pověst tak ve svém důsledku podporovala spolupráci, protože varovala ostatní před „provinilci“. Tím v nich také podněcovala smysl pro povinnost.¹⁸²

Vedle toho se ve společnostech začaly objevovat i zvyky, které rovnost porušovaly, například zvláštní postavení jednotlivců (šamani, vojenští vůdci) či nabývání osobního vlastnictví.¹⁸³ Pro tento případ měly společnosti nastaveny mechanismy, skrze něž se s nastalou nerovností vypořádávaly. Kropotkin zmiňuje zvyk Aleutů, jejichž společnost byla založena na komunismu, avšak vlivem Dánů do jejich zřízení vniklo soukromé vlastnictví. Aleuti se snažili zabránit všemu škodlivému, co by mohlo vzejít ze soukromého hromadění bohatství a co by záhy zničilo kmenovou jednotu. *Zbohatl-li někdo, svolá všechny příslušníky svého rodu k velké slavnosti, a když jak se patří pohodovali, rozdělí jim všechno své bohatství. Na řece Yukonu viděl Dall, jak aleutská rodina rozdělila takto deset pušek, deset celých kožešinových obleků, 200 šňůr perel, čteně přikrývek, deset vlčích kůží, 200 bobřích a 500 sobolin. Pak svlékli ze sebe sváteční obleky, odložili je, oblékli si staré rozbité kožešiny a promluvili krátce k svému příbuzenstvu v tom smyslu, že jsou nyní chudí, nabyli zase jeho přátelství.*¹⁸⁴ Na stejném principu spočívaly i jiné starší zákony. Můžeme sem zařadit také milostivé léto, které slavili Izraelité. Každý padesátý rok byl vyhlášen rok pokoje a milosti. Upadl-li někdo v posledním půlstoletí pro dluhy do otroctví, byla mu dána svoboda, odpuštěny dluhy a navráceno otcovské dědictví. Tento rok byl dobou mravního a sociálního vyrovnání.¹⁸⁵

Téma sociální spravedlnosti bylo v Kropotkinově době velmi aktuální. V Anglii ještě do konce 18. století a v Rusku do konce 19. století rezonovala problematika nevolnictví a otrokářství. Palčivým tématem bylo také nerovné zacházení tzv. civilizovaných lidí s lidmi „nižší rasy“. V tomto kontextu Kropotkin napsal: *(...) ve chvíli, kdy se pojem spravedlnosti se svým nezbytným důsledkem rovnoprávnosti stane základem společenského zřízení, bude to znamenat nejhlubší přelom v celém dosavadním životě lidstva. (...) Pokud se lidstvo ve svém mravním vývoji chce pohnout*

¹⁸² HULÍN, Martin. Povaha ľudskej spolupráce a význam altruistického trestania: Ako sa ľudia správajú v laboratóriu a v teréne? *AntropoWebzin*, s. 24.

¹⁸³ SLATTER, John. P. A. Kropotkin on Legality and Ethics. *Studies in East European Thought*, s. 263.

¹⁸⁴ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 90.

¹⁸⁵ NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*, s. 374.

*vpřed, jeho prvním krokem musí být vyhlášení spravedlnosti, tj. rovnosti ve vztahu ke všem lidem.*¹⁸⁶

Princip spravedlnosti byl pro další rozvoj mravnosti nezbytný. Byl podmínkou pro vytvoření pravidel života v rodech, klanech, později v občinách, městech a státech, a tedy podmínkou vzniku a vývoje sociálních zřízení lidstva a složitějších společenských struktur. Vycházel ze zlatého pravidla etiky: *Jak chcete, aby lidé jednali s vámi, tak jedněte vy s nimi.*¹⁸⁷ Tím se vyžaduje spravedlnost, kterou uznáváme rovnocennost všech členů společnosti, tedy jejich rovnoprávnost.

Vzájemná pomoc, pospolitost a spravedlnost ještě netvoří celou mravnost. Spadá sem ještě třetí oblast, pro kterou Kropotkin hledal správný výraz. Pracovně ji nazval „připraveností na sebeobět“ či „velkorysostí“. Tento mravní cit nevzniká přednostně se záměrem vlastního užitku či jednání ve prospěch vlastních genů. Pomáhající jednání je mnohdy poskytnuto bez sebemenšího váhání či myšlenky na odměnu. Někdy lidé nejednají vůbec logicky s ohledem na svůj prospěch. I když nepodpoří vlastní geny, ani když z toho nemají osobní prospěch, jednají v zájmu druhého. Tak by se dal jednoduše popsat vyšší mravní cit.

Podstatu třetího aspektu mravnosti podle Kropotkina vystihl francouzský filosof Guyau, který jej popsal jako *vědomí vlastní síly: přebytek energie, přebytek sil, který hledá své uplatnění v konání. (...) Pociťovat vlastní sílu a možnost učinit něco pro jiného člověka nebo pro lidi celkově a zároveň vědět, že takové jednání je schváleno rozumem samo o sobě znamená povinnost jednat právě tak.*¹⁸⁸ Takový člověk pak pomáhá všem a neptá se na odměnu. Jedná tak, jak chce, protože to je promyšlený a naléhavý požadavek jeho vlastní přirozenosti. Jinak ani jednat nemůže. Příklad takového jednání lze demonstrovat na příběhu námořníků dobrovolné pobřežní hlídky v Anglii, kteří za jedné silné zimní bouře zachraňovali posádku malé španělské lodi vyvržené na mělčinu. Od rána se záchranáři pokoušeli svou malou lodí přispěchat na pomoc, ale přes vlny, které je vracely zpátky na břeh, to nebylo možné. Když se začalo stmívat, uslyšeli zoufalé výkřiky jednoho chlapce a hlasité volání o pomoc dalších pěti mužů. Jeden z dobrovolníků popsal: *Už jsme to nemohli déle snášet. Ti,*

¹⁸⁶ KROPOTKIN, Petr A. *Anarchistická etika*, ss. 65-66.

¹⁸⁷ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad*, s. 67. Lukáš 6,31.

¹⁸⁸ GUYAU, Jean-Marie. *Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction*. 1884. „Mravnost bez povinnosti a bez schvalování“. In KROPOTKIN, Petr A. *Anarchistická etika*, s. 67.

*kdo předtím říkali, že je to šílenství jít jim na pomoc a že se už z moře nikdy nevrátíme, začali první burcovat (...) Znovu jsme spustili záchranný člun. (...) Vlny náš člun dvakrát převrhly. Dva z nás se utopili.*¹⁸⁹ Dle Kropotkina se právě tímto projevuje lidská duše. Lidé nemohou snést, aby někdo volal o pomoc, a oni zůstali hluchí.¹⁹⁰

Pro Kropotkina je výsledkem těchto tří aspektů mravnosti pospolitost, kde je důležitá praxe vzájemné pomoci, péče o slabší či zranitelnější a soucitné jednání, dále správné chápání spravedlnosti a též nezištné solidární jednání.

2.5 Shrnutí

V této kapitole jsme popsali Kropotkinovo pojetí vzájemné pomoci jakožto procesu, který má svá východiska v soudržnosti a družnosti. V kontextu evoluční teorie jsme došli k závěru, že pokud jedinci praktikovali vzájemnou pomoc pouze se svými nejbližšími druhy jako individualisti, pak tito jednotlivci snadněji zanikli a nerozvinuli se tolik jako společenství sestávající z většího počtu členů.

Dále jsme objasnili doslovný i přenesený význam vzájemné pomoci. Jeho výstupem je, že u Kropotkina není jednoduchá odpověď na to, co je vzájemná pomoc. Porozumět jeho pojetí znamená uvědomovat si kontexty. Tyto kontexty jsme nazvali dvojími souřadnicemi pomoci:

- „čin - faktor evoluce“ (kdy se jednotlivé, na sebe nenavazující činy vzájemné pomoci stávají činiteli vývoje lidské i zvířecí společnosti),
- „instinkt - etika“ (kdy se instinkt vzájemné pomoci vyvíjí ve vyšší mravní city).

Odpovědi obsažené v těchto souřadnicích ukazují, jaký přínos měla a má vzájemná pomoc ve svém širším pojetí pro lidskou i zvířecí společnost a tvorbu pospolitosti. Tento přínos jsme popsali na základních kategoriích příkladů vzájemné pomoci u zvířat a dále na vývoji prvních lidských společností. Vzájemná pomoc vychází z přirozenosti člověka a v jednotlivých obdobích v daných sociálních zřízeních je postupně

¹⁸⁹ KROPOTKIN, Petr A. *Anarchistická etika*, s. 69.

¹⁹⁰ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 236.

systematizována skrze mravy a zákony. Především v oblasti mravní se plně ukazuje, jak je zásada vzájemné pomoci důležitá.

Kropotkin tvrdí, že od prvopočátku vývoje můžeme v projevech vzájemné pomoci hledat skutečný základ našich mravních představ. A ať počátek tohoto instinktu připisujeme jakékoliv příčině, musíme jej podle Kropotkina sledovat až na nejnižší stupně živočišného světa.

3 POSPOLITOST: HORIZONTÁLNÍ STRUKTURA V MODERNÍM SVĚTĚ

Cílem této kapitoly je nahlédnout, jak se podle Kropotkina v souvislosti se změnami, které přinesla jednotlivá historická období, vytvářely různé formy pospolitostí jakožto společenské struktury a systémy. Není smyslem zde podat ucelený přehled a popis vývoje sociální organizace lidstva. Tím se ve svých specifických souvislostech zabývá etnologie, antropologie, sociologie či historiografie. Smyslem je ukázat důležitost vzájemné pomoci pro vznik a vývoj struktur a opačně i význam pospolitostních zřízení coby nástroje pro udržení procesů vzájemného pomáhání. Stručně řečeno tedy porozumět, jak se díky působení vzájemné pomoci v různých dobách utvářela pospolitost jako struktura. Dále se text s pomocí sociologické teorie F. Tönniese snaží upozornit na zlom, který nastal v důsledku přerodu společnosti tradiční na společnost moderní.

Kropotkin věnoval více než polovinu knihy *Pospolitost: vzájemná pomoc* studiu a popisu různých forem sociální organizace a zřízení pospolitosti jakožto struktur, které vznikly v rámci historického vývoje lidstva. Chtěl tím doložit tvrzení, že sociální struktury od nejmenších k velkým mají význam pro vznik, udržení a rozkvět procesů vzájemné lidské interakce včetně procesu vzájemné pomoci. V knize postupně ukazoval, jak se lidstvo kontinuálně sdružovalo a reorganizovalo, aby si lidé ve společenstvích mohli vzájemně pomáhat a chránit se před nepříznivými vlivy prostředí.¹⁹¹

Jako struktury v této práci označujeme různé formy sociální organizace lidstva, o nichž Kropotkin pojednával. Struktury (lat. *struere* – skládat, sestavovat, budovat, pořádat) můžeme definovat jako souhrn vztahů mezi prvky nějakého seskupení a jako účelné vnitřní uspořádání částí nebo složek nějakého systému. Pospolitost ve svých rozličných formách a specifickém uspořádání je svým způsobem také strukturou nebo její součástí.

¹⁹¹ DUGGER, William M. Veblen and Kropotkin on Human Evolution. *Journal of Economic Issues*, s. 976.

3.1 Pospolitostní zřízení jako sociální struktury lidstva

Hovoříme-li o sociální organizaci lidstva, zabýváme se souvislostmi struktur, v nichž se jednotlivci sdružují a spojují do větších skupin či celků. Kropotkin o strukturách hovoří nejprve ve zvířecí říši, kde zmiňuje stáda, hejna, úly či smečky. Za zřízení pospolitosti¹⁹² u lidstva pak považuje rody, klany, kmeny, obcíny, středověké obce a města, cechy a federace měst. V moderní společnosti, pro kterou jsou charakteristická centralizovaná státní zřízení, označuje jako pospolitosti různá sdružení, kluby, odbory, spolky a další, tedy struktury občanské společnosti. Všechny tyto formy organizace jsou pro něj projevem lidského smyslu pro vzájemnost. Současně na nich demonstuje vývoj, kdy se z prvních tradičních společností vyvinuly celky se složitější sociální strukturou.

Hledáme-li informace o počátcích lidské společnosti, literatura nás zpravidla odkáže na prvobytně pospolné společnosti lovců a sběračů, v nichž historie lidstva započala.¹⁹³ O těchto skupinách se zmiňuje i Kropotkin, protože v nich nachází pospolitostní rysy. Mimoto pro něj představují doklad pro přirozený sklon člověka k životě ve společenství: *Družnost a pospolitost i potřeba vzájemné podpory jsou tak vlastní lidské povaze, že nikde v dějinách nenalzáme lidí, kteří by žili jen v osamocených, malých rodinách a zápasili jedni s druhými o prostředky k životu. Novodobé bádání naopak ukazuje, že od prvopočátku předhistorického života se lidé sdružovali v rody (gentes), klany či kmeny, které pojila idea společného původu i uctívání společných předků. Po celá tisíciletí udržovaly tyto organizace lid pospolu.*¹⁹⁴

Zprvu byli členové těchto společenství spojeni na základě pokrevního příbuzenství. Jejich život byl organizován v kmenech, do kterých se sdružovali mimo jiné za účelem poskytování vzájemné pomoci a spolupráce.¹⁹⁵ Později v důsledku různých změn se sociální zřízení raně evropských společností přetvořila v souladu s tím, jak to vyžadovaly nové životní podmínky. *A když rozsáhlé stěhování lidstva uvolnilo pouto společného původu a zároveň samostatná rodina, vznikající v samém rodu, rozrušila*

¹⁹² „Zřízení pospolitosti“ použil při překladu obratu „Mutual Aid institutions“ A. A. Hoch: *When the Mutual Aid institutions – the tribe, the village community, the guilds, the medieval city – (...)*.

KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, s. 8.

KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 14.

¹⁹³ Srov.: HARTL, Pavel. *Komunita občanská a komunita terapeutická*, s. 17.

¹⁹⁴ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 141.

¹⁹⁵ DUGGER, William M. Veblen and Kropotkin on Human Evolution. *Journal of Economic Issues*, s. 976.

*starou jednotu rodovou, vytvořil sociální genius lidstva nový způsob sdružení, v podstatě územní – občinu. Nové zřízení udržovalo lidi pohromadě zase celá staletí, umožnilo jim, že se mohli dále rozvíjet sociálně (...) a nerozptýlili se v nahodilé skupiny. Takto mohli lidé pokračovat zase o kus dále ve vývoji a vybudovat si řadu vedlejších sociálních zřízení, z nichž se některá dochovala až do dnešní doby.*¹⁹⁶

Zde je na místě podotknout, že Kropotkinovo pojetí obcí je více obecné, politicky méně spjaté s Ruskem. Vznik obcí považuje za důsledek změn v kmenovém způsobu života, kdy se kmeny díky stěhování začaly mísit a narušila se tak rodová jednota. To byl okamžik, kdy lidé potřebovali ustavit novou formu uspořádání společnosti, která už nebyla založena na pokrevní příbuznosti, ale na představě společného území – občině.¹⁹⁷

Občina byla pro Kropotkina přirozeným výsledkem rodové organizace. Argumentuje, že obdobím obcí prošly všechny národy. Občinu zmiňuje i v souvislosti s jiným než ruským prostředím. Odkazuje na ruské ale i zahraniční autory, kteří studovali občinu v různých kulturních podmínkách – v Rusku, Skotsku, Irsku, Francii, Itálii, Finsku, Indii i u domorodých kmenů v Africe a Americe. U některých etnik zmiňuje i jejich vlastní název obcí, např. u Mongolů „ulus“, u Arabů „sof“.¹⁹⁸ V našem současném kontextu se Kropotkinovo pojetí obcí blíží české obci či komunitě.

Kropotkin občinu často vyzdvihoval jako jeden z ideálů společenského uspořádání pro její samosprávný charakter a princip společného vlastnictví půdy využívané a chráněné společným úsilím lidí, což je potřeba reflektovat z pohledu jím zastávané pozice anarchokomunismu.

Kropotkin uvádí, že ve spojitosti s osamostatňováním jednotlivých rodin se postupně rozvinulo i soukromé vlastnictví majetku. Ovšem ani z toho plynoucí ekonomické rozdíly neměly na existenci obcí vliv, protože zde stále platila zásada rovnosti. Občina pomáhala udržovat blízké mezilidské vztahy a také pospolitost kmenů ve svazech. Například u Kabyků, obyvatelů Alžírsko, se společně dělala mnohá práce (stavěly se cesty, studně, zavodňovací kanály, ohrady, mešity, tržiště aj.). Jelikož

¹⁹⁶ Překlad „sociální zřízení“ volí pro „social institutions“ překladatel A. A. Hoch. KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 141.

¹⁹⁷ tamtéž, s. 114

¹⁹⁸ Srov.: tamtéž, s. 114

Kabylové měli soukromé vlastnictví, byli mezi nimi bohatí i chudí. Na chudobu se však dívali jako na nehodu, která se mohla přihodit každému. Potřeboval-li tedy chudý výpomoc, obdělal mu bohatší půdu a chudý mu to zase oplatil. Podobně tomu bylo u Burjatů, obyvatelů dnešního Ruska a Mongolska. Pozbyla-li některá rodina dobytka, dostala od bohatších nějakou krávu či koně, aby se vzchopila. Nebo pokud někdo z kmene neměl rodinu, jedl spolu se sousedy. Vešel do chaty, sedl si k ohni a po právu (ne z dobročinnosti) si vzal svůj díl jídla.¹⁹⁹

Tento rys obcí zasluhuje dle Kropotkina zvláštní pozornost, neboť se tím neustále rozšiřoval okruh lidí, jež pojila solidarita. Občina byla sdružením pro vzájemnou pomoc ve všemožných formách. Představovala hlavní zbraň v boji s nepřízní přírody²⁰⁰ a zároveň pouto vzájemné ochrany lidí před útoky silnějších skupin a potenciálním podrobením. Současně obnovovala spolupráci lidí, která byla působením různých vlivů (např. válek) narušována.²⁰¹

Spolu se společenským rozvojem řemesel, umění a vznikem nových zaměstnání se začal rozmáhat soustavný obchod a přišla potřeba organizovat se ve větším rozsahu.²⁰² Z občin se postupně vyvinuly nové formy organizace podporující vzájemnou pomoc. Byly jimi středověké svobodné obce a města, jejich spojování do federací a jejich systém cechů²⁰³. Lidé tedy byli propojeni ve dvou rovinách – jednak v malých územních celcích (v ulici, farnosti, okrsku) a také v ceších dle svého zaměstnání.

Podstatným rysem středověkých obcí a měst v období 11. a 12. století bylo skládání obecní přísahy²⁰⁴. Tzv. spříseženstva spojovala obyvatele měst, kteří kolektivně složili

¹⁹⁹ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, ss. 125-126.

²⁰⁰ To, co lidé dělají proti nepřízní přírody, je podle B. Baštecké jedna z definicí kultury: *Souhrnně představuje kultura způsoby, jak se lidé sociálně organizují, aby čelili přírodnímu a sebou vytvořenému prostředí, anebo způsob adaptace lidských společenství na nároky přírodního a lidmi vytvářeného prostředí.*

BAŠTECKÁ, Bohumila et al. *Psychosociální krizová pomoc a spolupráce*, s. 17.

²⁰¹ DUGGER, William M. Veblen and Kropotkin on Human Evolution. *Journal of Economic Issues*, s. 977.

KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, ss. 116, 119, 123.

²⁰² Srov.: GIDDINGS, Franklin H. *Základy sociologie: rozbor jevů, týkajících se asociace a společenské organizace*, s. 182.

²⁰³ Nejstarší sdružení podobná cechům se objevovala už ve starém Římě. Obvykle je však za dobu vzniku cechů považován přelom 13. a 14. století. Cechy se pravděpodobně vyvinuly z náboženských bratrstev, která zprvu plnila charitativní funkci a podporovala potřebné (vdovy, sirotky aj.). Postupně se cechy začaly zaměřovat na ochranu zájmů řemeslníků. Kromě toho jim však byly ponechány charitativní a náboženské funkce.

MAŇAS, Jan. Cech. In *Velký sociologický slovník*, s. 143.

²⁰⁴ O skládání obecní přísahy, angl. *swearing communal oath*, pojednávají Jelle Haemers, Karin Sennefelt a Louise Miskell.

přísahu bratrství a spolužití. Tyto přísahy byly srdcem městského života. Představovaly účinný nástroj pro vznik ryzí solidarity a soudržnosti mezi živnostníky a cechy. Také byly interními pravidly, která se každý bez výjimky zavázal dodržovat.²⁰⁵ Byly zakotveny v listinách a ústavách. Kropotkin uvádí znění některých z nich: „*Všichni, kdož patří do svazku městského (...) slíbili a stvrdili přísahou, že si budou navzájem pomáhati jako bratři ve všem, cokoli jest užitečné a slušné.*“ (...) „*Jedenkaždý z obce musí státí ve slovu svému soupříseženci a pomáhati mu skutkem i radou, jak káže spravedlnost.*“ (...) „*Každý pomůže druhému podle svých sil v hranicích obce.*“ (...) „*Obec jest příseženstvo pomoci.*“²⁰⁶ Přísahy se skládaly ještě i ve 14. století, kdy byly využívány autoritami, které se jimi snažily sloučit rozmanité městské skupiny a upevnit soudržnost městské komunity.

Cechy neboli bratrstva vznikaly všude, kde se sešla skupina lidí kvůli společným zájmům (rybáři, lovci, obchodníci, řemeslníci apod.). Členové si byli rovni a společně užívali jakýsi majetek – dobytek, půdu, budovy, kostely, peníze. Některé cechy se rozešly, když bylo dosaženo cíle, např. byla postavena katedrála (dnes bychom je nazvali jako profesní týmy). Jiné se udržely po staletí, např. v řemesle či umění (dnes bychom mluvili zřejmě o odborech či spolcích). V cechy se spojovali nejen obchodníci, řemeslníci, lovci, sedláci a sládci, ale i kněží, malíři, bakaláři a profesoři. Tvořily se cechy pro pašijové hry a slavnosti, na stavbu kostela či školy, k tvorbě umění či řemesel. Existovaly i cechy chudiny, katů a nevěstek. Cechy byly i sdružením k sociální podpoře a pro zachování spravedlnosti. Členové tak k sobě měli i vzájemné povinnosti. Byl-li bratr v nouzi, museli mu druzí pomoci. Byl-li nemocen, pečovali o něj střídavě u jeho lůžka.²⁰⁷

Federace obcí a měst a profesní či zájmová sdružení se projevovaly úsilím zabezpečit si vzájemnou pomoc a podporu v čím dál větším rozsahu. Odpovídaly lidské potřebě se sdružovat a současně nezbavovaly jednotlivce iniciativy. Ale stejně jako v předešlých obdobích se ani lidem tohoto věku nevyhnul boj proti nepříznivým

HAEMERS, Jelle, Karin SENNEFELT a Louise MISKELL. Review of periodical articles. *Urban History*, s. 330.

Těž Kropotkin zmiňuje přísahy skládané v ceších, které byly pozůstatkem z doby, kdy je skládaly kmeny a vsi: (...) *villages, the inhabitants of which took the oath of „community and fraternity“.*

KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, ss. 75-76.

²⁰⁵ HAEMERS, Jelle, Karin SENNEFELT a Louise MISKELL. Review of periodical articles. *Urban History*, s. 330.

²⁰⁶ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 155.

²⁰⁷ tamtéž, ss. 150-153, 174-176

podmínkám prostředí a proti útlaku. Síť vzájemné pomoci a spolupráce v rámci středověkého města byla konstantně ohrožována. I v případě zápasů a vzpour měla velmi důležitý význam spříseženstva vzájemné pomoci.²⁰⁸ Lidé spojení ve federacích si vzájemně pomáhali v boji za svobodu a usilovali o samostatnost a nastolení míru. Toto úsilí spojilo lidi dříve rozdělené a znásobilo jejich síly. Jednoty měst za pokojnými účely byly jevem docela běžným.²⁰⁹ Období středověkých měst v Evropě trvalo přibližně od 11. do 16. století. Z federací občin a měst postupně vznikly první republiky, až se nakonec vyvinuly do nových forem národních centralizovaných států.

Na úrovni moderního státu nastává u Kropotkina zlom. Stát totiž Kropotkin nepovažuje za pokračování vývoje pospolitostních zřízení. Za zřízení pospolitosti považuje kmeny, svazy kmenů, občiny, cechy, středověké obce, města a federace měst. Nikoliv centralizovaný stát. Ten naopak představuje něco cizího, nesourodého s Kropotkinovým pojetím vzájemné pomoci, která má přirozený původ.

Naopak začala být přirozená potřeba vzájemné pomoci a podpory ze strany státu znevažována a některé pospolitosti (např. dělnická sdružení) zajišťující vzájemnou pomoc byly zakázány. *Lidé mohli být jedině volným shlukem jednotlivců. Kdokoliv cítil nějakou potřebu, měl se obrátit na vládu.*²¹⁰ Místy Kropotkin hovoří až o jejich systematické likvidaci (např. spříseženstva v rámci cechů byla zradou vůči státu).

Podle Kropotkina tak stát „uchvátil“ všechny sociální funkce pro sebe. Ve svém důsledku byli lidé zbavováni sociálních povinností, které dříve mívali jeden k druhému. Třeba projevy vzájemnosti, které jsme vykreslili na příkladu středověkých měst a cechů. Bratry v cechu s potřebnými pojilo vědomí solidarity, že by se v podobné situaci mohli ocitnout sami. V moderním státě, který převzal sociální funkce, oproti tomu stačí nemocné odkázat na nejbližší nemocnici.²¹¹ Kropotkin poukázal na skutečnost, že se tím vytvořily podmínky k nárůstu přesvědčení, že se lidé mohou starat víc sami o sebe a už se nemusí tolik zajímat jeden o druhého. Jelikož se stát zavázal naplňovat základní sociální funkce a garantovat práva, lidé už na sobě nemusí záviset.

²⁰⁸ angl. *oaths of mutual aid*

Srov.: HAEMERS, Jelle, Karin SENNEFELT a Louise MISKELL. Review of periodical articles. *Urban History*, s. 331.

²⁰⁹ DUGGER, William M. Veblen and Kropotkin on Human Evolution. *Journal of Economic Issues*, s. 977.

²¹⁰ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 203.

²¹¹ Srov.: tamtéž, s. 204

Napětí vznikající na pomezí tradičních a státních struktur neznamena, že vzájemná pomoc a solidarita mezi lidmi z Kropotkinova pohledu zcela vymizela. I v rámci moderní doby Kropotkin v díle *Pospolitost: vzájemná pomoc* popisuje rozmanité formy sdružování a vyzdvihuje staronová pospolitostní zřízení: *A přece nás až překvapí, jak mocně se uplatňuje zásada pospolitosti a vzájemné podpory i v životě dnešních lidí, když ze zvědavosti, jak dnes lidé žijí, začneme studovati jejich vzájemné vztahy v obyčejném životě. Ač zřízení pospolitosti ničena prakticky i teoreticky plných tři sta let, přece jen sta milionů lidí žije dále v těchto zřízeních, udržuje si je s úctou a hledí je obnoviti tam, kde zanikla. Ve stycích s lidmi měl každý z nás chvíle, kdy se bouřil proti individualistické víře, která je dnes v módě. A v našich denních stycích je tolik jednání, kde se lidé řídí náklonností k pospolitosti, že by se rázem zastavil mravní pokrok, kdyby se takové jednání mohlo zakázati. Sama lidská společnost by se neudržela bez toho ani na tak krátkou dobu, jako jest jeden lidský věk.*²¹²

Trvalá snaha po sdružení a vzájemné pomoci se projevila dalšími nesčetnými formami pospolitostí. Vznikaly sdružení, odbory, kluby a spolky k zábavě, studiu, bádání aj., často podle společných zájmů. Lze zmínit různé náboženské dobročinné společnosti, sdružení matek, dělnická sdružení, odborové organizace, ale i dobrovolnou výpomoc u sousedů při žních, za vinobraní, při stavbě domů a vzájemnou pomoc mezi bohatými i chudými. Ve městech a vesnicích v době průmyslové revoluce vznikaly sdružení a podpůrné spolky k opatrování ošacení či léků v nemoci. Kropotkin zmiňuje i stávky ze solidarity, které se pořádaly, aby se pomohlo potřebným lidem a hájila se práva organizací. Zřízení pospolitosti vznikala v takovém množství, že zde není prostor je všechna zaznamenat. Některá z nich se vytvořila pouze za účelem radosti z pospolitého života.²¹³

Kropotkin měl na začátku 20. století vizi, že i nastávající období budou naplněna tím samým vědomím vzájemné pomoci a pospolitosti. V československém kontextu mu přitakal Guth-Jarkovský, který nedlouho po vydání Kropotkinova díla napsal: *Život spolkový je mezi Čechy vyvinut více než kde jinde asi proto, že náklonnost k životu společenskému, člověku vrozená, nemá kde by se vybijela, když jiných společností je*

²¹² KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, ss. 204-205.

²¹³ tamtéž, s. 231, 237, 239, 242

*pořídku, a pak poměry politické, sebezáchrana a svépomoc nutí nás k tomu, že srážíme se v pevnější šiky, abychom si pomohli.*²¹⁴

Všechna lidová či občanská sdružení, ať už založená na místní blízkosti, nebo vedená myšlenkou společného úkolu či cíle, považuje Kropotkin za „pravé“ pospolitosti. Právě ony jsou dokladem, že ani moderní společnost se nevyznačuje jen egoistickým sledováním osobních zájmů, aniž by byl brán zřetel na potřeby druhých. Kropotkin říká, že pokud se z veřejné sféry života podíváme na životy jednotlivců v kruhu rodin a přátel, objevujeme tentýž svět pospolitosti a vzájemné pomoci.

3.2 Pospolitost a společnost: zlom moderní doby

V předchozím textu jsme poukázali na několik hlavních mezníků ve vývoji sociálních struktur lidstva. V Kropotkinově pojetí vystupuje do popředí hlavně rozdíl mezi tradičními společenstvími a organizací moderního centralizovaného státu.

Přerod tradiční společnosti v moderní se odrazil též na vzniku samostatných vědních disciplín v polovině 19. století. Od filosofie se tehdy například oddělila sociologie. Podle Kellera²¹⁵ mohla sociologie vzniknout až tehdy, kdy lidé měli pocit, že společnosti kolem sebe nerozumí.

Přibližně od poloviny 18. století docházelo k velkým změnám společenského uspořádání. Tradiční společnosti byly rozbity v souvislosti s nástupem průmyslové revoluce v druhé polovině 18. století a první polovině 19. století a byly nahrazeny společnostmi moderními, charakteristickými vysokým stupněm industrializace, urbanizace a rozvinuté masové komunikace. Osou úvah sociologů 19. století (např. Comte, Spencer, Tönnies, Durkheim) byl tudíž protiklad dvou forem lidského soužití – minulých a přítomných neboli tradičních a moderních.²¹⁶ Průmyslová revoluce změnila sociální uspořádání a ekonomiku, politické revoluce v průběhu 17. až 19. století měnily podoby společenské moci. Podle Kellera se nástupem průmyslové revoluce zhroutily kontrolní mechanismy, které do té doby společnost regulovaly. Změny struktur způsobily proměnu charakteru společnosti. Přejít od tradiční společnosti k nové formě společenského uspořádání proběhl poměrně rychle a vyvolal řadu otázek,

²¹⁴ GUTH-JAROVSKÝ, Jiří S. *Společenský katechismus: mezi lidmi a s lidmi*, s. 398.

²¹⁵ KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*, s. 9.

²¹⁶ JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*, s. 19, 21.

na které lidé hledali odpověď. Jednu ze snah, jak na ně odpovědět, představovala právě sociologie.²¹⁷

Na zlom v životě společnosti upozornil i Kropotkin v díle *Pospolitost: vzájemná pomoc*. V moderní kapitalistické společnosti nebylo podle něj mnohdy jednoduché vidět „mentalitu“ vzájemné pomoci. Kropotkinův postoj vůči modernímu centralizovanému státu můžeme nahlédnout s pomocí sociologické teorie *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* Ferdinanda Tönniese, německého sociologa, ekonoma a filosofa 19. století. Smyslem je vnést Tönniesovo pojetí, které usiluje o neutralitu, do dialogu s Kropotkinem. Oba totiž popisují zlom, který přináší moderní společnost.

V rámci své typologie Tönnies rozlišuje dva typy sociální organizace, které slouží k popisu dvou typů lidského sdružování a společenského vývoje. *Gemeinschaft* představuje tradiční společnost (do češtiny se nejčastěji překládá jako pospolitost, též společenství) a *Gesellschaft* představuje moderní společnost (do češtiny se překládá jako společnost).²¹⁸ Tyto dva typy mezilidských vazeb umožňují popis a porozumění určitým rysům každé společnosti. Tönnies je chápal jako dva teoreticky vytvořené modely, které se v čisté podobě nikde v reálném světě nevyskytují, přičemž každá existující společnost je směsí jejich prvků.

Východiskem Tönniesova pojetí je rozlišení dvou druhů lidské vůle. Zdrojem pospolitosti a základem vazby typu *Gemeinschaft* je „Wesenwille“ (vůle organická, respektive přirozená), která plyne z hloubi lidského já, nedostupného pro reflexi. Myšlení je zde nerozlučitelně spjato se životem, city a lidskou zkušeností. Oproti tomu zdrojem společnosti a základem vazby typu *Gesellschaft* je „Kürwille“ (původně „Willkür“, vůle arbitrární, libovůle i zlovůle), která je vytvářena samotným myšlením. Každý druh vůle je spjat s jiným druhem lidského jednání. Přirozená vůle vede jedince k jednání z vnitřní potřeby. Oproti tomu arbitrární vůle je základem jednání zaměřeného na vnější cíle, k jejichž uskutečnění má vést. Pospolitost se vyznačuje vztahem podřízenosti se vůli celku, která je nadřazena nad osobní cíle jednotlivce.²¹⁹ Organická

²¹⁷ KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*, ss. 9-10.

²¹⁸ SEDLÁČEK, Jan. *Gemeinschaft a Gesellschaft*. In *Velký sociologický slovník*, ss. 338-339. JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*, ss. 235-236.

²¹⁹ SEDLÁČEK, Jan. *Gemeinschaft a Gesellschaft*. In *Velký sociologický slovník*, ss. 338-339.

vůle vede ke vzniku vazeb typu *Gemeinschaft*, kdežto arbitrární vůle ke vzniku vazeb typu *Gesellschaft*.²²⁰

V rámci *Gemeinschaft* Tönnies rozlišuje tři typy pospolitosti – příbuzenství, sousedství a přátelství. Pospolitost je charakteristická tím, že její členové trvale (zpravidla od narození) žijí v úzkých vztazích naplněných jak poutem vzájemnosti, tak poutem autority²²¹. *Gemeinschaft* je pojetí kolektivistické, které vychází z altruismu založeného na intimních osobních vazbách, díky nimž lidé vzájemně spolupracují v rámci celku.²²² Pevné citové vazby mají svůj původ v rodinném soužití. Rodina a domácnost jsou tedy výchozím typem pospolitosti. Pokrevní pospolitost se rozšiřuje v pospolitost teritoriální v podobě venkovského sousedství vyznačujícího se společným užíváním obecní půdy, společnou prací a vlastní správou. Se vznikem měst se utváří pospolitost, která se téměř neváže na místo – pospolitost ducha. Zde vládne jednomyslnost založená na společných hodnotách, které vycházejí ze sdíleného náboženství. Sdílené hodnoty lidí ve městech jsou typické například pro příslušníky stejných povolání a organizačně se projevují vznikem profesních sdružení, cechů.²²³

Tönniesova pospolitost představuje analogii k pojetí pospolitosti u Kropotkina. Oba ji chápou jako místní společenství založené na vzájemnosti a také jako místo hodnotové spřízněnosti. Podle obou modernizace společnosti vede k narušení obvyklého spojení lidí v prostorové blízkosti i ve společných zájmech. Vzdálenost už sociální styk lidí neomezuje a prostorová blízkost zase tolik nepodmiňuje navazování sociálních kontaktů.

Gesellschaft oproti tomu lidi, kteří žijí a bydlí vedle sebe, v zásadě nespojuje. Lidé zde participují na základě kalkulace zisku, který je hlavním motivem jejich jednání, a sledují své vlastní zájmy. Jedná se o individualistickou a racionalistickou koncepci, která se vyznačuje egoismem, soutěží a ziskem.²²⁴ V důsledku velkého množství neosobních vazeb a konkurenčního prostředí, v němž každý jedinec jedná pouze sám za sebe a chápe druhého jen jako nástroj k dosažení svých cílů, se sobě lidé navzájem

²²⁰ LOOMIS, Charles P. (ed.). *Community and Society: Ferdinand Tönnies. The urban sociology reader*, ss. 16-17.

²²¹ KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*, s. 163.

²²² BALÍK, Stanislav. *Komunální politika: obce, aktéři a cíle místní politiky*. Praha: Grada, 2009, s. 28. ISBN 978-80-247-2908-4.

²²³ KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*, s. 163.

SEDLÁČEK, Jan. *Gemeinschaft a Gesellschaft*. In *Velký sociologický slovník*, ss. 338-339.

²²⁴ BALÍK, Stanislav. *Komunální politika: obce, aktéři a cíle místní politiky*, s. 28.

odcizují a žijí v trvalém napětí s druhými. Tím je vyloučeno společné vlastnictví a užívání statků. Charakteristickým místem, kde je možné tyto rysy moderní společnosti pozorovat, je velkoměsto.²²⁵ Jako forma sociálního života totiž odpovídá novému řádu (v důsledku proměn ekonomiky, práva, sociálních vztahů), přetváří člověka a jeho vazby, chování, touhy a jeho vztahování se k sobě i ke světu.²²⁶

Pospolitostní a společenské vztahy a vazby charakterizují nejenom vzájemné vztahy mezi lidmi, ale i vztah jednotlivce ke společnosti. Vztahy typu *Gemeinschaft* jsou založeny na emocích, sympatiích, duševní náklonnosti a příbuzenství či členství v komunitě. Jsou uchovávány jak uvědoměle tradicí, tak neuvědoměle působením emocionálních vazeb a sdíleného jazyka. Základem vztahů typu *Gesellschaft* je racionální výměna, která existuje mezi oddělenými a cizími jedinci a dokonce i mezi nepřáteli. Je založena na dělbě práce a smluvních vztazích (částečně však i na vztazích pospolitostních). Podstatou smluvních vztahů je vědomí užitečnosti a hodnoty, kterou má nebo bude mít jeden člověk pro druhého.²²⁷

Tönniesovu typologii pojali někteří interpreti jako romantizující a jeho pojetí moderní společnosti chápali jako nostalgický stesk po pospolitosti dob minulých. Tönnies sám zdůrazňoval hodnotově neutrální charakter svých představ a vystoupil proti dezinterpretaci své teorie jako „obhajobě pospolitosti a obžalobě společnosti“. Snažil se sociologii osvobodit od hodnotících soudů.²²⁸ Argumentoval, že každá společnost je spíše směsí obou dvou typů vztahů.

Podobně Kropotkin poukazoval na skutečnost, že pospolitost projevovaná vzájemnou pomocí se dokázala udržet v každém období historického vývoje lidstva a nebyla překonána ani vlivy moderního státu.

3.3 Shrnutí

Kropotkinovo chápání tvorby různých forem pospolitostí jako společenských struktur a systémů v průběhu historie přináší zajímavý úhel pohledu na otázku *Jak se vytváří pospolitost?* V Kropotkinově pojetí se ukazuje, jak jsou tvorba, vznik a vývoj

²²⁵ KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*, s. 163.

²²⁶ ŠUBRT, Jiří. *Soudobá sociologie*. Praha: Karolínium, 2014, s. 24. ISBN 978-80-246-2558-4.

²²⁷ KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*, s. 13.

²²⁸ LOOMIS, Charles P. (ed.). *Community and Society: Ferdinand Tönnies. The urban sociology reader*, s. 16.

pospolitostí úzce provázány s procesy vzájemné pomoci. Současně Kropotkin dokládá důležitost role, kterou tvorba pospolitosti hrála jakožto nástroj pro udržení procesů vzájemného pomáhání. Kropotkin považuje tvorbu pospolitosti za přirozený sklon člověka ke sdružování a vzájemné pomoci, podpoře a spolupráci s ostatními. Stručně řečeno, struktury (společenství kmenů, obcí, měst) slouží jako opora procesům (vzájemné podpory, ochrany), a v důsledku spoluvytváří podmínky pro to, aby si lidé mohli pomáhat.

Kropotkinův popis vývoje lidské společnosti dále slouží k pochopení, kdy v historii lidstva nastal zlom, kvůli kterému se dnes tážeme „jak se vytváří pospolitost“. Jednotlivá zřízení pospolitosti (od rodů, kmenů, občin, měst až k různým federacím) představují pro Kropotkina pravé pospolitosti. Kropotkin se zastavuje u moderní doby a nástupu centralizovaných státních zřízení, které už za pospolitosti nepovažuje. Pospolitostní zřízení v moderním státě se však projevují na úrovni občanské společnosti.

Skrze tento Kropotkinův pohled podepřený Tönniesovou sociologickou typologií, která se snaží o neutralitu, jsme mohli zachytit uvažování o přerodu tradičních společností na společnosti moderní a upozornit na zlom, který přináší množství otázek. Kropotkin i Tönnies potvrzují existenci důvodů, proč vnímáme, že je něco jinak. Popisují rozdíl mezi pospolitostí, která je charakteristická vzájemností, a společností, která je charakteristická ekonomickou směnou zaměřenou na zisk jednotlivce.

Tönnies svou typologií vystihl proměnu společnosti. Vývoj moderní společnosti se stal procesem přebírání funkcí tradičních komunit „nadkomunitními“ instancemi. Obdobně čteme u Kropotkina, že pospolitostem byly odebírány funkce, které dříve zastávaly naprosto přirozeně. Potřeba vzájemné pomoci a solidarity však stále zůstává přirozeným postojem lidstva. Neznamena to, že by se v důsledku společenských změn ze života lidí vytratila. Kropotkin naopak napsal, že potřeba (...) *vzájemné pomoci a podpory, která se v posledních dobách uchýlila do úzkého kruhu rodiny, nebo do čtvrti chudých do vsí, nebo do tajných dělnických společností, začíná se znovu uplatňovati i v moderní společnosti, a domáhá se, aby byla vůdcem k dalšímu pokroku,*

*jako jím byla vždy.*²²⁹ Díky Tönniesovu pojetí pospolitosti a společnosti tak bylo možné zachytit Kropotkinův pohled na stát, v něhož Kropotkin ztratil důvěru.

²²⁹ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 246.

4 JAK VZNIKÁ POSPOLITOST COBY VZÁJEMNÁ POMOC

Smyslem této kapitoly je shrnout, jak vypadá pospolitost coby vzájemná pomoc u Kropotkina a k jakým výstupům jsme došli s ohledem na cíl stanovený na začátku práce. Předmětem práce bylo zjistit, co představuje a jak se vytváří lidská pospolitost vyjadřovaná vzájemnou pomocí s oporou v Kropotkinově pojetí vzájemné pomoci. Odpovídat budeme v již uplatněné logice dvojích souřadnic pomoci „čin - faktor evoluce“ a „instinkt - etika“. K těm můžeme doplnit ještě třetí souřadnici „procesy pomáhání - struktury / prostředky pomáhání“, která je vztažením k celé druhé (procesy) a třetí (struktury) kapitole.

Práce si také kladla za praktický cíl doložit antropologii disciplíny psychosociální krizové spolupráce jako jednoho ze vstupů Diakoniky. Podtitul práce zní „Lidé si pomáhají od nepaměti“, což je jedno z antropologických přesvědčení psychosociální krizové spolupráce. Závěrečná kapitola se proto bude věnovat zejména shrnujícímu vztažení hlavních Kropotkinových tezí k psychosociální krizové spolupráci, neboť Kropotkinovo myšlení zasazené do své doby přináší mnoho námětů i pro naše dnešní úvahy.

4.1 Tvorba pospolitosti v rámci souřadnic pomoci

V předešlých kapitolách jsme vysvětlili, že Kropotkin napříč celým dílem *Pospolitost: vzájemná pomoc* používá u pojmu „pospolitost“ více významů. Více rovin pospolitosti a spojitost struktur a procesů (neboli pospolitosti a vzájemné pomoci) ještě zdůraznil Hochův český překlad. V důsledku tak autor i překladatel poukázali na souvislosti lidského spoluzití a jeho utváření.

Pospolitost v Kropotkinově pojetí je potřeba chápat jako souhrn vzájemně se ovlivňujících složek. První její složkou jsou procesy vzájemné pomoci. Jejich projevy ve světě jsme ukázali nejdříve na jednotlivých typech vzájemné pomoci a podpory, které Kropotkin pozoroval ve zvířecí říši. Všiml si, že zvířata si vzájemně pomáhají a spolupracují v různých oblastech (např. boj proti nepříznivým podmínkám prostředí či nepřátelům, výchova potomků, zajišťování potravy, vzájemná ochrana aj.) v závislosti na zamýšleném cíli. Tytéž projevy vzájemné pomoci a podpory posléze

Kropotkin pozoroval i v lidské společnosti. Viděl, že si lidé podobně jako zvířata od nepaměti pomáhali. U lidstva se pak význam vzájemné pomoci a spolupráce stal ještě více zřetelný díky rozvoji sociálních organizací lidstva, které se postupně stávaly více systematizovanými.

Druhá složka pospolitosti je tvořena právě strukturami a systémy, v nichž a jimiž je pospolitost organizována. Kropotkin vylíčil, jak se v průběhu lidských dějin vytvářely a s ohledem na podmínky prostředí proměňovaly jednotlivé typy pospolitostních zřízení jako jsou rody, klany, kmeny, občiny, středověké obce a města a jejich cechy a federace. Osvětлил také, že ani moderní doba s nástupem centralizovaného moderního státu nezastavila tvorbu pospolitosti, byť ta se projevila v jiných formách na úrovni občanské společnosti jako různá sdružení, spolky nebo profesní či zájmové asociace. Ukazuje se tak, že tvorba, vznik a vývoj pospolitostí jsou úzce provázány s procesy vzájemné pomoci. Lidé se sdružují, aby si mohli pomáhat. Jednotlivá společenství a jejich systémy pak zajišťují těmto pomáhajícím procesům stabilitu a řád. Lze tedy stručně říci, že složka pospolitosti je vázána mj. na ochotu dané pospolitosti či komunity ke vzájemné pomoci.

V průběhu studia Kropotkinova pojetí vzájemné pomoci a též jako výstup teoretického nahlédnutí termínu „pospolitost“ a souvisejících pojmů se vynořila ještě třetí složka pospolitosti. Jde o „ducha pospolitosti“, kterého bychom dnes nazvali asi spíše „smyslem pro pospolitost“ či určitou „kulturou pospolitosti“. Touto složkou se tato diplomová práce příliš nezabývá a zůstává tak námětem k dalšímu bádání. Odpovědi na otázky „jak budovat ducha pospolitosti“ či „jak v sobě navzájem podněcovat smysl pro pospolitost“ by mohly přinést zajímavé závěry. Podobným otázkám se již ve svém vlastním pojetí věnují výzkumy zabývající se tematikou „teambuilding“ či „team spirit“.

Odpovědi na otázku, jak se vytváří pospolitost projevovaná vzájemnou pomocí podle Kropotkina, můžeme shrnout na základě dvojích souřadnic pomoci. Podobně jako pojem „pospolitost“ nese více významů i proces vzájemné pomoci se odehrává v rámci několika souřadnic. V tomto smyslu vzájemnou pomoc chápeme jednak jako čin a faktor evoluce, jednak jako instinkt a etiku.

První souřadnice pomoci – „čin - faktor evoluce“ – stojí na Kropotkinově chápání vzájemné pomoci jakožto faktoru evoluce, což mimochodem odpovídá i názvu knihy

v originálním znění (*Mutual Aid: A Factor of Evolution*). Kropotkin na základě své vědecké studie tvrdí, že si lidé pomáhají od nepaměti. Od počátku dějin lidé konali činy vzájemné pomoci, které se mohly jevit jako izolované bez nějakého zásadního významu pro odlišné skupiny než ty, kterých se bezprostředně týkaly. Od Kropotkina ale víme, že tato zdánlivě nesouvisející (pomáhající) jednání byla zároveň nesena evolučně. V tomto smyslu představuje vzájemná pomoc faktor, který utvářel živočišné druhy a stejně tak utvářel i člověka. Ve svém důsledku vzájemná pomoc významně přispěla k biologické i kulturní evoluci člověka. Na úrovni biologické (zahrnuje změny v genech) se evoluce projevila v rozvoji spolupráce. Zvířata i lidé přišli na to, že vzájemně si pomáhat a spolupracovat je výhodné. Na úrovni kulturní (zahrnuje změny v organizaci) se evoluce projevila vývojem a proměnou struktur. Zvířata i lidé se sdružovali do skupin, v nichž jim bylo umožněno lépe spolupracovat. Pomáhání tedy představuje základní způsob žití ve skupině.

Neustálé změny podmínek prostředí nadto vyžadují stále nové adaptace lidstva. Kropotkin ukázal, jak lidé při zápase proti nepříznivým podmínkám přírody bojovali sdružováním, vzájemnou pomocí a spoluprací. Pochopili totiž, že z evolučního hlediska vzájemná pomoc a spolupráce přispívají ke zvýšení šancí na přežití a představují nejefektivnější odezvu na jakoukoliv hrozbu. Psychosociální krizová spolupráce považuje pomoc za běžnou lidskou reakci na neštěstí či mimořádnou událost.²³⁰ Když nastanou problémy, lidé mají tendenci být solidární a vzájemně si pomáhat spíše než spolu bojovat. Na mezní situace lidstvo reaguje sdružováním do pospolitostí a také úsilím ovládnout přírodu, která se má stát prostřednictvím technologií spolehlivější a jistější.²³¹ Technologie tak představují novou formu obrany před neblahými vlivy přírody a jejich vývoj vyžaduje notnou míru vzájemné pomoci a spolupráce.

První souřadnice pomoci – „čin - faktor evoluce“ – nám tedy ukazuje, že na začátku tvorby pospolitosti stojí pomáhající činy nebo jednání, z nichž se stávají strategie přežití. Vědomá spolupráce pak představuje činitele evolučního pokroku.

Druhá souřadnice pomoci – „instinkt - etika“ – činy vzájemného pomáhání nahlíží jako výraz instinktu a etiky (návyků a ctností). Kropotkin tvrdí, že lidé si pomáhají od nepaměti, protože vzájemná pomoc je lidem (i zvířatům) vlastní. Patří k lidské

²³⁰ Srov.: *Standardy psychosociální krizové pomoci a spolupráce zaměřené na průběh a výsledek*. (2010), s. 6.

²³¹ PETRUSEK, Miloslav. Situace mezní. In *Velký sociologický slovník*, ss. 987-988.

(i zvířecí) přirozenosti stejně jako boj o přežití. Dnes bychom řekli, že je ukotvena v genech. Jejím výsledkem je instinktivní vědomí spolupráce, které se formovalo v rámci dlouhého evolučního vývoje.

Jelikož instinkt lze v některých jeho složkách modifikovat učením, je vzájemná pomoc vytvářena i na základě návyků. Prvotní instinkt vzájemné pomoci u lidí i zvířat se v rámci různých společenských struktur postupně vyvinul v mravy. Mravy, které se předávaly z rodu na rod tradicemi, byly udržujícím faktorem vzájemné pomoci. Zahrnovaly zvyky, obyčeje i rituály, skrze něž byla nastavována pravidla vzájemného soužití lidí. Instinkt vzájemné pomoci byl tudíž hnací pružinou pro rozvoj morálky v lidské společnosti.

V Kropotkinově pojetí dále instinkt vzájemné pomoci, tj. prvotní princip mravnosti, tvoří základ pro všechny „vyšší mravní city“, které se od něj odvíjí. Za „vyšší mravní city“ Kropotkin považuje soucit, přátelství, sebeobět' aj. Patří mezi ně i vzájemnost (solidarita). Ve zkratce jde o takový typ citů, v nichž se jednotlivec vztahuje k druhým lidem či společenstvím lidí.

V návaznosti na Kropotkina lze říct, že lidi nemusíme učit vzájemně si pomáhat, protože jsou od přírody altruističtí, stejně tak jako jsou od přírody sobečtí.²³² Z pohledu evolučních věd mají tendence ke vzájemné pomoci vrozené. K tomu se naučili, že vzájemná pomoc, podpora a spolupráce představují výhodné strategie pro přežití, ale i pro další rozvoj. Vzájemnou pomoc pak můžeme chápat jako sociální vztah, který vytváříme a dále reprodukuje. Pokud si lidé pomáhají a sdílí své zdroje, předpokládají, že až budou sami potřebovat, druzí jim také pomohou.

Čím se lidstvo v každé době zaobírá, je otázka mravů. Vzájemná pomoc jako přirozený sklon člověka musí být dále pěstován skrze mravy a zvyky. Právě v oblasti mravní se plně ukazuje, jak je zásada vzájemné pomoci důležitá. A protože centrem mravních závazků je vzájemnost, vyvstává zde otázka, jak přispět k tomu, aby si lidé mohli vzájemně pomáhat. Je zřejmé, že odpověď na tuto otázku budeme muset podobně jako Kropotkin hledat napříč hranicemi jednotlivých oborů.

Třetí souřadnice – „procesy pomáhání - struktury / prostředky pomáhání“ – představuje vztažení k celé druhé a třetí kapitole práce. Hlavním výstupem této

²³² Srov.: DUGGER, William M. Veblen and Kropotkin on Human Evolution. *Journal of economic issues*, s. 975.

souřadnice je zjištění, že procesy pomáhání slouží ke tvorbě struktur i prostředků pomáhání, tedy že vzájemná pomoc a spolupráce spoluvytváří pospolitost v jejích rozmanitých podobách a způsobech organizace. Současně i opačně platí, že pospolitost jako struktura je základní pomocí pro své členy, kteří ji spoluvytvářejí, i pro hosty a cizince.

4.2 Hierarchie pomoci: vertikální versus horizontální

Ve třetí kapitole jsme na Kropotkinově a Tönniesově pojetí poukázali, jak přerod z tradičních forem společnosti k formám novým ovlivnil podobu struktur. Kropotkin i Tönnies došli k závěru, že pohybem na škále od pospolitosti ke společnosti se proměňuje i podoba vztahů mezi lidmi. Proměny struktur tak mají vliv i na proměnu procesů.

Kropotkin považoval vzájemnou pomoc za jeden z procesů, který následkem proměny společnosti došel změn. V díle *Pospolitost: vzájemná pomoc* přinesl náhled na to, jak společnost oproti pospolitosti ovlivňuje pomáhající jednání. Na rozdíl od Tönniese byl Kropotkin názorově vyhraněný a netajil se tím, že centralizovaný stát ve vztahu k jeho pojetí vzájemné pomoci nepředstavoval ideální formu uspořádání lidské společnosti. Zlom, který přinesla moderní společnost, se odrazil zejména na procesu vzájemného pomáhání, protože došlo k přenesení přirozených sociálních funkcí společenství na národní stát.

V centru Kropotkinovy filosofie stojí idea vzájemné pomoci, která je obecným a hluboce zakořeněným sklonem lidské přirozenosti. Podle Kropotkina v sobě my lidé máme přirozenou schopnost spolupracovat a solidarizovat s druhými. Můžeme připomenout, jak zásadní roli hrála vzájemnost při pomáhajícím jednání v tradičních společnostech. Pokud neměl chudý prostředky k živobytí, bohatý mu obdělal půdu a chudý mu to zase oplatil jindy. Tito lidé sice neměli stejný ekonomický status, ale vztahy mezi nimi byly vzájemné, uspořádané horizontálně.

Vlivem centralizovaného státu se ale podoba pomoci mezi lidmi mění. Novodobé struktury moderního státu jsou uspořádány v hierarchii odshora dolů, tedy vertikálně. Kropotkin poukázal na její negativní vlivy. *Politická výchova, věda i zákon dány do služeb myšlenky státní centralizace. Na universitách i z kazatelny se učilo, že ve státě řádně organisovaném nelze trpěti zřízení, v němž lidé dříve vtělovali potřebu vzájemné*

podpory, že jediné stát může spojovat své poddané.²³³ Tento novověký hierarchicky orientovaný přístup pomoci, ze kterého se vytratilo vědomí vzájemnosti, tak narušil přirozené komunitní struktury pomoci tím, že potlačil rodinné, sousedské či obecní vazby.²³⁴ Kropotkin se proto zamýšlel nad tím, jak a do jaké míry stát ovlivnil schopnost lidí vzájemně si pomáhat tím, že si „monopolizoval“ solidaritu. A také nad tím, jaké to mělo dopady na člověka a jeho společenství.

Vlivem průmyslové revoluce se v 19. století v Evropě rozvinulo sociální zabezpečení. Péči o potřebné přebral stát, který člověku zaručil práva na zabezpečení a pomoc. Tato forma pomoci je pojímána jako prostředek ke zlepšení situace potřebných a odstranění příčin problémů. V tomto náhledu se ale z lidí, na které se zaměřuje, stávají objekty pomoci. Pomoc má jednosměrnou podobu odshora dolů. Namísto toho, aby pomoc lidi spojovala ve vzájemnosti, rozděluje je na poskytovatele a příjemce, subjekty a objekty. Tím také vytváří kategorie a nálepky pro „příjemce“ či „postižené“.²³⁵

Toto rozdělení lidí na „pomáhající“ a „ty, kterým se pomáhá“ nás přivádí k dalšímu problematickému rysu hierarchické pomoci odshora dolů. Dnes se s ním často setkáváme například v sociální práci, humanitární pomoci, psychologii i v jiných oborech. Zde jeden člověk (či více) poskytuje něco druhému, který to přijímá, ale nepředpokládá, že to tomu prvnímu vrátí. Dle psychosociální krizové spolupráce je taková podoba pomoci přiměřená jen za situace, že je člověk přijímající pomoc ve stavu, kdy si nemůže pomoci sám. Má to svá opodstatnění. Sklon pomáhat z pozice moci má dlouhodobě negativní dopady na lidi a jejich společenství, která v důsledku invalidizuje. Psychosociální krizová spolupráce se tomuto brání například i dialektikou, kdy slovo „pomoc“ nahrazuje více participačním termínem „spolupráce“.²³⁶

²³³ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 203.

²³⁴ Srov.: ŠIMR, Karel. Co kdy jedny potká zlého, želí všichni jako svého – „Vzájemná participace“ v kontextu teologie diakonie. *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, ss. 61-62.

²³⁵ ŠIMR, Karel. Co kdy jedny potká zlého, želí všichni jako svého – „Vzájemná participace“ v kontextu teologie diakonie. *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, s. 63.

²³⁶ Psychosociální krizová spolupráce vychází z domněnky odolnosti a růstu. Předpokládá, že lidé žijící v různých strukturách mají sílu čelit nepříznivým situacím a díky jejich dopadům rostou. Také vychází z přesvědčení, že lidé jsou schopni tyto situace zvládat, vzájemně si přitom pomoci a společně nést důsledky těchto situací. Tím se také brání výrobě „obětí“. Pomoc má v tomto kontextu podobu partnerské spolupráce ve smyslu „jednu ty mně, podruhé já tobě“.

BAŠTECKÁ, Bohumila et al. *Psychosociální krizová pomoc a spolupráce*, s. 12-13.

Antropologie psychosociální krizové spolupráce souzní s Kropotkinovými východisky o vzájemné pomoci jako přírodním zákonu. Psychosociální krizová spolupráce klade důraz na význam společenství a přirozené vzájemné pomoci založené na rovnosti namísto institucionalizovaného pomáhání seshora dolů. Pokud jeden člověk dává a druhý ne, jde o „mocenské pomáhání“, které není vzájemné. Podobné vztahy hierarchie či závislosti se často vytváří mezi těmi, kdo opakovaně dávají a těmi, kteří opakovaně dostávají, což je spíše dobročinnost než vzájemnost. Pomáhání z pozice moci vztah rovnosti narušuje a je v rozporu s přesvědčeními disciplíny, která je na hodnotě rovnosti založena.

Omezené možnosti pomoci ze strany státu lze demonstrovat i na studiích, které předložil Drucker. Ten zmiňuje snahy zaměřené na řešení sociálních problémů v Americe ve druhé polovině 20. století, které se zejména v posledních stoletích projevují nárůstem počtu sociálních služeb. Drucker ukazuje, že státní programy nedosáhly takových výsledků jako aktivity svépomocných skupin, místních společenství a nezávislých neziskových agentur. Naopak je do značné míry považuje spíše za neúspěšné. Je to dáno i tím, že cílem pomoci, která je zajišťována ze strany státu, není vzájemnost. Drucker tak dochází k závěru, že stát by se měl omezit na tvorbu politiky a jednotlivé aktivity přenechat místním společenstvím či externím subjektům. Poukazuje tak na nutnost podpory autonomních společenských organizací, jež by se staly novými centry smysluplného občanství.²³⁷ Jinak řečeno místo tvorby „pomáhajících služeb“ se zaměřit na „osvobodování“, které povede ke změně struktur.

I další autoři se zabývali otázkou, proč snahy státu zlepšit životní podmínky lidí ve 20. století nebyly tak úspěšné, jak se očekávalo. Někteří z nich uznali dluh anarchistům usilovně zdůrazňujícím roli vzájemnosti, jako byl Kropotkin. Tito autoři pochopili, jaký význam má znalost místního prostředí, participace a decentralizace pro sociální činnosti a instituce. Zdůraznili tedy význam stejných faktorů, které Kropotkin dokumentuje ve všech možných formách pospolitostních zřízení.²³⁸ Společným výstupem těchto úvah je potřeba pomoci orientované odspoda nahoru. Proto Kropotkin vidí svůj ideál ve společnosti založené na samosprávě „komun“,

²³⁷ DRUCKER, Peter. F. *Postkapitalistická společnost*, s. 150-152.

²³⁸ MCKAY, Iain. *Mutual Aid: An Introduction and Evaluation*, s. 18.

ve kterých jsou svoboda jednotlivce i sociální změna založeny na principech spontánní spolupráce, vzájemné pomoci a volného sdružování.²³⁹

Protiváhou k hierarchicky orientovanému přístupu pomoci, ze kterého se vytratilo vědomí vzájemnosti a potlačily se jím přirozené sociální vazby, se dnes stává téma participace.²⁴⁰ Participace (lat. *partem capere* – mít podíl, účast) představuje jeden z hlavních principů, na kterých je založena i psychosociální krizová spolupráce. Ta v kontextu neštěstí usiluje o účast a zapojení „lidí, o které jde“ do pomáhajících týmů, aby nedocházelo k mocenskému rozhodování „o nás bez nás“.²⁴¹ Skrze participaci mohou ti, kdo jsou zasaženi jakoukoliv nepříznivou životní situací, získat účast na životě společnosti jako celku. A na druhou stranu se „ostatní lidé“ mohou podílet na zkušenosti „zasažených“ projevem spoluúčasti, sounáležitosti či solidarity. Obě strany, „zasažení“ i „ostatní“, přitom stojí ve vztahu vzájemnosti. Všichni se potřebují navzájem. Spojení ve společenství nestojí ve struktuře „pro“, kdy jedni jsou stále příjemci a druzí stále dárči, ale „s“, kdy společně dělají něco pro sebe navzájem.²⁴²

²³⁹ VAN PUymbroEck, Birgit. Between the Individual and the Collective: Ford Madox Ford, Peter Kropotkin and the Spirit of Collaboration. *Neophilologus: An International Journal of Modern and Mediaeval Language and Literature*, ss. 233-234.

²⁴⁰ ŠIMR, Karel. Co kdy jedny potká zlého, želí všichni jako svého – „Vzájemná participace“ v kontextu teologie diakonie. *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, ss. 61-62.

²⁴¹ *Standardy psychosociální krizové pomoci a spolupráce zaměřené na průběh a výsledek*. (2010), s. 8. To se stalo realitou například v reformě psychiatrie. Povinnou součástí léčebných týmů je pacient, jeho neformální sociální opora (rodina, přátelé aj.) a též „kolegiální poradci“ – lidé s osobní zkušeností s psychiatrickým onemocněním. Rozhodování o léčbě a péči o člověka pak je sdílené. BAŠTECKÁ, Bohumila. Na hranicích mlha aneb „nová my“ rozmanitých. *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, s. 97.

²⁴² ŠIMR, Karel. Co kdy jedny potká zlého, želí všichni jako svého – „Vzájemná participace“ v kontextu teologie diakonie. *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, ss. 61-62, 72.

DISKUZE A NÁVRAT K PŘEDPOROZUMĚNÍ

Smyslem následujícího textu je poskytnout nadhled nad poznatky získanými v rámci celé této práce.

Jedním z důvodů, proč je dnes téma tvorby pospolitosti neboli společenství či komunity aktuální, je nástup moderní doby, kdy došlo k určitému zlomu. Ten byl (nejen) podle sociologů způsoben přerodem tradičních společností na společnosti moderní. Moderní společnosti jsou charakteristické jiným typem sociálních vztahů, než byly typické pro tradiční komunity. Proto se dnes vynořují otázky, jak spoluvytvářet společenství, abychom zachovali vzájemnost (solidaritu), vzájemnou pomoc a spolupráci v mezilidských vztazích, když žijeme v odlišně organizovaných strukturách.

K volbě klíčového autora P. A. Kropotkina a jeho dílu *Pospolitost: vzájemná pomoc* jsem se dostala v podstatě náhodou. O to větším překvapením a přínosem bylo zjištění, že Kropotkin k tématu tvorby pospolitosti přispívá nevšedním a zásadním způsobem. Na výchozí otázku *Jak se vytváří pospolitost?* si v návaznosti na Kropotkina můžeme odpovědět shrnutím – vytváří se skrze činy vzájemné pomoci. Takovou odpověď však můžeme poskytnout pouze s porozuměním, že vzájemná pomoc je jedním z několika faktorů (ne jediným) tvorby pospolitosti. Kropotkin se faktorem vzájemné pomoci zabýval, neboť mu do té doby nebyl věnován dostatek pozornosti.

S ohledem na obsáhlost otázky *Jak se vytváří pospolitost?* bylo na počátku práce nutné nejprve zúžit rozsah nahlíženého pole, v němž jsem hledala odpovědi na výzkumné otázky. Tématu se věnují různé vědní disciplíny. Některé obory se zaměřují více na zkoumání tvorby pospolitosti na její žité úrovni (např. sociologie, komunitní práce), kdežto jiné (např. teologie) hovoří o jakémisi ideálu, jak by měla pospolitost vypadat. Skutečnost, že se tato diplomová práce pouze minimálně věnuje pojetím pospolitosti z pohledu různých oborů, patří k jejím omezením.

Přednostně práce sleduje Kropotkinovo myšlení. Její struktura je určitou analogií k jeho uvažování v díle *Pospolitost: vzájemná pomoc*. Práce nemá za cíl ověřovat Kropotkinova tvrzení. Za to ale reflektuje okolnosti vzniku díla, autorovo myšlení, jeho dobovou zakotvenost a předkládá je v uceleném kontextu a zasazuje do souvislostí.

Kropotkin se na otázku pospolitosti – vzájemné pomoci díval optikou evoluční teorie. Protože byl ale znalý více oborů a měl všeobecný přehled, problematiku nezkoumal jen z pohledu biologie. Využil i poznatky antropologie, etnologie, sociologie, filosofie aj. Jeho základní tezí je fakt, že si lidé vzájemně pomáhají, čímž budují svá společenství. Vzájemná pomoc pro Kropotkina představuje evoluční faktor, jehož role je důležitější než individualizovaný soutěživý boj a egoismus. Dívá se na lidi jako na ty, kdo spolupracují, nejen bojují.

Zvláštní pozornost podle Kropotkina zasluhují pospolitostní zřízení jako například občiny či cechy, protože neustále rozšiřují okruh lidí, jež pojí solidarita. Jsou sdruženími pro vzájemnou pomoc v rozmanitých podobách. Je to právě vzájemnost, kterou v těchto zřízeních Kropotkin zdůrazňuje. Za ideální formu uspořádání společnosti proto považuje autonomní komunitní celky podle vzoru občin či středověkých měst.

Kropotkinovo přesvědčení o společenském uspořádání je potřeba reflektovat v kontextu jím zastávané pozice anarchokomunismu, který se s ideou centralizovaného státu neslučuje. Jeho myšlení podstatně ovlivnily jeho životní zkušenosti a soudobé společenské dění (změny v politické výchově, vědě, zákonech), které se usměřovalo v souladu s myšlenkou státní centralizace. Část z Kropotkinova idealismu přinesl právě anarchismus a jeho snaha po zrušení hierarchického uspořádání společnosti, tj. vertikálních struktur.

Dřívější společnost byla ještě více hierarchická než dnes a lidská práva, svoboda a rovnost se tolik nezdůrazňovala. Hierarchizující mocenské systémy a stejně tak otázku, jak Kropotkin pojímal společenskou moc, tato práce opomíjí. Nezabývá se ani tématem boje mocných s méně mocnými. Podobně se podrobněji nevěnuje ani „duchu pospolitosti“ a jeho utváření. Vyžadovalo by to prozkoumat problematiku obširněji. To mohou v budoucnu udělat jiné práce.

Z pohledu studentky Diakoniky jsem měla potřebu zabývat se detailněji otázkou, jak podle Kropotkina vznikají procesy a struktury pospolitosti coby vzájemné pomoci. Pro Diakoniku je Kropotkinovo myšlení přínosem, jelikož zdůrazňuje „linii odspoda nahoru“. Psychosociální krizová spolupráce považuje pomáhání za základní způsob života ve skupině. Klade tedy důraz na angažovanost jednotlivců, rodin, komunit či organizací, které mají spoluvytvářet prostředí ke spolužití. V předkládané práci se

proto snažím o převedení Kropotkinových myšlenek do současnosti s nahlédnutím specifík Kropotkinovy doby. Kropotkinova teorie je mezi vědci uznávaná i dnes. Stala se základem pro mnohé studie o spolupráci a solidárním jednání. Jiné teorie (např. Triversův koncept recipročního altruismu) sice přímo neovlivnila, ale došla k obdobným závěrům řadu let před jejich publikováním.²⁴³ Vztahy pomoci a spolupráce, projevy solidarity a soucitu či alespoň touhy po spravedlnosti spojují lidi jako sociální bytosti od nepaměti. Autoři, kteří tento pohled na člověka považují za nedávno objevený neodarwinisty a evolučními psychology ve skutečnosti zapomněli či přehlédli, že Kropotkin tyto myšlenky propagoval už před více než sto lety.²⁴⁴

Dovolím si předložit ještě jednu úvahu. Diakonika propojuje komunitní spolupráci s teologií, nahlížení vzájemnosti je tak v jejím pojetí ovlivněno křesťanských étosem. Teologie může nabídnout při našem hledání velmi zajímavou perspektivu, neboť náboženství obecně zahrnuje učení, kult a etiku a je prvotně záležitostí společenství, nikoliv jednotlivce.²⁴⁵ Teolog Karel Šimr promýšlí vzájemnost mj. v kontextu rozvrstvené středověké společnosti, kde prvky vzájemnosti nachází v „paradigmatu svaté směny“. Vzájemnost se zde odehrává mezi bohatými a chudými, kdy bohatí věnují almužnu chudým, kteří se za ně na oplátku modlí. Tato směna je postavena na představě, že v chudém se člověk setkává s Kristem a modlitba chudého má k Bohu blíže. Ve chvíli, kdy je s nástupem reformace pomoc desakralizována a nahrazena pojetím pomoci jako prostředku ke zlepšení situace potřebných, je zbavena posvátnosti, chudí ztrácí své výsadní postavení, a stávají se objekty pomoci. Už nedochází ke „svaté směně“, ale k pomoci odshora dolů, která probíhá mezi poskytovateli pomoci a příjemci pomoci.²⁴⁶

Jelikož křesťanství je s pomáhajícím jednáním neodlučitelně spjato, Kropotkin se ve svém díle *Pospolitost: vzájemná pomoc* okrajově zabýval i podobou pomoci v pojetí křesťanské církve. V určitém směru na ni nahlížel kriticky. Z jeho pohledu křesťanská církev (v zastoupení např. sv. Augustinem) neuznávala, že by člověk mohl jednat v zájmu „pospolitosti“ bez toho, aniž by byl „osvícen“ jejím učením. Mnozí církevní představitelé podle něj zkrátka nepřipouštěli, že by tentýž sklon k pospolitosti

²⁴³ MCKAY, Iain. *Mutual Aid: An Introduction and Evaluation*, s. 13, 39.

²⁴⁴ tamtéž, s. 18

²⁴⁵ BAŠTECKÁ, Bohumila et al. *Psychosociální krizová spolupráce*, s. 34.

²⁴⁶ ŠIMR, Karel. Co kdy jedny potká zlého, želí všichni jako svého – „Vzájemná participace“ v kontextu teologie diakonie. *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, s. 62.

mohl mít i „pohanský divoch“. Mimoto podle Kropotkina církev pomáhala státu ničit instituce vzájemné pomoci a podpory, které byly starší než ona nebo se vyvinuly mimo ni.²⁴⁷ *A místo p o s p o l i t o s t i* [vzájemné pomoci], *kteřou se každý divoch cítí povinován příslušníku svého rodu, hlásala církev d o b r o č i n n o s t*, která má ráz *jakési pobídky s nebe, a tím jaksí povyšuje dárce nad obdarovaného. S tímto omezením a bez úmyslu, nějak se dotýkati těch, kdož se považují za vyvolenou společnost, když konají něco prostě lidského, můžeme se dívati na přechetné náboženské dobročinné společnosti jistě jako na výsledek téže snahy po vzájemné pomoci.*²⁴⁸ V tomto smyslu Kropotkin poukazuje na kontrast mezi „nerovným pomáháním církve“ a „přirozenými mravy“ tradičních kmenů. Jak jsem už uvedla, pokud například u Burjatů přišel člen kmene o dobytek a zchudl, dostal od bohatších nějaký jiný dobytek, aby se vzbudil. Nebo pokud někdo z kmene neměl rodinu, jedl spolu se sousedy. Vešel do chaty, sedl si k ohni a po právu, ne z dobročinnosti, si vzal svůj díl jídla.²⁴⁹

Nevíme, zda a jak Kropotkin chápal pravý význam „svaté směny“. Pro naše uvažování je zde spíše podstatná Kropotkinova myšlenka vzájemnosti a rovnosti těch, kteří pomáhají, a těch, kterým se pomáhá. Z pohledu Diakoniky Kropotkin vynesl na světlo dilema, jak by si lidé mohli pomáhat navzájem. Tzn. jak to dělat, aby mohli pomáhat všichni – chudí i bohatí, zdraví i nemocní, odborníci i neoborníci atd. A jak to udělat, aby si mohli pomáhat navzájem stylem jednou „ty mě“, podruhé „já tobě“ neboli v rovnovážném spoluzití typu „každý chvíli tahá pilku“.²⁵⁰ Kropotkinovým povzbuzením je, že lidé už si takto nejspíš pomáhají – i bez nás.

V závěru se dostávám opět na úroveň svého předporozumění – tedy zájmu švýcarského souseda o situaci cizinců. V rámci předporozumění jsem si kladla otázky: Jak se vytváří pospolitost, která se projevuje vzájemnou pomocí? Čím to, že si lidé vzájemně pomáhají? Jak to, že se někde vzájemné pomoci daří? Jak se pomáhání utváří a co přispívá k vnímavosti vůči situaci druhého a angažovanosti v jeho a obecní prospěch?

Tyto otázky významným způsobem ovlivnila „švýcarská zkušenost“. Jako studentka Diakoniky a člověk, který od dětského věku navštěvuje církevní společenství,

²⁴⁷ KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 240.

²⁴⁸ tamtéž, s. 240

²⁴⁹ Srov.: tamtéž, ss. 125-126

²⁵⁰ Srov.: BAŠTECKÁ, Bohumila. Na hranicích mlha aneb „nová my“ rozmanitých. *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, s. 104.

jsem téma nahlížela z již předem stanovené perspektivy. Týkalo se to například podtitulu práce „*Lidé si pomáhají od nepaměti*“, antropologického východiska disciplíny psychosociální krizové spolupráce. Kropotkinovo vidění člověka jakožto tvora společenského, který je ze své přirozenosti schopen a ochoten pomáhat druhým a spolupracovat s nimi, souzní s antropologií této disciplíny.

Díky Kropotkinovu myšlení, jež dalo základ dvojím souřadnicím pomoci, si na položené otázky můžeme odpovědět následovně. Víme, že souřadnice vzájemné pomoci jakožto činu se objeví nezávisle na tom, zda žijeme v Česku či ve Švýcarsku. Objeví se i – nebo právě – v tak nevlídných podmínkách, jakými je například válka,²⁵¹ nebo při neštěstích a mimořádných událostech. Inspirace pro změny můžeme hledat v souřadnici etiky. Švýcarská zkušenost přináší domněnku, že tajemství vzájemnosti spočívá v angažované občanské společnosti. V tomto směru práce znovu předkládá námět k dalšímu zkoumání toho, jak přispět k větší angažovanosti občanů, sousedů, rodin.

V rámci společnosti se lidé pohybují v systému struktur, které je obklopují a v nichž se učí fungovat. Patří k nim (církvní, profesní atp.) společenství a společenské instituce na úrovni obcí. Jsou-li mezilidské vztahy v rámci těchto struktur vzájemné, zpravidla nejde o jednostranné úkony orientované odshora dolů. Vzájemnost předpokládá určitou rovnost mezi lidmi. Ta nemusí být absolutní (např. v ekonomické rovině). Stačí přijetí, že lidé jsou si rovni co do lidské důstojnosti, práv a svobod. Skrze činy vzájemnosti se vytváří sítě solidárních horizontálních vztahů, které lidem umožňují zvládat život v jejich specifických přírodních a společenských podmínkách, včetně boje s elitami, útlakem aj.

Hovoříme-li o horizontálních strukturách v moderním světě, poukazujeme na zajímavé napětí mezi odcizeností moderní doby a jejích institucí a vzájemností, která se objevuje a přetrvává navzdory vlivům doby. Pokud vzájemnost hledáme, můžeme ji vidět ve zřízeních občanské společnosti, zájmových společenstvích, profesních sdruženích a mnoha jiných.

Pospolitost byla a je i dnes. Jen se přizpůsobuje možnostem doby a okolním podmínkám, stejně jako tomu bylo podle Kropotkina v celých dějinách lidstva, kdy lidé hledali nové možnosti společenského života. Kropotkin nechce říct, že ideální formu

²⁵¹ Srov.: KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*, s. 4.

uspořádání lidské společnosti bychom měli hledat pouze v dobách minulých. Co má na mysli, je „Gemeinschaft“ (pospolitost) budoucnosti, ne zašlého věku. Zde narážíme na další otazník, jak rozvíjet pospolitost, a přitom ji neutlačovat kolektivismem?

Můžeme se setkat s dotazy, proč se starat o sousedy a spoluobčany, obce a společenství, když jsou tu státní instituce. V minulosti byla společenství nezbytně utvářena na bázi solidarity a vzájemné pomoci a podpory lidí. V moderní společnosti se začal klást vyšší důraz na individualismus, přičemž lidé se začali setkávat spíše za účelem společných zájmů. Z tohoto úhlu pohledu mohou vycházet přesvědčení, že lidé na sobě už nemusí být tolik závislí.

Jak se však ukazuje, snahu po nezávislosti jedněch na druhých nelze vést do krajnosti. V rámci debaty o sociální spravedlnosti na otevřeném bytovém semináři Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy se k nepostradatelnosti solidarity vyjádřil politik Vladimír Špidla. Zmínil výzkumy o nízké solidaritě Čechů v porovnání se zbytkem Evropy. Zdůraznil na nich, že nespolupracovat je krátkozraké: *Nespolupracovat je sebevražda. Egoismus je sebevražda.*²⁵² Snažil se tím říci, že i v naší postmoderní době²⁵³ společnost potřebuje funkční místní společenství, která jsou charakteristická vztahy vzájemné pomoci a solidarizujícími činy, protože stále představují základní jednotku přežití pro člověka.

V návaznosti na Špidlovu úvahu a Kropotkinovo pojetí vzájemné pomoci, z něhož vzešla souřadnice pomoci „instinkt - etika“ pak můžeme nabídnout hledisko, že česká situace je záležitostí slabé občanské společnosti v kombinaci se silným sociálním státem, kde je pomoc orientována seshora dolů. Nejde tedy o slabý instinkt pomoci, ale o slabou kulturu vzájemného pomáhání. Usilovat bychom tedy měli o angažovanou občanskou společnost. Ta se projevuje mj. činy vzájemné pomoci, všímavostí a sociální odpovědností. V praxi to pak může znamenat, že se lidé zajímají a starají o místo, kde žijí, a chtějí mít v zájmu všech pořádek i na veřejném parkovišti.

²⁵² ŠPIDLA, Vladimír. Sociální spravedlnost [seminář]. Praha: Evangelická teologická fakulta, 7. 4. 2021. In *Etf.cuni.cz* [online]. [cit. 2021-06-08]. Dostupné z: <https://web.etf.cuni.cz/ETFN-844.html>

²⁵³ Postmodernismus je chápán nejednoznačně a o modernitu a postmodernitu se mezi různými autory vede spor. Termín zde je použit pro zdůraznění skutečnosti, že moderní společnost v průběhu času došla značných proměn a nese s sebou jiné, nové otázky a témata, nad kterými je potřeba se zamýšlet. BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*, s. 8.

Na otázku po tvorbě společenství, nad kterou se zamýšlíme, Kropotkin v souhrnu odpovídá jednoznačně: *Pomáhejme si!*

ZÁVĚR

Cílem práce bylo zjistit, co představuje a jak se vytváří lidská pospolitost vyjadřovaná vzájemnou pomocí s oporou v Kropotkinově pojetí vzájemné pomoci. Z Kropotkinovy vědecké studie o vzájemné pomoci vplynulo několik rovin pospolitosti. Ty je nutné reflektovat, pokud chceme koncept pospolitosti pochopit. Pojetí pospolitosti jako vícevýznamového pojmu bylo ještě umocněno českým překladem A. A. Hocha.

Pospolitost u Kropotkina byla v této práci zkoumána ve dvou rovinách – jako struktura a jako proces. Pospolitost jako struktura je utvářena jako určitá sociální jednotka se svým specifickým uspořádáním. Vývoj pospolitostních zřízení Kropotkin sleduje od prvopočátků lidstva až po moderní dobu a ukazuje, že se lidé v jednotlivých obdobích vždy sdružovali do pospolitostí neboli společenství. Tvorbu pospolitosti Kropotkin považuje za přirozený sklon člověka ke sdružování, vzájemné pomoci, podpoře a spolupráci s druhými lidmi. Jeho zájem je směřován více na společenství než na jednotlivce.

Pospolitost jako proces má svůj základ v určité formě vztahu mezi lidmi. Kropotkin jej vidí ve vzájemné pomoci. Odpovědět na otázku, co je vzájemná pomoc v Kropotkinově pojetí, ale není jednoduché. Vyžaduje to uvědomovat si kontexty (biologický a filosofický / etický). Proto byly k tomuto účelu využity dvojí souřadnice pomoci – „čin - faktor evoluce“ a „instinkt - etika“. První souřadnice zkoumala vzájemnou pomoc jako jednotlivé činy vzájemné podpory mezi lidmi, které se staly uvědomělou strategií lidského jednání, a tudíž i faktorem evoluce. Druhá souřadnice zvýraznila, že pomáhající jednání na jedné straně vyplývá z lidské přirozenosti, ale dále je upevňováno v mravech.

V Kropotkinově pojetí se ukázalo, jak jsou tvorba, vznik a vývoj pospolitostí úzce provázány s procesy vzájemné pomoci. Současně Kropotkin doložil důležitost role, kterou tvorba pospolitosti hrála jakožto nástroj pro udržení procesů vzájemného pomáhání. Ve všech obdobích lidstva za všech různorodých podmínek si lidé uchovali pomáhající procesy, ale i struktury, které je udržují.

Mimo tyto dvě roviny pospolitosti z Kropotkinova pojetí vplynula ještě třetí rovina – „duch pospolitosti“, který vyjadřuje smysl pro pospolitost či vzájemnost. Touto

složkou pospolitosti se práce více nezabývala. Zůstává tak námětem k dalšímu zkoumání.

Praktickým cílem práce bylo doložit antropologii disciplíny psychosociální krizové spolupráce, zejména její východisko, že lidé si pomáhají od nepaměti. Toho bylo dosaženo skrze teoretickou reflexi Kropotkinovy teorie vzájemné pomoci.

Již více než před sto lety Kropotkin poukazoval na to, že cestou ke tvorbě pospolitosti a vzájemné pomoci pro budoucí generace jsou vztahy založené na vzájemnosti. Výzvou tedy zůstává hledání vzájemnosti neboli ducha pospolitosti a společenského tmelu v dnešní společnosti. Za zdroj další inspirace pro současnost považují Kropotkinovu etiku. V souvislosti s otázkou po vzájemnosti ve vztazích Kropotkin upozorňuje, že je úzce spjata s tématy sociální rovnosti, spravedlnosti či odpovědnosti a mnohými dalšími. Abychom mohli přinést úplnou odpověď na otázku, jak se pospolitost vytváří, museli bychom se dále zabývat například tématy sociální spravedlnosti, rovnosti a osobní angažovanosti, které s ní přímo souvisí. Na to by už ale bylo potřeba dalších děl. Vystupují zde alespoň náměty k dalšímu studiu a diskuzi. A také nám zůstává úkol učit se být zodpovědnými občany, kteří pomáhají sobě a druhým.

Použitá literatura

ADAMS, Matthew S. Rejecting the American Model: Peter Kropotkin's Radical Communalism. *History of Political Thought*. 2014, 35(1), 147-173. ISSN 0143781X.

Anglicko-český, česko-anglický velký slovník: [--nejen pro překladatele]. 3. vyd. V Brně: Lingea, 2010. ISBN 978-80-87062-85-2.

BAČOVÁ, Viera. Identita v sociální psychologii. In VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2008, ss. 109-126. Psyché. ISBN 978-80-247-1428-8.

BARRETT, Louise, Robin I. M. DUNBAR a John LYCETT. *Evoluční psychologie člověka*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7178-969-7.

BAŠTECKÁ, Bohumila et al. *Psychosociální krizová spolupráce*. Praha: Grada Publishing, 2013. Psyché. ISBN 978-80-247-4195-6.

BAŠTECKÁ, Bohumila et al. *Terénní krizová práce: psychosociální intervenční týmy*. Praha: Grada, 2005. Psyché. ISBN 80-247-0708-X.

BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. ISBN 80-86429-11-3.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad: [bez deuterokanonických knih. 14. vyd. Praha: Česká biblická společnost, 1985. ISBN 80-85810-40-9.

BLECHA, Ivan, Břetislav HORYNA, Jan ŠTĚPÁN a Pavel ŠARADÍN. *Filosofický slovník*. 2. oprav. a rozšíř. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998. ISBN 80-7182-064-4.

BOUDON, Raymond, Philippe BESNARD, Mohamed CHERKAOUI a Bernard-Pierre LÉCUYER. *Sociologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0735-3.

BRUGGER, Walter. *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994. ISBN 80-206-0409-X.

COULSHED, Veronica a Joan ORME. *Social work practice: an introduction*. 4th ed. Basingstoke: Macmillan, 2006. Practical social work. ISBN 1-4039-2155-5.

DARWIN, Charles. *O původu člověka* [online]. 3. vyd. Chicago: Dělnická tiskárna, 1906 [cit. 2021-05-30]. Dostupné z: http://darwin-online.org.uk/converted/pdf/1906_DescentCzech_F1048.pdf

DARWIN, Charles. *O původu druhů*. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1923.

DE BENOIST, Alain. "Gemeinschaft and Gesellschaft": A Sociological View of the Decay of Modern Society. *The Mankind Quarterly*. 1994, 34(3), 263-270. DOI: 10.46469/mq.1994.34.3.8.

DRUCKER, Peter Ferdinand. *Postkapitalistická společnost*. Praha: Management Press, 1993. ISBN 80-85603-31-4.

DUGGER, William M. Veblen and Kropotkin on Human Evolution. *Journal of Economic Issues*. 1984, 18(4), 971-985. ISSN 00213624.

EDDY, Beth. Struggle or Mutual Aid: Jane Addams, Petr Kropotkin, and the Progressive Encounter with Social Darwinism. *The Pluralist*. 2010, 5(1), 21-43. ISSN 19307365.

ENGELS, Friedrich. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Praha: Družstevní práce, 1950. Svět.

GIDDINGS, Franklin H. *Základy sociologie: rozbor jevů, týkajících se asociace a společenské organisace*. V Praze: nákladem Jana Laichtera, 1900. Laichterův výbor nejlepších spisů poučných.

GOJOVÁ, Alice. *Teorie a modely komunitní práce*. Ostrava: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2006. ISBN 80-7368-154-4.

GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří Stanislav. *Společenský katechismus: mezi lidmi a s lidmi*. VMKP 1.vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2015. ISBN 978-80-85041-79-8.

HAEMERS, Jelle, Karin SENNEFELT a Louise MISKELL. Review of periodical articles. *Urban History*. 2015, 42(2), 330-353. ISSN 09639268.

HARTL, Pavel. *Komunita občanská a komunita terapeutická*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. Učebnice pro obor sociální práce. ISBN 80-85850-45-1.

HAVRÁNEK, Bohuslav, Lubomír DOLEŽEL a Jaroslav MACHAČ. *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1966.

HRABOVSKÝ, Jozef a Július ŠPAŇÁR. *Latinsko-slovenský slovník: Slovensko-latinský slovník*. Štvrté vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987.

HULÍN, Martin. Povaha ľudskej spolupráce a význam altruistického trestania: Ako sa ľudia správajú v laboratóriu a v teréne? *AntropoWebzin*. 2014, 10(1), 21-32. ISSN 1801-8807.

CHALUPA, Petr. Biblické pojetí člověka. *Cesty katecheze: Revue pro katechetiku a náboženskou pedagogiku*. Olomouc: Česká biskupská konference, 2014(1), 7-9. ISSN 1803-7224.

INGRAM, John K. *Human nature and morals according to Auguste Comte* [online]. London: Black, 1901 [cit. 2019-12-22]. Dostupné z: <https://archive.org/details/humannatureandmo00ingruoft>

IRELAND, Tom. Who was...: Peter Kropotkin? *Biologist*. 2019, 66(3), 26-29. ISSN 00063347.

JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-535-0.

JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-749-3.

JURÁČKOVÁ, Anna. *Potřebuje komunitní práce teorii?* Praha, 2014. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Evangelická teologická fakulta. Katedra teologické etiky.

KÁBRT, Jan, Pavel KUCHARSKÝ, Rudolf SCHAMS, Čestmír VRÁNEK, Drahomíra WITTICHOVÁ a Vojtěch ZELINKA. *Latinsko-český slovník*. 3. upravené vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04260-00-4.

KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005. ISBN 978-80-86429-52-6.

KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Vyd. 4. Brno: Doplněk, 2003. ISBN 80-7239-091-0.

KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 4. rozšířené vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. Studijní texty. ISBN 80-85850-25-7.

KINNA, Ruth. Kropotkin's Theory of Mutual Aid in Historical Context. In *International Review of Social History*. 1995, 40(2), 259-283. ISSN 00208590.

KROPOTKIN, Petr A. *Pospolitost: vzájemná pomoc*. Praha: Družstvo Kniha, 1922. Knihovna socialistické kultury.

KROPOTKIN, Petr. *Mutual Aid: A Factor of Evolution* [online]. London: The Anarchist Library, 2009 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-mutual-aid-a-factor-of-evolution.pdf>

KROPOTKIN, Petr A. *Anarchistická etika*. Olomouc: Votobia, 2000. ISBN 80-7198-050-1.

KROPOTKIN, Petr. *Ethics: Origin and Development* [online]. London: The Anarchist Library, 2009 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-ethics-origin-and-development.pdf>

KŘÍŽEK, Václav a Jan ŘÍHA. *Křížkův slovník latinsko-český*. 3. vyd. Praha: I.L. Kober, 1889.

LIN, Jan (ed.) a Christopher MELE (ed.). *The urban sociology reader*. Second edition. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013. ISBN 978-0-415-66531-5.

LINHART, Jiří, Alena VODÁKOVÁ a Miloslav PETRUSEK. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.

LIPOVETSKY, Gilles a Sébastien CHARLES. *Hypermoderní doba: od požitku k úzkosti*. Praha: Prostor, 2013. ISBN 978-80-7260-283-4.

LOOMIS, Charles P. (ed.). Community and Society: Ferdinand Tönnies. In LIN, Jan (ed.) a Christopher MELE (ed.). *The Urban sociology reader*. 2nd ed. London: Routledge, 2013. ISBN 978-0-415-66531-5.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 2. opr. a dopl. vyd. Praha: Academia, 1968.

MARSH, Charles. Social Harmony Paradigms and Natural Selection: Darwin, Kropotkin, and the Metatheory of Mutual Aid. *Journal of Public Relations Research*, 25: 426-441, 2013. ISSN: 1062-726X.

MARTINEK, Michael. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. Praha: Jabok, 2008. ISBN 978-80-904137-2-6.

MCKAY, Iain. Mutual Aid: An Introduction and Evaluation. In: *Mutual Aid: An Introduction and Evaluation: The Anarchist Library* [online]. May 27, 2008 [cit. 2021-03-04]. Dostupné z: <http://theanarchistlibrary.org/library/anarcho-mutual-aid-an-introduction-and-evaluation.pdf>

MCMILLAN, David W. Sense of Community. *Journal of Community Psychology*. 1996, 24 (4), 315-325. ISSN 00904392.

MATOUŠEK, Oldřich. *Metody a řízení sociální práce*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-502-8.

MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Vydání třetí. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1154-9.

NEJESCHLEBA, Tomáš, Václav NĚMEC a Monika RECINOVÁ a kol. *Pojetí člověka v dějinách a současnosti filosofie*. I., Od antiky po renesanci. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011. ISBN 978-80-7325-247-2.

NICOLOSI, Riccardo. The Darwinian Rhetoric of Science in Petr Kropotkin's Mutual Aid. A Factor of Evolution (1902). *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*. 2020, 43(1), 141-159. ISSN 15222365.

NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. 3. vydání. Praha: Kalich, 1992. ISBN 80-7017-528-1.

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*. 17. díl, Median - Navarrete. Praha: Jan Otto, 1901.

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*. 18. díl, Navary – Oživnutí. Praha: Jan Otto, 1902.

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*. 23. díl, Schlossar - Starowolski. Praha: Jan Otto, 1905.

POPPLER, Keith. *Analysing community work: its theory and practice*. Maidenhead: Open University Press, 1995. ISBN 0-335-19408-7.

PŘÍHODOVÁ, Alice. Koncept komunity v komunitní sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca: Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci*. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2004(3), 43-56. ISSN 1213-624.

Příruční slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství, 1957.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001. ISBN 80-85927-85-3.

SEDLÁČEK, Josef, Josef Miroslav PRAŽÁK a František NOVOTNÝ. *Latinsko-český slovník*. 17. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

SHONE, Steve J. *American Anarchism*. Boston: Leiden, 2013. ISBN 978-90-04-25194-6.

SLATTER, John. P. A. Kropotkin on Legality and Ethics. *Studies in East European Thought*. 1996, 48(2/4), 255-276. ISSN 1573-0948.

Standardy psychosociální krizové pomoci a spolupráce zaměřené na průběh a výsledek. Praha: Ministerstvo vnitra - Generální ředitelství Hasičského záchranného sboru ČR, 2010. ISBN 978-80-86640-51-8.

Studie a texty Evangelické teologické fakulty: Profese a spoluzití za nepříznivých okolností. Praha: Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta, 2019. č. 32 (2019/1–2). ISSN 1805-2762.

ŠTĚCH, Ondřej. *Problematika ideálu pospolitosti v moderních společnostech.* Praha, 2010. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Katedra sociologie.

ŠTASTNÁ, Jaroslava. *Když se řekne komunitní práce.* Praha: Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3356-5.

ŠUBRT, Jiří a Marek NĚMECKÝ. *Jedinec a společnost: úvahy nad konceptem homo sociologicus.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018. Studijní texty. ISBN 978-80-7419-266-1.

TEDESCHI, Enrica. Animals, Humans and Sociability. *Italian Sociological Review.* 2016, 6(2), 151-184. ISSN 22398589.

TRÁVNÍČEK, František. *Slovník jazyka českého.* V nakladatelství SN 1. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Slovanské nakladatelství, 1952.

TRIVERS, Robert L. The Evolution of Reciprocal Altruism. *The Quarterly Review of Biology.* 1971, 46(1), 35-57. ISSN 00335770.

VAN PUymbROECK, Birgit. Between the Individual and the Collective: Ford Madox Ford, Peter Kropotkin and the Spirit of Collaboration. *Neophilologus: An International Journal of Modern and Mediaeval Language and Literature.* 2013, 97(1), 231-244. ISSN 00282677.

VEČEŘA, Miloš. *Sociální stát: východiska a přístupy*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 1993. Studijní texty. ISBN 80-901424-6-X.